

Roger Deneef

KAPELLE-OP-DEN-BOS (RAMSDONK): KASTEEL VAN HOUTEM

KASTEEL 1, 1880 RAMSDONK
(privébezit, niet toegankelijk)

Het kasteel van Houtem, resultaat van een door Charle-Albert ontworpen historiserende verbouwing rond 1880; het poortgebouw met de torentjes dateert van 1932 (foto R. Deneef, 2208)

Grotendeels bebost domein van bijna 14 hectare bij een volmiddeleeuwse dubbele kasteelmotte; in de late 18de eeuw, toen het kasteel classicistisch werd verbouwd, voorzien van een net van rechte dreven en een 'lepelvijver'; historiserende restauratie van het kasteel rond 1880 naar ontwerp van Charle-Albert; bescheiden aanleg in landschappelijke stijl (slingerend rondpad) in de jaren 1920.

De dubbele motte en de waterburcht

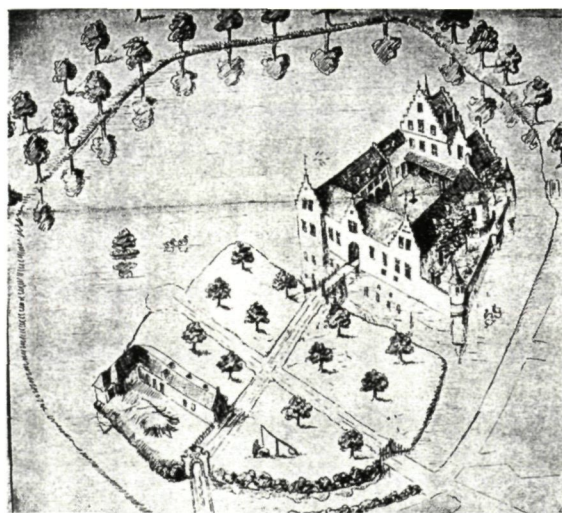
De heerlijkheid Houtem, het oudste en voornaamste leengoed van Ramsdonk, onderhorig aan de heren van Grimbergen (1), wordt voor het eerst vermeld in de 12de eeuw. De oudste afbeelding, een

onuitgegeven ets uit 1697 van Robert Whitehand, toont een door water omgeven, gesloten complex van vier vleugels rond een binnenplein – traditionele bak- en zandsteenbouw met speklagen, trapgevels en kruiskozijnen, waarschijnlijk gebouwd in de 16de eeuw. Het hoog oprijzende woongedeelte vormt de noordelijke vleugel. De ronde uitstulping in de oostelijke vleugel is de kapel. Ten oosten van het kasteel is er op het eiland nog plaats voor een door bomen overschaduwde pleintje, dat langs de grachtzijde wordt afgesloten door een muur met ronde hoektorentjes. Een figuratieve kaart van 1735 (2) bevestigt de ets van Whitehand en verduidelijkt het systeem waar het kasteel deel van uitmaakte: een dubbele motte met hooghof en neerhof. Een vaste brug of dwarsdijkje en een barokke poortomlijsting, die niet in de as van de oprijlaan liggen, vormen de hoofdtoegang tot het

Het kasteel van Houtem in 1697 volgens een ets van Robert Whitehand (bewaard op het kasteel van Houtem)

Het kasteel van Houtem op een kopie van een figuratieve kaart van 1735 door Hervé de Meester de Betzenbroeck - noorden rechtsboven

De dorpskern van Ramsdonck en het kasteel van Houtem op de Ferrariskaart, 1771-1775

De dorpskern van Ramsdonck en het kasteel van Houtem zonder ringgracht op een Plan géométrique van 1807 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

neerhofeiland. De dwarsarm van het kruispad, dat het neerhofeiland indeelt, verbindt een tweede vaste brug met een ronde uitstulping, mogelijk een aanlegplaats, in het sterk verbrede westelijke gedeelte van de ringgracht, waarin ook een eilandje ligt. Deze tweede toegang is duidelijk van minder belang, want er is alleen maar een houten hek. Het neerhof is in 1735 gereduceerd tot één eenlagig gebouw met een L-vormige plattegrond. Op het neerhofplein, door de hoofd vleugel onttrokken aan het zicht vanuit het kasteel – maar het eerste waarmee elke bezoeker geconfronteerd wordt – ligt de mesthoop. Mesthopen waren toen nog een teken van rijkdom (men was toen nog 'stinkend rijk'). Rechts van de oprijlaan ligt de waterput. De rest van het neerhofeiland is beplant met fruitbomen. De toegang tot het kasteleiland wordt gevormd door een stenen brug van twee rondbogen, voortgezet door een houten ophaalbrug. Hoogstammige bomen (eiken of linden) zomen de buitenoever van de slotgracht af. Het belang van de slotgracht in de voedselvoorziening wordt door Whitehand geïllustreerd aan de hand van de twee mannen met het sleepnet. Het kuierende paar in de ochtendzon, gevolgd en voorafgegaan door personeel, stelt wellicht de kasteelheer (gesticulerend) en zijn vrouw (met waaier en hoge toupet) voor, waarschijnlijk Mathieu de Beughem, de toenmalige heer van Houtem en Kapelle-op-den-Bos, gehuwd met een kleindochter van Pieter-Paul Rubens, Constance Rubens, en afstammeling van Louis van Bodeghem (1470-1540), de architect van de kloosterkerk van Brou bij Bourg-en-Bresse.

De 'lepelvijver' en
het kasteel in de
verte
(foto R. Deneef,
1991)

Het kasteel van
Houtem met
'lepelvijver' op de
Primitieve kadaster-
kaart opgemaakt
door J.B. Guiot
in 1821
(archief Kadaster
Brabant, Brussel)

De lepelvijver en het classicistisch landhuis

Met een voor de Ferrariskaart verbazende nauwkeurigheid vinden we de in 1697 en 1735 uitgetekende topografie terug in 1771-1775 en zelfs op de Primitieve kadasterkaart, opgemaakt door J.-B. Guiot in 1821, die in stippellijn nog het kruispad van het neerhofeiland afbeeldt. Zowel Ferraris als Guiot geeft een element weer dat tot het idioom van de klassieke tuinaanleg behoort: een 150 m lang en 7 m breed kanaal ten noorden en bijna in de as van het kasteel, dat volgens de kadasterkaart eindigt in een zeshoekig bassin. Deze nog bestaande 'lepelvijver' was vermoedelijk onderdeel van een ruimer opzet, dat niet volledig is uitgevoerd we-

gens een verandering in smaak en mode (de opkomst van de 'jardin à l'anglaise') of misschien wel familiale redenen – bijvoorbeeld de dood van twee kinderen van de toenmalige kasteelheer, burggraaf Ferdinand-Joseph-Hyacinthe de Beughem in 1783 (3). De familie van Beugem bezat bovendien nog het Hof te Melis te Lippelo (provincie Antwerpen). Binnen ditzelfde opzet kadert ook het patroon van rechte dreven die het domein als een onregelmatige vierhoek omkaderen, het diagonaal doorkruisen, of samen met de 'lepelvijver' vanuit het kasteel uitstralen. Het omwalde Hof te Berenbroek vormde één van de hoekpunten van deze vierhoek, die circa 14 hectare beslaat. De vierhoek wordt met het dorpscentrum verbonden door een 450 m lange en 14 m brede dreef, bestaande uit vier rijen bomen ('allée principale' geflankeerd door 'contre-allées'). Dit patroon is pas zichtbaar op een prekadastraal 'plan géométrique' van 1807, waarop ook het kas-

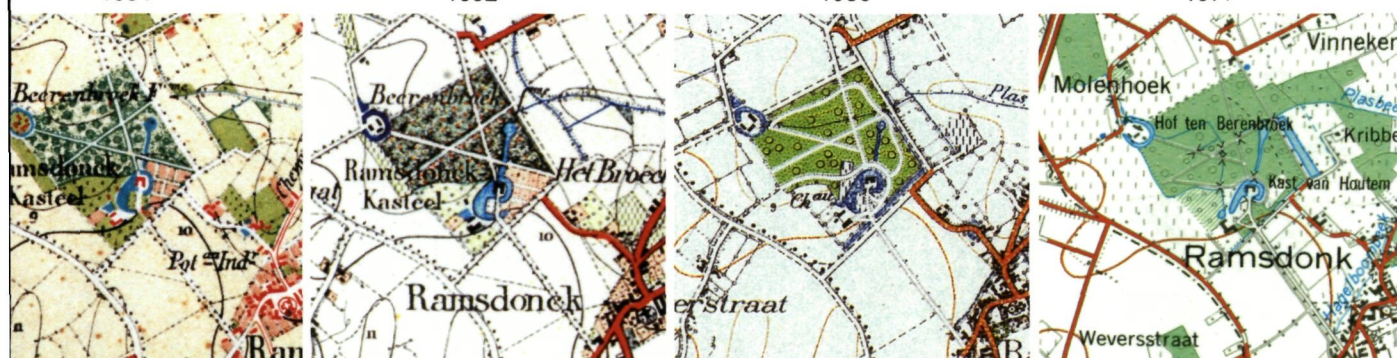
Het kasteeldomein
van Houtem op de
stafkaarten van
1864, 1892, 1930
en 1977
(DLG, 1875; ICM,
1895 en 1936; NGI,
1981)

1864

1892

1930

1977

Het poorthek van het kasteeldomein van Houtem, recyclage van het hekwerk van het Park van Brussel (foto R. Deneef, 2008)

teel met een U-vormige plattegrond, zonder de poortvleugel, wordt getoond. Het slopen van de poortvleugel ging vermoedelijk gepaard met een neoclassicistische, symmetriserende facelift van de resterende vleugels. Het laat-18de-eeuws classicisme is nog duidelijk zichtbaar in de hoofdvleugel: een zeven traveeën breed, symmetrisch dubbel huis onder een schilddak.

De Primitieve kadastrale legger (1831) geeft burggraaf Ferdinand-Adolphe de Beughem, kleinzoon van de vorige, als eigenaar op (4), maar het was

een 'absentee owner', die op het Hof te Melis of in Brussel verbleef. Het domein van Houtem werd verhuurd aan François-Théodore de Meester, de kleinzoon Pierre de Meester die van 1762 tot 1784 heer van Ravestein te Hever bij Mechelen was (5). De enige noemenswaardige toevoeging uit die periode is het smeedijzeren hek tussen pijlers van witte zandsteen met vaasbekroning bij de ingang van het domein. Dat zou deel hebben uitgemaakt van het hekwerk rond het Warandepark te Brussel, zwaar beschadigd tijdens de septemberdagen 1830 en door de stad Brussel stuksgewijs verkocht (6). Houtem ontsnapte aan het lot dat de meeste Belgische waterburchten in de eerste helft van de 19de eeuw te beurt viel, met name drooglegging, ingegeven door de angst voor stilstaand water – bron van ongezonde uitwasemingen en besmettelijke ziekten, zoals al in 1810 in een ambtelijk rondschrijven werd gesteld (7). De sokkel van het huidige kasteel, die voor een groot gedeelte samenvalt met het kasteleiland, is nog steeds deze die Whitehand in 1697 heeft afgebeeld.

Van lusttuinen of lustgronden is in de kadastrale legger geen sprake. Het vroegere neerhofeiland en het pleintje ten oosten van het kasteel – in 1697 door een muur met hoektorentjes van het water gescheiden – worden als tuin omschreven, te begrijp-

Het kasteel van Houtem in vogelperspectief circa 1960 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

Het kasteel
van Houtem vanuit
het zuidwesten
(foto R. Deneef,
2008)

pen als moestuin. De sector ten zuidwesten van het kasteelcomplex, waarin ook het nieuwe neerhof lag (dat al op de Ferrariskaart wordt gesignaleerd), was grotendeels boomgaard. Het domeingedeelte ten westen van de 'lepelvijver' bestond uit een perceel bos van bijna 8 hectare. Verschillende percelen ten oosten van de 'lepelvijver' en het kasteelcomplex vormden een aaneengesloten tuingebied van iets meer dan 3 hectare. Men mag echter aannemen dat ten minste de noordelijke helft daarvan, het perceel 95 langsheen de 'lepelvijver', een sierfunctie had. De oudste stafkaart (1864), die nog grosso modo het bodemgebruik van de Primitieve kadasterkaarten weergeeft, duidt trouwens alleen de sector ten zuidoosten van het kasteleiland als moestuin aan.

Historiserende restauratie

In 1878 verkocht Henri-Joseph de Beughem, zoon van Ferdinand-Adolphe, het kasteeldomein van Houtem aan Leopold de Meester. Het kasteel stond

toen al ettelijke jaren leeg en werd door de boeren uit de omgeving als opslagplaats gebruikt (8). De restauratie werd toevertrouwd aan architect en decorateur Charle-Albert (artiestennaam van Albert-Joseph Charles), gespecialiseerd in historische reconstructies en historiserende verbouwingen, de Belgische 'Viollet-le-Duc' die enkele jaren later ook het kasteel van Gaasbeek in een 'historisch' kleedje zal steken (9), maar die toen al bekend was dankzij zijn 'Vlaams Huis' te Bosvoorde. De west- en oostvleugels werden gesloopt en in verkorte vorm heropgebouwd; de centrale vleugel behield niet alleen zijn oude kern maar zelfs min of meer zijn oude, classicistische uitzicht en zijn schilddak (10). Afgezien van het interieur, was het dus vooral een façadeverbouwing. De ets van Whitehand en, in het algemeen, de laatmiddeleeuwse architectuur waren uiteraard belangrijke inspiratiebronnen: de getrapte en van overhoekse top- en schouderstukken voorziene puntgevels en dakvensters, de Tu-

dorboog van de voordeur, kruis- en kloosterkozijnen, het decoratief gebruik van muurankers (leliemotief), het ronde hoektorentje met overkragende, achthoekige bovenverdieping en spits kegeldak met windvaantje... Het pleintje ten oosten van het kasteel, op de ets van Whitehand afgescheiden door een muur met hoektorentjes, kreeg een bakstenen balustrade met een ezelsrug. De hoek van het kasteleiland links van de brug werd uitgerust met een gekanteeld hoektorentje met schietgaten. De apsisachtige uitbouw met de kasteelkapel in de noordgevel werd aangebracht omstreeks 1900. Leopold de Meesters oudste zoon, Emmanuel, zette rond 1932 de kroon op Charle-Alberts werk met een romantische, door ronde poorttorentjes (met spitse kegeldakjes en kettingspleten) geflankeerde poort aan het uiteinde van de brug, die ook van smeedijzeren balustrades werd voorzien.

In 1921 verschijnt voor het eerst het woord 'lustuin' in de kadastrale legger (11), toepasselijk op het voormelde bosperceel van bijna 8 hectare. De stafkaart van 1930 toont een grotendeels bebost domein met het kasteelcomplex aan de zuidrand. De 'lepelvijver' en het laat-18de-eeuwse drevenpatroon worden doorkruist door een slingerende rondweg, het enige 'landschappelijke' element in het domein. Het bos bestaat voornamelijk uit zomereiken (*Quercus robur*), bomen met stamomtrekken tussen 2 en 2,5 m. De rechte dreven waren in de 19de eeuw beplant met bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), waarvan een groot gedeelte afstierf tijdens de droge zomer van 1976 of omwaaiide tijdens de voorjaarsstormen van 1990 en vervangen werd door bruine beuken of platanen (*Platanus x hispanica*). Het domein bevat weinig bomen die wegens hun afmetingen, ouderdom of zeldzaamheid het vermelden waard zijn. Alleen in de meer open ruimte ten zuiden van het kasteel komen informele aanplantingen voor van typische siersoorten, namelijk wierookcypres (*Calocedrus decurrens*), hemelboom (*Ailanthus altissima*), weymouthden (*Pinus strobus*), treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula'), treurwilg (*Salix alba* 'Tristis'), zwarte walnoot (*Juglans nigra*), blauwe atlasceder (*Cedrus atlantica* 'Glaucua'). Geen van deze bomen is echter

ouder dan de Eerste Wereldoorlog, evenmin als de vier rijen bruine beuken langs de verbindingsdreef tussen het kasteeldomein en het dorp. De oprijlaan tussen het poorthek en de brug wordt geflankeerd door in bol geschoren massieven van taxus (*Taxus baccata*).

NOTEN

- (1) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VII (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 70-71. VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (III), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1964, p. 71-72.
- (2) Een kopie door Hervé de Meester de Betzenbroeck van een niet nader gespecificeerd "plan ancien", gereproduceerd in DE MEESTER DE RAVESTEIN B., *Les seigneuries situées à Ramsdonck*, p. 75-113 in *Handelingen van den Koninklijken Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, XLVIII, 1943-1944.
- (3) DE MEESTER DE RAVESTEIN B., *op. cit.*, p. 93.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Ramsdonk, art. 17 nrs. 14-25 en art. 18 nrs. 47-58.
- (5) Zie DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Hageland – noordoosten van Vlaams-Brabant* (M&L Cahier nr. 14), Brussel, Agentschap R-O Vlaanderen, Onroerend Erfgoed, 2007, p. 79-82.
- (6) DE MEESTER DE RAVESTEIN B., *op. cit.*, p. 96.
- (7) "miasmes insalubres" en "épidémies funestes"; cf. de omzendbrief van 10-8-1810 weergegeven in: DEL MARMOL J.-A.-L., *Dictionnaire de législation, de jurisprudence et de doctrine en matière de mines, minières, carrières, forges, haut-fourneaux, tourbières* [...], Liège, Renard, 1857, p. 668.
- (8) DE MEESTER DE RAVESTEIN B., *op. cit.*, p. 97.
- (9) DE COODT W. e.a., Het verleden herbouwd. Charle-Albert en de restauratie van het kasteel van Gaasbeek (1889-1898). *Gasbeek* 20, 1999. Zie ook DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Pajottenland – zuidwesten van Vlaams-Brabant* (Cahier M&L nr. 11), Brussel, afdeling Monumenten & Landschappen, 2005, p. 138-152.
- (10) Kadastrale opmetingsschets Ramsdonk 1882 nr. 2. Oudste kadastrale legger 212 Ramsdonk, art. 37, spreekt van "reconstruction partielle". Zie ook DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent, Snoeck-Ducaju*, 1977, p. 518-519.
- (11) Oudste kadastrale legger 212 Ramsdonk, art. 379 nr. 32.

Roger Deneef & Jo Wijnant

KAPELLE-OP-DEN-BOS (RAMSDONK): PASTORIE VAN DE SINT- MARTINUSKERK & MARIAPARK

GEMEENTEPLEIN 3, 1880 RAMSDONK

De pastorie van Ramsdonk met de inrijpoort en, rechts in beeld, de hangende zilverlinde, in 1940 gefotografeerd door Van Kesbeek (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, cliché B92645)

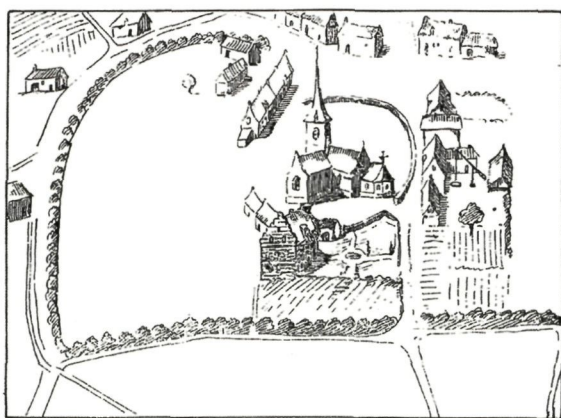
17de-eeuwse pastorie, omgeven door een tuin van 46,5 are; sporen van heraanleg rond 1900; gedeeltelijk aangelegd in 1912 als openbaar 'Mariapark' met fraaie Lourdesgrot.

De huidige pastorie van Ramsdonk werd volgens de ankers in de voorgevel in 1639 gebouwd door de norbertijnenabdij van Grimbergen. In 1722-1725 werd ze naar achteren aanzienlijk uitgebreid en verhoogd, maar het oorspronkelijke volume tekent zich nog duidelijk af in de 18de-eeuwse uitbouw: een 'dubbelhuis' van twee bouwlagen en

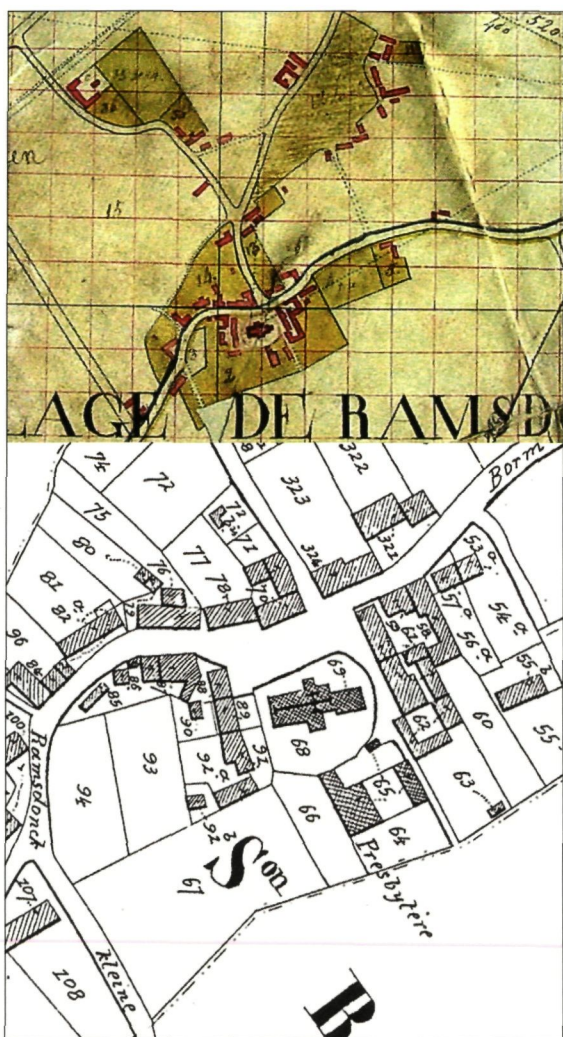
vijf traveeën in traditionele bak- en zandsteenstijl, met zandstenen plint, speklagen, steigergaten, negblokken en kruis- en kloosterkozijnen, en met een steil zadeldak tussen twee getrapte puntgevels. De middentravee omvat de ingang, die gevormd wordt door een rondboogdeurtje met een bovenlicht. Een afbeelding van de pastorie in haar oorspronkelijke vorm komt voor op een tiendenkaart uit 1722 (1). Bij de 18de-eeuwse uitbreiding kreeg de nieuwe achtergevel een deur met een arduinen Louis XV-omlijsting en steekboogvormige vensters (2). In de verhoogde, met vlechtingen afgewerkte puntgevels zijn de oorspronkelijke trapgevels nog zichtbaar. De bakstenen omheiningmuur, die misschien ooit het hele pastoorsgoed (49 are 30 centiare) om-

De dorpskern en de pastorie van Ramsdonk met in de voortuin een padenkruis op een tiendkaart van 1722 (noorden rechts), gereproduceerd in VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (III), p. 62

De dorpskern van Ramsdonk op een *Plan géométrique*, gedateerd 25 november 1807 (archief Kadaster Brabant, Brussel) en wat de pastorie betreft (percelen 64, 65, 66 en 67) onveranderd in de *Atlas cadastral de Belgique* door P.C. Popp (1860)

vatte, wordt in de noordhoek onderbroken door een korfboogpoort, gedateerd 1683, maar in zijn huidige vorm grotendeels het resultaat van latere restauraties. Het wagenhuis, dat op de figuratieve kaart van 1722 nog niet wordt weergegeven, maar wel op een 'plan géométrique' van 1807 en op de Primitieve kadasterkaart van 1821, leunde pal tegenover de pastorie aan tegen de omheiningmuur. Het binnenpleintje of voortuin vormde samen met

het "*huis en presbitere*" een perceel (nr. 65) van 6 are 80 centiare. Bij de restauratiecampagne van 1897 werd het wagenhuis gesloopt.

De kaart van 1722 geeft een interessant detail over de voortuin: het padenkruis met een kleine rotonde op het kruispunt. Het tuinperceel ten zuiden van de pastorie (later nr. 64, groot 5 are 40 centiare) wordt op deze kaart als bouwland afgebeeld. Op de Primitieve kadasterkaart en in de bijbehorende legger (3) worden achter de pastorie nog twee andere tuinpercelen onderscheiden: een perceel achter het hoofdgebouw (nr. 66, groot 6 are 10 centiare) en daarachter een tuinperceel (nr. 67, groot 31 are). De legger noch de kaart geven enig detail over het concrete gebruik van de tuinpercelen, maar op het grote, achterliggende perceel 67 stond tijdens de 17de en de 18de eeuw wellicht het bij de meeste pastorieën horende gerief- en hakhoutbosje – het klassieke 'pastroorsbos'. De percelen rond de pastorie waren vermoedelijk een combinatie van nut- en sierelementen – een met bloemen en sierstruiken opgefleurd moestuin en ongetwijfeld ook een boomgaard.

De restauratie en verbouwing van 1897 ging gepaard met de heraanleg van het hele domein. Een duidelijk patroon heeft dit in de huidige toestand niet nagelaten, maar de grote hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*, stamomtrek 330 cm) achter de pastorie en diverse schijncipressen (*Chamaecyparis* sp.), buxussen (*Buxus sempervirens*) en waarschijnlijk ook een bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') zijn relictten van deze aanlegcampagne.

In 1912 liet de toenmalige pastoor, Jozef Caudron – "*uit dankbaarheid voor alle tijdelijke en geestelijke weldaden en tot stichting der parochianen*" zoals een inscriptie verduidelijkt – in het achterste gedeelte (ongeveer één derde) van het goed een 'Mariapark' aanleggen. Deze religieuze thematuin is opgebouwd uit drie componenten: een 'Lourdesgrot' naar het model van de Massabiellegrot te Lourdes: een grote centrale holte met een altaartje en daarboven een nis met het beeld van Onze-Lieve-Vrouw; een 'Calvarieberg' met de bijbehorende beeldengroep (Maria, Jezus, Johannes); en een 'kruisweg', waarin de veertien staties van het lijden van Christus worden uitgebeeld. De rotsblokken voor de grot, de Calvarieberg en de omkadering van de staties van de kruisweg werden aangevoerd uit Maredret (provincie Namen). Het plateau'tje dat de top van de Calvarieberg vormt, wordt omzoomd door een

De pastorie van
Ramsdonk met, nog
duidelijk zichtbaar,
de trapgevels van
het gebouw uit
1639 en de
hangende zilverlinde,
waarschijnlijk aange-
plant na de
restauratie van
1897 (foto R. Deneef,
2008)

De in 1912
gebouwde Lourdes-
grot, overschaduwd
door de beuken van
het Mariapark in
het achterste
gedeelte van de
pastorietuin
(foto R. Deneef,
2008)

balustrade van takwerkimitaties in cement. Het 'rotswerk', vooral de grot, is van hoge kwaliteit, maar nergens wordt de naam van de 'rocailleur' vermeld. De oorspronkelijke terracottareliëfs van de kruisweg werden in 1982 vervangen door houten reliëfpanelen. Tot het parkmeubilair behoort ook de 'oorlogsklok', een in 1944 uit afvalmateriaal ineengeknutseld klokje, dat in 1966 vanuit de kerktoeren werd overgebracht naar een overhuifde, op een metalen pyloon gemonteerde klokkenstoel aan de rand van het Mariapark. Slingerende paden verbinden de staties van de kruisweg onderling en monden uit in de open ruimte tussen de Calvarie en de grot, waar houten banken en een lage, bakstenen kansel staan. Het Mariapark wordt van de rest van de pastorietuin en langs de privétuinen aan de noordzijde afgescheiden door betonplaten, langs de Grotstraat en de voetweg tussen voornoemde straat en het Gemeenteplein door een lage bakstenen muur met een ezelsrug, die bekroond wordt door een eenvoudig metalen hek.

Het door gewone beuken (*Fagus sylvatica*) gedomineerde plantsoen dateert hoogstwaarschijnlijk

uit het interbellum – de dikste boom heeft een stamomtrek van 232 cm (4). De beplanting bestaat voor de rest uit massieven van Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*), gewone en Ierse taxus (*Taxus baccata*, *T. b.* 'Fastigiata'), laurierkers (*Prunus laurocerasus*), geel gevlekte aucuba (*Aucuba japonica* 'Variegata'), groene en bonte hultst (*Ilex aquifolium*, *I. a.* 'Aureomarginata'), sneeuwbes (*Symphoricarpos albus*), boerenjasmijn (*Philadelphus coronarius*), gewone mahonia (*Mahonia aquifolium*), hibiscus (*Hibiscus syriacus*), pieris (*Pieris japonica*) en hagen van gele haagliguster (*Ligustrum ovalifolium* 'Aureum') of buxus.

NOTEN

- (1) Gereproduceerd in VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (III), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1964, p. 62.
- (2) Beschrijving in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent*, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 519-521.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Ramsdonk, art. 109 nrs. 3-6.
- (4) Gemeten op 22 mei 1999.

*Roger Deneef, Herlinde
De Jaeck & Jo Wijnant*

LONDERZEEL (LONDERZEEL): KASTEEL DRIE TORENS

DRIETORENSTRAAT 41, 1840 LONDERZEEL
(privé-bezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het kasteel
Drie Torens,
herbouwd zonder
torens in 1786,
vanuit het noord-
westen
(foto R. Deneef,
2004)

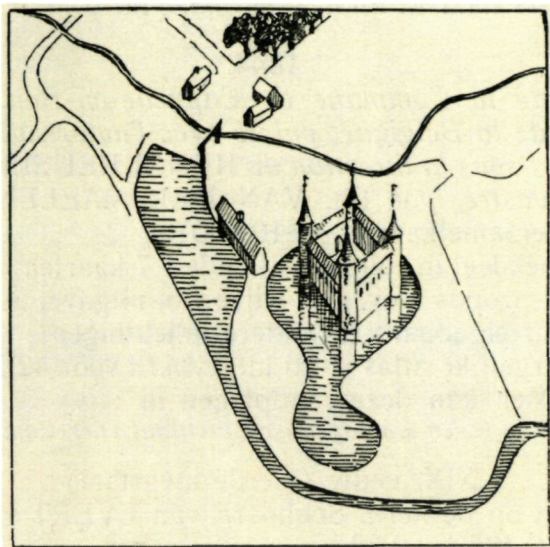
Eén van de oudste 'Engelse' tuinen van België, oorspronkelijk 4,5 hectare, aangelegd omstreeks 1786 rond een oude, omwaterde kasteelmotte met een nieuw neoclassicistisch kasteel; kunstmatige 'rivier' met een eilandje en architectonisch reliëf (heuveltjes); driezijdige piramide (tetraëder) boven ijskelder, kapel ontworpen door Henri Beyaert; tweehonderdjarige platanen, merkwaardige dendrologische collectie.

Het kasteel van Ursene

Waarom het kasteel in het gehucht Ursene ten westen van de dorpskern 'Drie Toren(s)' wordt genoemd, is niet meteen duidelijk. Op de oudste af-

beelding van het kasteel – een figuratieve kaart uit de 'Generale metingh ende Caertboeck der Prochie van Londerseel' opgemaakt door Jan van Acoleyen in 1709-1710 – wordt een waterkasteel met vier hoektorens afgebeeld en het huidige, in 1786 opgetrokken kasteel heeft geen torens. De naam duikt op in een schenkingsakte van 1595, toen Joost van Ursene *"het hoff ten Drie Torrens, gemeynelyck genoempt 't hoff van Ursene oft van Asscherayen"* samen met een 'huis van plaisantie', een hoeve, vijvers, weiden, akkers en bossen en de bijbehorende heerlijkheid, aan zijn kleinzoon vermaakte (1). De naam 'Asscherayen', vervorming van 'Schreyhane', verwijst naar het ridderslacht dat in de 12de eeuw het hof en de heerlijkheid van Ursene bezat. Op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt het kasteel – *"Chateau d'Asschereyen"* – afgebeeld met een U-vormige plattegrond, zonder de westvleugel die het binnenplein afsloot.

Het kasteel Drie seel, 1709-1710,
Torens op een door Jan van
figuratieve kaart uit Acoleyen - kopie
de Generale metingh door Paul Linde-
ende Caertboek der mans
Prochie van Londer-

Het gehucht Ursene de Ferrariskaart,
(Nuesen) en het 1771-1775; het
kasteelcomplex Drie kasteel met een
Torens als 'Chateau U-vormige plat-
d'Asscheren' op tegrond

Charles-Henri-Ghislain Boot, heer van Sombeke, Ursene, Londerzeel en – vanaf 1783 – graaf van Veltem (2), gaf in 1786 (volgens de gevelsteen rechts van de voordeur) het kasteel zijn huidige vorm: een bakstenen gebouw met een vierkante plattegrond, oorspronkelijk witgepleisterd, vijf bij vijf travéeën, met een souterrain, een hoge bel-etage, een minder hoge verdieping en een mezzanine onder het afgeknotte leien schilddak met dakkapellen en hoge schouwen (3). Een terras omgeven door een balustrade met siervazen op de hoeken, vormt de top van het dak. De versiering is beperkt tot de omlopende tandlijst tussen de verdieping en de mezzanine, de balustrade op het dak en de rechthoekige spiegels onder de ramen van de verdieping. De oorspronkelijke witte bepleistering is verdwenen; het zichtbare baksteenmetselwerk wordt opgefleurd door negblokken en hoekkettingen van witte zandsteen en door de arduinen lateien en dorpels van de vensters. Een perron voor de drie middelste travéeën van de westgevel, via trappen langs weerszijden toegankelijk, vormt de hoofdtoegang. Op een Ansichtkaart van circa 1900 wordt dit perron overdekt door een houten portiek, dat volgens latere ansichten tot een bogengalerij werd omgevormd. Op een schilderij van rond 1860 is het perron echter niet overdekt, net als nu. Dit schilderij toont een merkwaardig verschil met de latere afbeeldingen: het dak oogt veel lager, het dakterras veel groter en de balustrade met de siervazen veel monumentaler. Maar dit kan samenhangen met de perspectiefweergave waarvoor de schilder koos (4).

Tot de bouwcampagne van 1786 – cf. de jaarsteen “14 mey 1787” – hoorden ook de twee koetshuizen, langs weerszijden van de toegang tot het domein aan de Drietorenstraat, symmetrisch opgesteld ten opzicht van de rechte, brede oprijlaan en het kasteel. Oorspronkelijk waren ze ook witgepleisterd, sober classicistisch, de naar de oprit gekeerde gevels met vijf rondbogen op zandstenen pilasters en een blinde mezzanine en daartussen een ver uitstekende kordonlijst, echo van de tandlijst van het kasteel. Het koetshuis aan de linkerzijde brandde in 1914 af en werd niet meer heropgebouwd. De voormalige hoeve links (ten noordoosten) van het kasteel – een bakstenen boerenhuis van één bouw-

Het landschapspark
– ‘jardin à
l’anglaise’ – rond
het vernieuwde
kasteel Drie Torens,
vermoedelijk
aangelegd rond
1786, op de
Primitieve kada-
sterkaart opgemaakt
door J.G. Voncken in
1821 – noorden
rechts
(archief Kadaster
Brabant, Brussel)

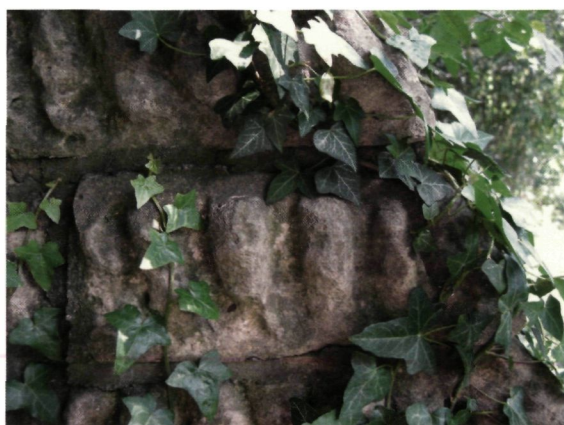

LONDERZEEL. — HET KASTEEL „DE DRIJ TOREN“.

Utg. Jan Van Moile.

1	2
3	4
5	

1. Het kasteel Drie Torens vanuit het noorden op een ansichtkaart van vóór de Eerste Wereldoorlog
(archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

2. De neerhofgebouwen en de met gele plomp begroeide vijver, oorspronkelijk reservoir van de watermolen van Ursene
(foto R. Deneef, 2004)

3. Het koetshuis rechts van de ingang, ingrijpend verbouwd en vergroot rond 1865
(foto R. Deneef, 2004)

4. De piramide van Londerzeel is een tetraëder, het platonische symbool voor het element vuur
(foto R. Deneef, 2007)

5. De piramide van Londerzeel bedekt met geribbelde zandsteen
(foto R. Deneef, 2004)

laag onder een pannen zadeldak, gaat waarschijnlijk terug tot de 17de of de vroege 18de eeuw en is ook herkenbaar op de Ferrariskaart. De dienstvleugel met zijn rondboogarcade sluit er in een stompe hoek bij aan en is mogelijk het koetshuis van vóór de bouwcampagne van 1786. Een orangerie – een obligaat bestanddeel in elk groot landgoed uit die periode – komt in Londerzeel niet voor.

De piramide

Uniek en vermoedelijk ook rond 1786 opgetrokken is de piramide op een heuveltje ten zuidwesten van het kasteel, tegen de Drietorenstraat aan. Zoals in het kasteel van Wespelaar (5) vormt zij de bovenbouw van een ijskelder met een eivormige bewaarruimte, nadien omgevormd tot een fruitbewaarpplaats. Waarschijnlijk heeft ze ook een maçonnieke betekenis, maar over Boots eventueel lidmaatschap van de loge is ons niets bekend. Voor zover we konden nagaan is de piramide van Londerzeel vol, in tegenstelling tot de holle piramide van Wespelaar. Eigenaardig zijn ook de verticaal geribbelde zandstenen waarmee de piramide werd af-

gewerkt. Tenslotte is ze ook driehoekig – bij nader inzien een regelmatig viervlak, de *tetraëder*, één van de ‘platonische lichamen’, regelmatige veelvlakken die elk voor één van de vier elementen symbool zou staan. Door zijn scherpe punten brengt Plato in de Timaeus-dialog de tetraëder in verband met het vuur (6). Ook speelt hij een rol in diverse esoterische stromingen.

De Engelse tuin

De bouw van het nieuwe kasteel ging gepaard met de heraanleg van de omgeving. De Primitieve kadasterkaart, opgemaakt door J.G. Voncken in 1821, geeft een accuraat beeld van de nieuwe, tot op heden bewaarde situatie. De buitenste ringgracht, die op de Ferrariskaart het landgoed omvatte, bleef behouden, net als de bestaande, tot circa 50 m brede uitstulping ten noorden van het kasteel, die vanouds het reservoir vormde van de watermolen

ten noorden van het kasteel. De slotgracht had al ten tijde van Ferraris zijn westelijke arm verloren en bleef verder onaangeroerd. Behouden bleef ook het vierkante vijvertje (perceel nr. 174) ten zuiden van het kasteel, waarvan de strakke vorm min of meer werd afgezwakt en van twee appendices werd voorzien – één ervan met een brugje. De grond van de uitgraving vinden we terug in een nabijgelegen heuveltje.

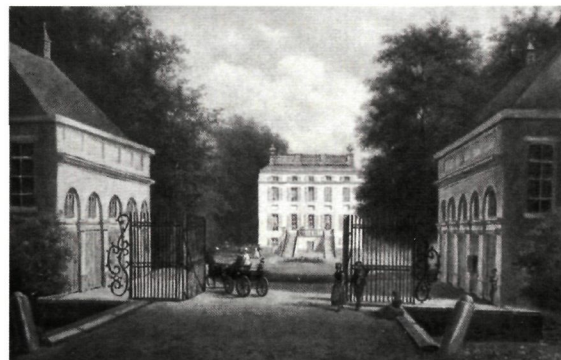
5. Het kasteel Drie Torens vanuit het noorden, op een in 1929 afgestempelde ansichtkaart, toen nog witgepleisterd en met een portiek voor de ingang (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

5	6
7	8

6. De rechte oprijlaan naar het classicistische kasteel, symmetrisch geflankeerd door de koetshuizen, op een schilderij van rond 1864 (kasteel Drie Torens, Londerzeel)

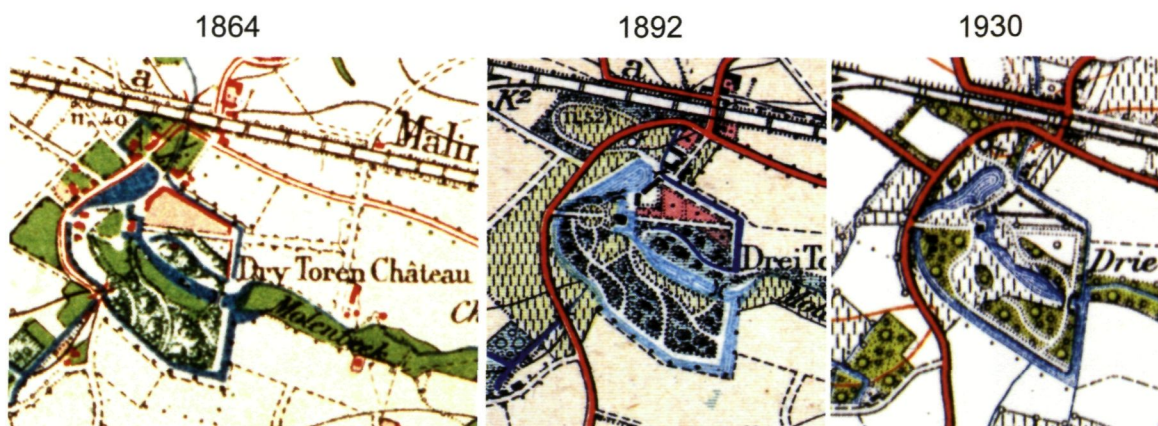
7. Het kasteel Drie Torens van op een van de heuveltjes langs de ‘rivier’, de stamvoet van een oude bruine beuk op de voorgrond (foto R. Deneef, 2004)

8. De ‘rivier’ met een eilandje is de belangrijkste visuele as in het landschapspark van Drie Torens (foto R. Deneef, 2004)

Het kasteeldomein
Drie Torens in 1864,
met de noordelijke
uitbreiding in 1892
en in 1930
(DLG, 1868; ICM,
1895 en 1936)

De 'rivier' vanaf
het kasteel
(foto R. Deneef,
2004)

De door Beyaert
ontworpen kapel
van Onze-Lieve-
Vrouw van Lourdes,
gebouwd in 1884 in
een uitbreiding van
het park
(foto R. Deneef,
2004)

Nieuw is de 250 m lange, licht gebogen 'rivierarm', afgetapt van de Molenbeek, die vanaf de oostgrens van het domein van onder een brug te voorschijn komt, halverwege verbreedt tot bijna 30 m – plaats genoeg voor een gestroomlijnd eilandje – en ten slotte na 170 m in de slotgracht uitmondt. De heuvels ten zuiden van de 'rivier' werden ongetwijfeld opgeworpen met aarde van de uitgraving. Bucolische 'rivierlandschappen', als het kon met meanders of eilandjes, waren een populair motief niet alleen tijdens de hele 19de eeuw, maar ook in de vroegste 'Engelse' tuinen. Bij gebrek aan een echte rivier werden onooglijke beekjes opgestuwd of uitgegraven om deze illusie te creëren. Het spectaculairste voorbeeld voor België is het kasteelpark van Laken, aangelegd enkele jaren vóór dat van Londerzeel (7). De slotgrachten werden in een dergelijk kader meestal omgewerkt tot 'meanders'. Charles Boot behield om een of andere reden de strakke, rechte oevers van de slotgracht. Hij voegde zelfs één strakke as toe, waarvan het kasteel het middelpunt vormde: de oprijlaan, die achter (ten oosten van) het kasteel verlengd werd in een 20 m brede dreef, die kadastraal slechts voor een gedeelte als perceel nr. 154 wordt weergegeven. Uit de oudste stafkaarten (1864, 1892) blijkt echter dat deze dreef tot aan het kasteel doorliep en de grens vormde tussen het Engels park en de nutstuinen.

Toen de Primitieve kadastrakaart werd opgesteld (1821), was het domein Drie Torens, samen met 200 hectare landbouwgrond, weiden en bossen op Londerzeels grondgebied, eigendom van Henriette d'Olmen, een familielid van Charles Boot, die in 1828 kinderloos overleed te Wenen. Zij was de echtgenote van Jean-Charles-Laurent-Joseph, burggraaf de Spoelberch la Bawette, wiens zoon Louis als titularis van het artikel 260 van de kadastrale

legger optreedt (8). De twee percelen lusttuin (nrs. 173 en 169) strekten zich uit over bijna 4,5 hectare; het grootste ten zuiden van de 'rivier' omvatte de oprijlaan, de twee koetshuizen, de piramide en de kleine vijver. De moestuin besloeg 1,5 hectare (nr. 166) ten oosten van het kasteel en tegen de neerhofgebouwen aan was er nog een tweede moestuinperceel (nr. 165) van slechts 7 are. De stafkaart van 1864 laat de grens tussen de grote moestuin samenvallen met de voormelde dreef ten oosten van het kasteel, in het verlengde van de oprit, maar op de Primitieve kadasterkaart wordt dit gedeelte van de dreef niet weergegeven en de grens tussen moes- en lusttuin wordt zuidelijker gesitueerd. De structuur van het oorspronkelijke landschapspark in 1864 verschilt weinig van de huidige: de 'rivier' als voornaamste zichtas, geflankeerd door stroken gazon van wisselende breedte, langs de zuidkant (linkeroever) begrensd door bosplantsoen en de twee voormelde heuvels, langs de noordzijde (rechteroever) door een met solitaires en 'clumps' (boomgroepjes) gestoffeerde strook. Acht platanen (*Platanus x hispanica*) met stamomtrekken tussen 4 en 5 m, een zomereik (*Quercus robur*) en een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') van bijna 4 m, en een haagbeuk (*Carpinus betulus*) van 3,5 m zijn waarschijnlijk relictten van de oorspronkelijke aanplanting.

Londerzeel, Wespelaar en Beyaert

In de loop van de 19de eeuw registreerde het kadaster slechts één wijziging aan de gebouwen van het domein Drie Torens: rond 1865 werden de twee koetshuizen aan de ingang van het domein grondig verbouwd en aanzienlijk vergroot (9). In 1881 overleed de weduwe van Louis de Spoelberch. Bij de daaropvolgende verdeling kwam het domein van Londerzeel in handen van Adolphe de Spoelberch, die door zijn huwelijk in 1873 met Elisabeth Willems, de oudste dochter van de Leuvense brouwer Edmond Willems, ook kasteelheer van Wespelaar was geworden (10). Hij liet de hoeve tussen het kasteeldomein en de spoorlijn Mechelen-Dendermonde slopen en breidde het park met meer dan 2 hectare uit in noordwestelijke richting tot tegen de spoorlijn, in de zogenaamde Moerhoek. Op de stafkaart wordt deze uitbreiding voorgesteld als een met hoogstammig groen omzoomde ruimte, die ontsloten wordt door een weidse lus.

In deze ruimte werd bovendien een kapel gebouwd naar ontwerp van Hendrik Beyaert (11) – een eclectische, neomiddeleeuwse constructie in 'zebrastijl' (regelmatige afwisseling van lagen baksteen en

De moestuin van Drie Torens (foto R. Deneef, 2004)

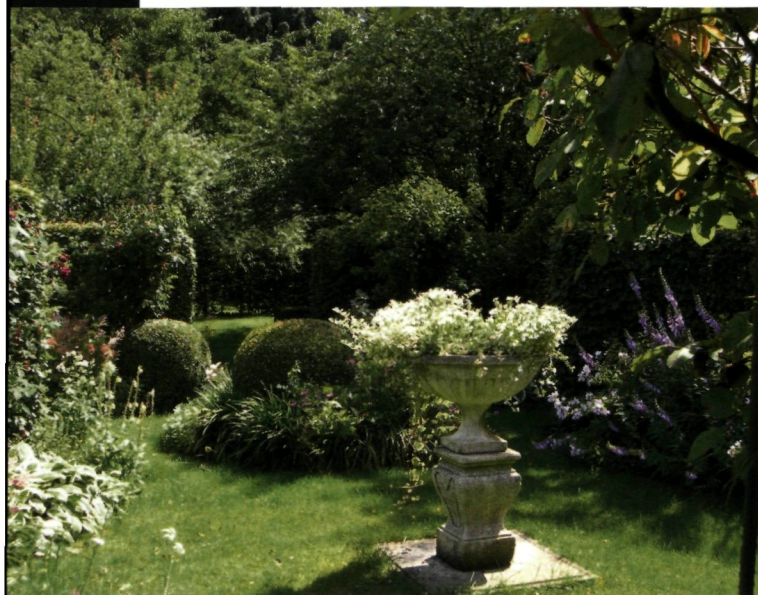
De nieuwe siertuin (foto R. Deneef, 2004)

Treurvorm van moerascipres in de pépinière (foto R. Deneef, 2004)

arduin), met elementen uit de traditionele (speklagen en hoekkettingen), gotische (steunberen), romaanse (rondbogen) en zelfs byzantijnse of Karolingische bouwkunst (centraalbouw), met name

De nieuwe siertuin
(foto R. Deneef,
2004)

De ruimte
ten noorden
van het kasteel
(foto R. Deneef,
2004)

een bijzonder fraai koepelgewelf opgebouwd uit concentrische lagen baksteen en arduin, maar verscholen onder een zadeldak. Het rotswerk in de nis boven het altaar is een klassieke voorstelling van de 'Lourdesgrot', want de kapel is toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes. Niet lang voordien, in 1882, had Beyaert voor dezelfde opdrachtgever in Wespelaar een nieuw kasteel gebouwd. Dat verenigde op een grootse, uitbundige manier alle kenmerken van de eclectische stijl waarin Beyaert excelleerde, maar het werd in 1954 gesloopt (12). Een openbare weg, die bijna rakelings langs de kapel loopt, scheidde een groot gedeelte van de parkuitbreiding van het oorspronkelijke park en wellicht was het de bedoeling om deze weg te privatiseren. Op de volgende stafkaarten is van de lusweg niets meer te merken en na de Eerste Wereldoorlog werd het gedeelte aan de overkant van de weg door het kadaster niet meer als 'lustgrond' maar als 'bouwland' omschreven (13). De met bomen omzoomde weide herinnert echter nog aan de oorspronkelijke intentie.

Dendrologische waarde

Adolphe de Spoelberch overleed in 1913. Het kasteeldomein van Londerzeel, circa 11 hectare, had hij in zijn testament toebedeeld aan zijn zoon Roger (14). Onder zijn eigenaarschap werd vlak vóór de Tweede Wereldoorlog aan de rand van de ommuurde moestuin een tuinhuis met aanleunende

serre opgetrokken (15). Een groot aantal bomen dateert uit het interbellum: bruine beuken, platanen, Hollandse en zomerlinden (*Tilia x europaea*, *T. platyphyllos*), Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*)... De huidige eigenaars – burggraaf Adolphe de Spoelberch, kleinzoon van eerstgenoemde, en vooral zijn echtgenote Ghislaine van der Burch – verrijkten het domein met talrijke, meestal zeldzame soorten. Verspreid over het park, maar vooral geconcentreerd in een zone naast de moestuin, werd de voorbij 35 jaar een verzameling uitgebouwd, waaraan een excursieverslag van 2005 van de vereniging Belgische Dendrologie (16) slechts ten dele recht doet. De collectie bestrijkt minder courante – Anna Paulownaboom (*Paulownia tomentosa*), Lavallémeidoorn (*Crataegus x lavalleyi*), Turners eik (*Quercus x turneri* 'Pseudoturneri'), witte es (*Fraxinus americana*) – tot zeldzame soorten – vaantjesboom (*Davidia involucrata* var. *vilmoriniana*), geelbladige hopboom (*Ptelea trifoliata* 'Aurea'), cissusbladige esdoorn (*Acer cissifolium*), Brewers treurspar (*Picea breweriana*), Sargents lijsterbes (*Sorbus sargentiana*) – en echte curiosa als wilde-appelmeidoorn (*Crataegus azarolus*), Bollweilerpeer (x *Sorbo-pyrus auricularis*) en moerastupelo (*Nyssa aquatica*). Vermeldenswaardig is ook de erbij aansluitende 'nieuwe tuin', opgebouwd uit groene kamers en omhaagde parterres met bloeiende vaste planten.

Eén van de platanen uit de oorspronkelijke beplanting van de 'jardin anglais', meer dan 200 jaar oud (foto R. Deneef, 2004)

Merkwaardige bomen

(opname 8 juli 2004)

1. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **420**
2. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **490**
3. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **423**
4. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **421**
22. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **403**
23. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **426**
24. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **410**
27. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **383**
31. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **446**
34. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **356**
38. zomereik (*Quercus robur*) **392**
43. Bollweilerpeer (x *Sorbo-pyrus auricularis*) **102(100)**

NOTEN

- (1) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, V (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 264-266.
- (2) DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse belge 1875*, Bruxelles, Decq & Duhent, 1875, p. 63.
- (3) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent*, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 364-365.
- (4) Volgens MESKENS A., MOEYERSOENS F. & VAN SCHEL A., *Londerzeel vroeger en nu*, s.l., 2001, werd het geschilderd door Ferdinand de Spoelberch, oudste zoon van Louis de Spoelberch (cf. infra).
- (5) DUQUENNE X., *Het Park van Wespelaar*, Brussel, Wespelaar, Ph. de Spoelberch, 2001, 113-116.

- (6) De *icosaëder* staat voor water, de *octaëder* voor lucht en de *kubus* voor aarde. Het vijfde lichaam, de *dodecaëder* symboliseert het hemelgewelf. Zie DE WIN X. (vert.), *Plato, Verzameld werk* (V), Baarn – Antwerpen, Ambo, 1980.
- (7) Zie het "plan perspectif de la campagne de Schoonenberg près de Bruxelles" afgebeeld in: DUQUENNE X., *op. cit.*, p. 35.
- (8) Oudste kadastrale legger 212 Londerzeel, art. 260 – voor het kasteeldomein Drie Torens zie de nrs. 169, 176-188 – op naam van Lodewijk de Spoelberch, in feite Jean-Baptiste-Louis-Charles de Spoelberch la Bawette (1787-1825), zie DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse belge 1854*, Bruxelles, Decq & Muquardt, 1854, p. 191.
- (9) Kadastrale opmetingsschets Londerzeel 1866 nr. 126. Volgens de oudste kadastrale legger 212 Londerzeel, art. 1817 nrs. 171 en 172 een "reconstruction totale et agrandissement".
- (10) CASTEELS R., *800 jaar domein de Spoelberch te Wespelaar*, Haacht, HAGOK, 1997, p. 369-375.
- (11) Oudste kadastrale legger 212 Londerzeel, art. 1817 nrs. 355-356 en art. 1690 nrs. 28 en 162-163.
- (12) Zie DENEFF R. e.a., *Inventaris historische tuinen en parken van Vlaanderen – Hageland, noordoosten van Vlaams-Brabant* (M&L cahier 14), Brussel, Onroerend Erfgoed, 2007, p. 195-208.
- (13) Oudste kadastrale legger 212 Londerzeel, art. 3457 nr. 1.
- (14) Roger-Alfred-Ghislain-Joseph de Spoelberch (1875-1950); cf. CASTEELS R., *op. cit.*, p. 371.
- (15) Kadastrale opmetingsschets Londerzeel 1940 nr. 63.
- (16) JACOBS R., *Domein Drietoren, Londerzeel – 29 mei 2005*, p. 146 in *Jaarboek van de Vereniging Belgische Dendrologie 2005*.

*Roger Deneef, Jo Wijnant
& Steven Van den Borne*

LONDERZEEL (MALDEREN): KASTEEL GROENHOF

GROENHOF 1, 1840 MALDEREN
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het witgeverfde
kasteel Groenhof
in 1998
(archief Onroerend
Erfgoed Vlaams-
Brabant, Leuven)

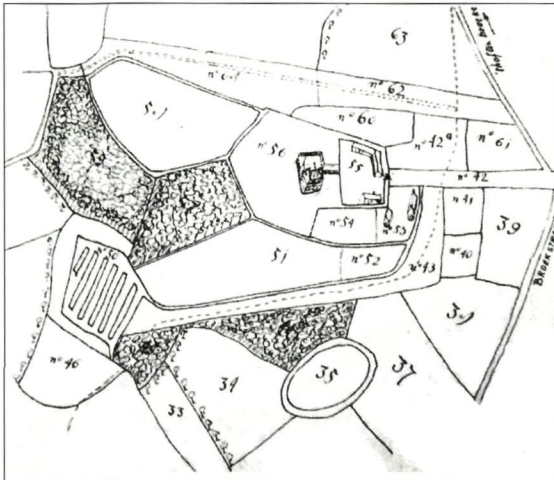

Park in landschappelijke stijl met een vijver, nagenoeg 2,5 hectare, aangelegd rond 1800 op een oude kasteelmotte bij een classicistisch landhuis van 1760; heraangelegd in de jaren 1890, gelijktijdig met de eclectische verbouwing van het kasteel; heraanleg en uitbreiding in de late jaren 1990.

Het Groenhof op het einde van de 17de eeuw Een 'prospectus castelli Groenhove', geëst door Jacob Harrewijn en in 1694 gepubliceerd in de eerste editie van Le Roys 'Castella et praetoria nobilium Brabantiae' (1) toont een robuust, vrij somber, bakstenen waterkasteel van drie bouwlagen onder twee steile, haakse zadeldaken met getrapte puntgevels en dakkapellen, ramen met kruiskozijnen en een uitbouw met een kapel op de verdieping. De haan in het wapenschild in de linkerbovenhoek van de gravure verwijst naar het geslacht le Cocq, dat van

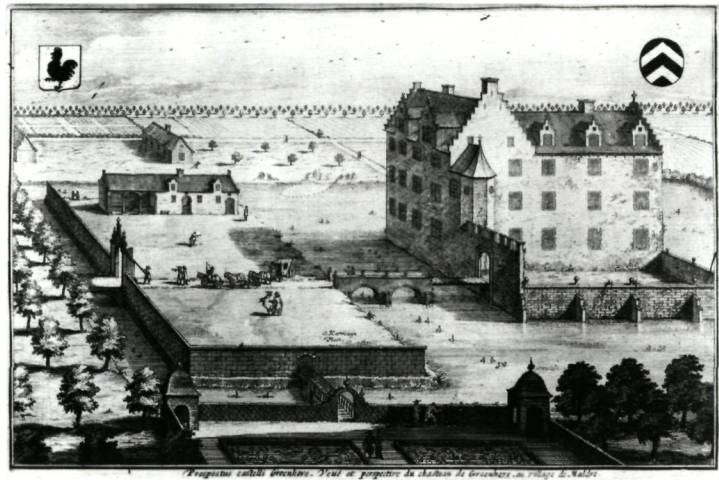
1556 tot circa 1760 op het Groenhof zetelde. Een onopgesmukt, ommuurd pleintje naast het kasteel vormde de 'cour d'honneur', toegankelijk vanaf het neerhofsfeiland via een stenen brug van twee boogtraveeën, die verlengd wordt in een houten ophaalbrug. De kantelen boven de ingangspartij waren wellicht niet uitsluitend als ornament bedoeld, want de le Cocqs bekleedden belangrijke functies onder het Spaanse bestuur en waren niet door iedereen geliefd (2). Een stenen brug en een monumentale poort in renaissancestijl vormde de toegang tot het neerhofsfeiland. Het langgerekte gebouw op het neerhofsfeiland bestond uit een open galerij van drie korfbogen gestut door Toscaanse zuilen (ongetwijfeld gebruikt als 'carport') en twee paardenstallen. Dit was wellicht de enige overgebleven vleugel van een vroeger neerhof met een U-vormig grondplan. De muren langs twee andere zijden van het eiland werden mogelijk opgetrokken op de funderingen van gesloopte vleugels. De 19de-eeuwse historicus-archivaris Alphonse Wauters was van oordeel dat het gebouwencomplex niet ouder was dan de 16de

Het Groenhof in het
kaartenboek van de
gemeente Malderen
door Jan van
Acoleyen, 1717

- noorden links
(uit M. VAN DOREN,
Malderen, dorp
onzer dromen,
p. 78)

Het omwalde
kasteel Groenhof op
een ets van J.
Harrewijn, 1694, uit
*Castella et praetoria
nobilium Brabantiae*
van J. Le Roy

Het gebouwencom-
plex van het
Groenhof en een
relict van de oude
ringgracht op de
Ferriskaart,
1771-1775

eeuw (3), maar toch schemert de volmiddeleeuwse model van hooghof en neerhof nog door in Harrewijns ets.

De landbouwfunctie van het Groenhof had al geruime tijd onderdak gevonden in gebouwen buiten de ringgracht – niet alleen de twee lage vleugels (vermoedelijk in vakwerk van leem en met een strodak) linksboven op de ets, omringd door moestuin en boomgaard want het nabije Hof ten Broek was, samen met de Herbodinnemolen, eveneens eigendom van de familie le Cocq. Links op de voorgrond – voor de neerhofpoort – ligt een met hoogstammige bomen beplant perceel. Op de brede ringgracht wordt vanaf de buitenoever met een sleepnet gevist. Het steekboogdeurtje in één van de muren van het neerhofeiland gaf via een houten voetgangersbrugje en een met gepunte bollen versierde boog toegang tot een omheinde siertuin, die de voorgrond van de ets vormt. De boog en de omheining van deze tuin, circa 1,5 m hoog, waren waarschijnlijk vervaardigd uit latwerk; de omheining wordt – zoals blijkt uit de knecht met de snoeischaar – geflankeerd door een levende haag. De twee hoekpaviljoenen met hun vierkante leien klokdaken waren van baksteen. Van de met lage buxushaagjes omgeven barokke loofwerkparterres (*'parterres de broderie'*) wordt slechts een stukje getoond. De parterres werden vermoedelijk door een padenkruis gescheiden. Bij het doorbladeren van de *'Castella et praetoria nobilium Brabantiae'* valt op dat een dergelijke domeinindeling op het einde van de 17de eeuw niet uitzonderlijk was.

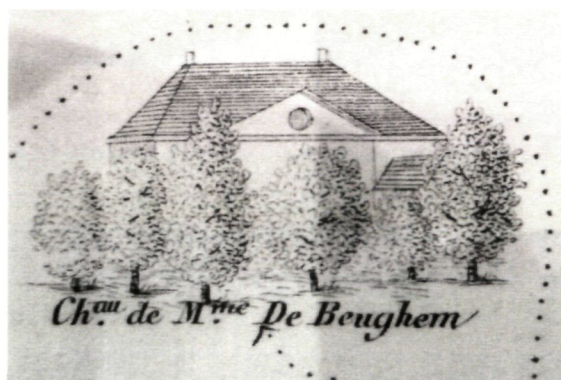
Het Groenhof
op de Primitieve
kadastrokaart,
opgemaakt in 1821
door J.B. Guiot

- noorden in de
rechterbovenhoek;
de nieuwe vijver
(perceel 167)

Het Groenhof in de Atlas pittoresque des chemins de fer de la Belgique van Alphonse Wauters, 1840

Het eclectische kasteel Groenhof tijdens het interbellum (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

Kapel ter ere van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes, gebouwd in 1900

als dank voor een genezing (foto R. Deneef, 1999)

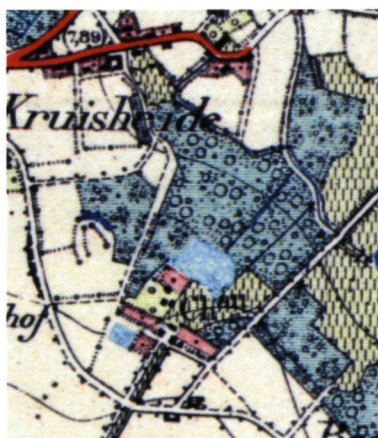
De dienstvleugel met stallen, koetshuis en knechtenlogies, gebouwd rond 1897, herinnert aan traditionele bouwkunst (foto O. Pauwels, 2010)

Het Groenhof op de stafkaarten van 1864, 1892 en 1930 (DLG, 1868; ICM, 1895 en 1936)

1864

1892

1930

Cultivar van moerascipres met hangende twijgen en de rond 1800 gegraven landschapelijke vijver (foto O. Pauwels, 2010)

Een perceelskaart van landmeter Jan van Acoleyen (4) geeft een vrij gedetailleerd overzicht van het Groenhof anno 1717, dat op enkele punten afwijkt van de ets van Harrewijn. Ten oosten van het neerhof, op de plek waar Harrewijn de omheinde parterretuin situeert, ligt “den ouden pachters Coolhoff” (moestuin), nr 60 op de kaart van Acoleyen. Het woord ‘oud’ kan hier voormalig betekenen – want zoals eerder opgemerkt – het neerhof was geen boerderij meer. De echte boerderij bevindt zich dan buiten de ringgracht, met name de twee evenwijdige gebouwen die ook in de linker bovenhoek van de ets worden afgebeeld, maar die door Acoleyen iets meer naar het zuiden worden gesitueerd. De boomgaard (percelen nrs. 51 en 52) – op de ets achter het kasteel afgebeeld – is in 1717 gedeeltelijk omgezet in akkerland. De bomen voor de neerhofpoort (nr. 42a) blijken ‘opgaande eycke boomen’ te zijn. De 20 m brede oprijlaan (nr. 42), die vanuit het zuidwesten lijnrecht op het Groenhof toeloopt, wordt niet op de ets getoond. De laan helemaal op de achtergrond van de ets vinden we terug bij Acoleyen als de dreef (nr. 43), die vlak voor de neerhofpoort aftakt van de oprijlaan en langs de westgrens van het domein tot tegen de ‘Bommeliers’ loopt, een eigenaardig, in stroken verdeeld perceel, met water omgeven rabatten, mogelijk een relict van een kleine turfsterkerij. Aan de oostzijde loopt een brede

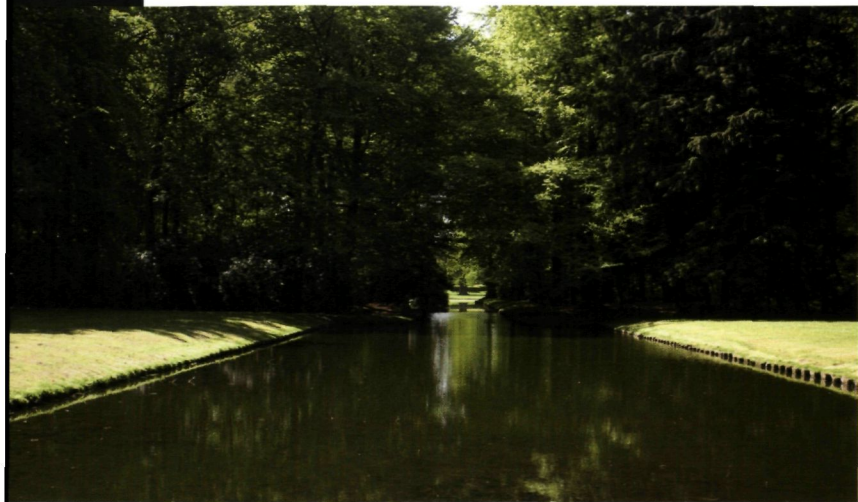
“*nieuwe dreve*” (nr. 62), die buiten het gezichtsveld van de ets valt. Ten noorden van de kasteelvijver situeert Acoleyen een grotendeels beboste “*warande*”. Raadselachtig is het ovalen, omgrachte perceel (nr. 35) ten westen van het domein.

Dezelfde indeling vinden we terug op een kaart van landmeter Van de Voorde uit 1750, die wel een kopie lijkt van Acoleyen, op één detail na: in de vijver tegen het kasteleiland aan werd een rechthoekig perceel opgeworpen, wellicht een siertuin.

Klassieke symmetrie

Rond 1760 werd het domein overgenomen door baron Philippe de Vicq de Cumtich (5). Het kasteel werd met de grond gelijk gemaakt en een groot gedeelte van de ringgracht werd gedempt. Dit verklaart echter niet waarom de Ferrariskaart (1771-1775) zo sterk afwijkt van de Acoleyen en Van de Voorde. Niet zelden is de exactheid bij Ferraris ver te zoeken; zo is van de dreef naar de Bommeliers niets te bespeuren. De Primitieve kadasterkaart, opgemaakt door J.-B. Guiot in 1821, sluit veel beter aan bij de kaarten van 1717 en 1750, want de omkadering met de dreef naar de Bommeliers en de “*nieuwe dreve*” ten oosten van het domein is identiek aan deze op de oude kaarten. De grachtarm voor (ten zuiden van) het neerhofeiland werd alleszins gedempt en ongeveer op de plaats van de

Nieuw kanaal,
onderdeel van een
heraanlegcampagne
in de jaren 1990
(foto O. Pauwels,
2010)

renaissancepoort, midden op de gedempte gracht-arm, verscheen een sober neoclassicistisch 'lusthuis', waarvan ons tachtig jaar later, in een van de uitgaven van de *'Atlas pittoresque des chemins de fer de la Belgique'* nog een glimp wordt gegund: het "*château de madame de Beughem*", half verscholen tussen het groen op het figuratief uitgebeelde tracé van Mechelen naar Dendermonde (6). Het was een sober, classicistisch gebouw van vijf traveeën en twee bouwlagen onder een steil schilddak, de drie middelste traveeën verenigd in een risaliet, dat door een driehoekig fronton met een oculus werd bekroond.

Wat er precies met de kasteelvijver gebeurde valt niet uit te maken. Op de Ferrariskaart wordt hij gereduceerd tot een brede gracht. Het rechte gedeelte van de brede oprijlaan was 300 m lang; daarna vervolgde hij slingerend en veel smaller zijn weg in zuidwestelijke richting, om uit te monden op de huidige Kouterbaan, 400 m ten oosten van de dorpskern van Malderen. Het moet oorspronkelijk de Vicqs bedoeling geweest zijn om de 'Groenhofdreef' linea recta tot in de dorpskern door te trekken en zich aldus als dorpsheer te affirmeren. Deze 'voie triomphale' werd nooit voltooid. De classicistische symmetrie werd versterkt door twee parallelle dienstvleugels, die samen met het kasteel het ereplein omkaderden. Baron de Vicq had ongetwijfeld een model voor ogen, dat in de 18de eeuw erg populair was: *'vivre entre cour et jardin'*. Ten noorden van het kasteel lag vermoedelijk de parterre-tuin, die op de Ferrariskaart wordt weergegeven.

Het park in landschappelijke stijl

Landmeter Guiot situeert op de Primitieve kadasterkaart (1821) ten noordwesten van kasteel een bijna gesloten dienstcomplex (perceel nr. 170), dat ongetwijfeld als neerhof of kasteelboerderij fungeerde. Een daarvan losstaand dienstgebouw met een langgerekte plattegrond en een uitstulping halverwege, op het zuidoosten georiënteerd (nr. 169), was mogelijk een orangerie (7). De oprijlaan, de

De nieuwe omkade-
ring van het kasteel
Groenhof
(foto O. Pauwels,
2010)

dreef naar de Bommeliers en de nieuwe dreef ten oosten van het domein zijn nog steeds lijnrecht, maar de kasteelvijver (nu zonder eiland) kreeg golvende, 'landschappelijke' contouren. Op de kadastrakaart wordt de vijver afgebeeld als perceel 167, dat Guiot heeft vergeten blauw te kleuren. Hij besloeg 66 are en was omringd door een groot perceel bos (nr. 187) en twee percelen 'hof' – het kleinste (nr. 168) ongetwijfeld de moestuin naast de boerderij, het grootste (nr. 166) vermoedelijk een siertuin, een 'jardin anglais' van 1 hectare 78 are.

Deze configuratie vinden we exact terug op de eerste stafkaart, opgemaakt in 1864. Het Groenhof was sinds 1840 eigendom van Cathérine van der Fosse, weduwe van burggraaf Antoine-Charles de Beughem (8), afstammeling van Louis van Bodeghem (1470-1540), de architect van de kloosterkerk van Brou bij Bourg-en-Bresse. De familie, die ook het nabijgelegen Hof te Melis te Lippelo (provincie Antwerpen) en het kasteel van Houtem* te Ramsdonk bezat, was één van de grootste grondeigenaars in de regio. Pas na de dood van haar zoon in 1888 komt er enige verandering in het domein. Zijn erfgenaam, Charles de Peñaranda de Franchimont (9), liet de kasteelboerderij afbreken en bouwde een nieuwe boerderij langs de Broekstraat, buiten het gezicht van het kasteel (10). Het gebouw dat we als mogelijke orangerie beschouwen, bleef voorlopig gespaard, maar werd tien jaar later gesloopt, toen aan de oostrand van het park, ten zuiden van het kasteel, een nieuwe aanhorigheid met stallen en koetshuis werd opgetrokken, ter vervanging van de 18de-eeuwse dienstvleugels, die het ereplein voor het kasteel omkaderden (11). De staatsiedreef, die tot voor het kasteel leidde, werd 150 m ingekort om plaats te ruimen voor een grote rotonde, die als nieuw ere-erf dienstdeed. De nieuwe lay-out valt duidelijk af te lezen op de stafkaart van 1930.

Eigenaardig genoeg wordt er in de kadastrale legger nooit gewag gemaakt van 'lusttuin' of 'lustgrond', terwijl de verspreiding van sierbomen over die zogenaamde hof toch duidelijk moest maken dat het niet zomaar om een moestuin of een akkerperceel ging. Bomen die vóór de Eerste Wereldoorlog het Primitieve perceel 166 ('hof' volgens het kadaster) bevolkten – sommige vermoedelijk nog uit de tijd van weduwe de Beughem – zijn nog in groten getale aanwezig: een drietal 'clumps' met monumentale platanen (*Platanus x hispanica*), de moerascipres met hangende twijgen (*Taxodium distichum* 'Pendens') tussen het kasteel en de vijver, het prieel met Hollandse linden (*Tilia x europaea*) ten zuidoosten van de vijver, enkele groene en bruine beuken (*Fagus sylvatica*, *F.s.* 'Atropunicea').

Kapitalisme, neogotiek en eclectische architectuur

Het 18de-eeuwse model 'vivre entre cour et jardin' behoorde in 1900 definitief tot het verleden. Peñaranda was daarenboven de eerste eigenaar die van het Groenhof zijn vaste woonplaats maakte. De omschakeling van buitenverblijf of zomerhuis (vaak met uitzicht op de mesthoop) naar volwaardige, permanente residentie (de minder appetijtelijke aspecten van het landleven buiten het gezichtsveld) is in de tweede helft van de 19de eeuw – vooral na 1860-1865 – schering en inslag. De aanleg van het dichtste spoorwegnet van Europa had in die periode de combinatie van industrieel bedrijfsleider-kapitalist en herenboer-in-decor mogelijk gemaakt. Deze verandering loopt min of meer parallel met de opkomst van de eclectische architectuur. Voor de nieuwe dienstvleugel met stallen, koetshuis en knechtenlogies, die in het zicht van het kasteel werd gebouwd, was een naar de traditionele bouwkunst zwemende stijl gekozen: speklagen (weliswaar van arduin), trapgevels (ook boven de dakvensters), uilengaten, een torentje met overkragende spits... Naar aanleiding van de wonderbaarlijke genezing van Paula Jooris, Peñaranda's echtgenote (12), verscheen aan de zuidwestrand van het park een neogotische kapel ter ere van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes, echo van de Lourdeskapel bij het kasteel Drie Torens* te Londerzeel, drie kilometer zuidwaarts.

Peñaranda ging tenslotte ook het kasteel te lijf. Hij liet twee brede, ten opzichte van het oorspronkelijke volume verspringende traveeën toevoegen. De heraanekleding was duidelijk geïnspireerd door het Franse classicisme. De witgepleisterde gevels kregen imitatievoegen en donker gekleurde imitaties van hoekkettingen en horizontale banden (13). Het schilddak werd omgewerkt tot een mansardedak met voor die tijd typische dakkapellen en prefab oeils-de-boeuf. De hoge breukstenen plint, waarin de ramen van het souterrain zijn verwerkt, is eveneens karakteristiek voor die periode. De keuze van classicisme voor het kasteel en een meer rustiek traditionalisme voor de aanhorigheden is terug te vinden in talrijke kasteeldomeinen, die in de late 19de of de vroege 20ste eeuw werden aangelegd of heraanlegd.

Recente ontwikkelingen

Na de dood van Charles de Peñaranda in 1924 kwam het Groenhof in handen van een Antwerpse vennootschap, de 'Société financière et terrienne', die het enkele jaren later doorverkocht aan de eveneens Antwerpse maatschappij Foresta. In 1962 werd het

tenslotte aangekocht door de industrieel Hendrik Seghers (14). Aan het einde van de jaren 1990 onderging het Groenhofkasteel een 'pilotproject' voor de toepassing van duurzame technologie, gecombineerd met een vingeroefening in design, waardoor het uitzicht van het gebouw enigszins veranderde. De bepleistering van de gevels en het schrijnwerk kregen een uniforme bruingrijze kleur. Voor de zuidwestgevel en op het dak van het kasteel verschenen schuivende en scharnierende panelen, die niet alleen het potentieel aan fotovoltaïsche zonne-energie op optimale wijze benutten, maar het eclectische gebouw ook een futuristisch tintje gaven (15). Dit project was bovendien een onderdeel van een globale aanpak van het domein, waarbij ook tuinarchitect Jacques Wirtz betrokken was, in een latere fase opgevolgd door Eric Dhont. De rotonde, die Peñaranda honderd jaar eerder had laten aanleggen, werd opgeruimd. De ruimte voor het kasteel werd bevolkt met onregelmatige struikmassieven, het grint op het pleintje voor het kasteel werd vervangen door kasseitjes. Het kasteel kreeg een nieuwe, formele omkadering met haagbeukhagen, een kanaalvormig waterbekken met een doorwaadplaats (geïnspireerd door de wandeling van Jezus op het meer van Genezareth) ten noordwesten en nog andere rechte, strakke kanalen.

Merkwaardige bomen

(opname 25 augustus 1999)

3. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 405
9. gewone moerascipres met hangende twijgen (*Taxodium distichum* 'Pendens') 419
14. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 412
15. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 435
16. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) 401

Eclecticisme in een futuristische outfit – het kasteel van Groenhof uitgerust met fotovoltaïsche panelen (foto O. Pauwels, 2010)

NOTEN

- (1) LE ROY J., *Castella et praetoria nobilium Brabantiae, coenobiaque celebriora* ..., 1694.
- (2) Over de tribulaties van de familie le Cocq, zie p. 59-68 in VERHEYDEN J., *Het hof van Marselaer te Malderen in de 17de eeuw*, Geschied- en Oudheidkundige Kring van Londerzeel v.z.x., 2003.
- (3) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, IV (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 252.
- (4) Weergegeven in M. VAN DOREN, *Malderen, dorp onzer dromen*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 1990, p. 78. Acoleyens kaartboek van de gemeente Malderen, bestaande uit negen kaartbladen, wordt wel vermeld in VERBOUWE A., *Iconografie van Vlaams-Brabant* (IV), *Kanton Wolvenstem*, Brussel, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1942, maar zonder opgave van vindplaats.
- (5) Eén van de zonen van Madeleine le Cocq, vermoedelijk Philippe-François-Albert de Vicq (1708-1774), achtereenvolgens kolonel-commandant van een regiment kurassiers, militaire gouverneur van Brussel en generaal-majoor bij de cavalerie; cf. DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse de Belgique* (16e année), Bruxelles, A Decq, 1862, p. 214-216.
- (6) WAUTERS A., *Atlas pittoresque des chemins de fer de la Belgique* [...], *section de Malines à Termonde*, Bruxelles, Établissement géographique de Ph. Vandermaelen, 1840.
- (7) In de oudste kadastrale legger 212 Malderen, art. 23 (de percelen hebben er geen volgnummer) wordt uitsluitend van 'huis' gesproken. Het artikel staat niet meer op naam van een baron de Vicq, maar van "Cheüal de kinderen Jan Baptista, Brussel", misschien Cheval, ons verder onbekend.
- (8) Voluit: Antoine-Charles-Hyacinthe-Ghislain de Beughem de Houthem (1771-1808), cf. DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse de Belgique* (8e année), Bruxelles, Decq & Muquardt, 1854, p. 62. Zie ook de oudste kadastrale legger 212 Malderen, art. 43 nrs. 134-145 en 152.
- (9) Voluit: Marie-Charles-Antoine-Ghislain de Peñaranda de Franchemont (1861-1924), cf. DE RIDDER A., *La noblesse de Belgique. Annuaire de 1925* (II), Bruxelles, Dewit, 1926, p. 166.
- (10) Kadastrale opmetingsschets Malderen 1889 nr. 1. Oudste kadastrale legger 212 Malderen, art. 554.
- (11) Kadastrale opmetingsschets Malderen 1898 nr. 1.
- (12) Een gedenkplaat verduidelijkt: "Cette chapelle a été élevée en l'honneur de Notre Dame de Lourdes pour la remercier de m'avoir guérie, Paula de Peñaranda, 1900".
- (13) Zeer summier beschreven in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent*, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 374.
- (14) Oude kadastrale legger 212A Malderen, art. 1727 nrs. 35-41 en 52 en art. 1985.
- (15) Ontwerp van de architecten Philippe Samyn and Philippe Van Caenegem van 'Samyn and Partners'.

Roger Deneef & Jo Wijnant

LONDERZEEL (STEENHUFFEL): KASTEEL DIEPENSTEYN

DIEPENSTEYN 1, 1840 STEENHUFFEL

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het verleden
als inspiratiebron:
van parterretuin tot
behendigheds-
parcours voor
trekpaarden
(foto R. Deneef,
2007)

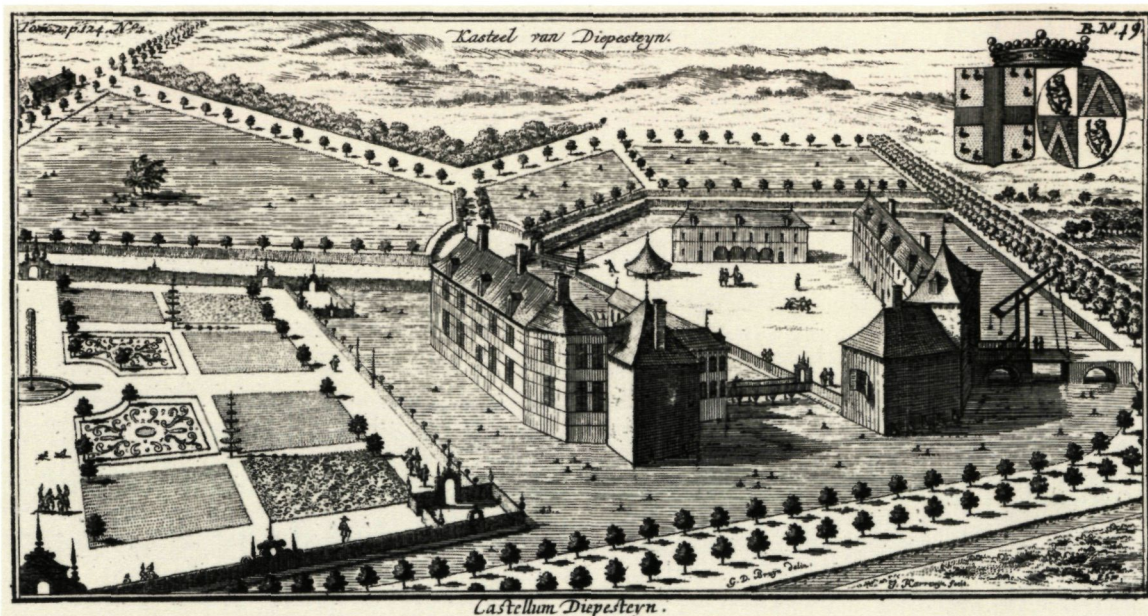
Recente, geslaagde evocatie van de 17de-eeuwse tuin- en omgevingsaanleg rond een gerestaureerd, gedeeltelijk gereconstrueerd waterkasteel, momenteel feestzalencentrum en stoeterij.

Tot aan de Eerste Wereldoorlog (1) kon men de feodale oorsprong van Diepensteyn nog duidelijk aflezen in het landschap: een klassieke dubbele motte met een min of meer rond kasteleiland en een groter, bijna vierkant eiland voor het neerhof (2). Het oudste document betreffende de heerlijkheid Diepenstein dateert van de late 13de eeuw (3). Een verkoopakte van 1598 bevat een beschrijving van het vervallen kasteel, vóór het door de nieuwe eigenaar, Pierre Micault, in 1616 werd

gerenoveerd. Het resultaat van de renovatie wordt getoond op een ets uit 1694 van Harrewijn, door Jacob Le Roy gepubliceerd in zijn *'Castella et praetoria nobilium Brabantiae'*. Het perspectief is wat kromgetrokken maar de gravure sluit nagenoeg kreukloos aan bij latere afbeeldingen – een figuratieve kaart uit 1699 (4), de Ferrariskaart (1771-1775), tot en met de Primitieve kadasterkaart (1821). Het neerhof is bereikbaar via een houten basculebrug tussen twee stenen bogen en een imposante poorttoren met een concaaf geknikt tentdak. Het wordt omgeven door een stalvleugel, die tegen de poorttoren aanleunt, en een losstaand koethuis met een open rondboogarcade. Het op korte pijlers rustende kegeldak is een hooiberg (met één centrale roede), waaronder hooi of graan wordt opgeslagen. De houten brug met de sierboog in latwerk is mogelijk niet de enige brug

Het grafelijk slot Diepensteyn vanuit het westen in 1694 op een ets van J. Harrewijn naar een tekening van G.D. Bruijn (herdrukt in DE CANTILLON, Vermaaklykheden van Brabant en deszelfs onderhoorige landen, 1770)

naar het kasteleiland. Misschien zit de hoofdbrug verborgen achter de lage noordvleugel van het kasteelcomplex, dat naar het oosten geopend is. We herkennen de nog bestaande kasteelvleugel – twee hoge bouwlagen met afgesnuite noordwesthoek in traditionele bak- en zandsteenstijl. De vierkante donjon die het complex langs de westkant afsloot, werd samen met de vermelde noordvleugel in 1719 afgebroken op last van de toenmalige eigenaar, graaf Jean-Dominique de Maldeghem.

Diepensteyn op de Primitieve kadastrakaart, opgemaakt door J.L. Voncken in 1821 – noorden rechts (archief Kadaster Brabant, Brussel)

in vierkanten verdeeld, met een kruis van brede paden, een centrale rotonde met een rond bekken en een hoog opspuitende fontein. De ets lijkt te suggereren dat nut en sier in deze tuin tot één geheel werden verwerkt. De aan de rotonde palende parterres zijn met loofwerk ('broderie') versierd; in de buitenste parterres worden mogelijk groenten of landbouwgewassen geteelt. De meeste hoekpunten worden door boompjes (mogelijk hulst) geaccentueerd en op de kruispunten van de secundaire assen die de loofwerkparterres omgeven, staan in etages gesnoeide boompjes opgesteld. De tuin wordt omgeven door brede wandelwegen en de toegangen worden gevormd door barokke poorten, waarschijnlijk constructies in latwerk. De drie vijvers op de achtergrond vormen het waterreservoir voor de watermolen van Diepensteyn aan de overzijde van de weg van Londerzeel naar Steenhuffel (de huidige Watermolenstraat). In de grootste, noordelijke vijver ligt een met wilgen begroeid eilandje. De met bomen afgezoomde oevers en dreven stofferen het landschap in de omgeving van het kasteel.

Vertekende weergave van het kasteel van Diepensteyn op de Ferrariskaart, 1771-1775

De emigratie van Joseph de Maldeghem, de laatste heer van Diepensteyn, naar Duitsland tijdens de revolutiejaren betekende het einde van Diepensteyn als heerlijke residentie. Op de Primitieve kadastrakaart van 1821 worden de neerhofgebouwen nog weergegeven, maar vier jaar later werden ze gesloopt (5). De woonvleugel, het enige resterende gebouw van het 17de-eeuwse ensemble van Micault, werd deel van een landbouwbedrijf. Zelfs de herinnering aan het kasteel vervaagde. Op de stafkaart van 1864 (DLG, 1867) wordt “t kasteelke” voor de laatste keer als “château” aangeduid. Bij de inventarisatie van het bouwkundig patrimonium van de regio rond 1970 werd het als varkensstal en stapelplaats gebruikt. Het domein werd in 1989 aangekocht door de brouwerij ‘Palm’. De aangekochte gronden waren oorspronkelijk bestemd als waterwinningsgebied voor de brouwerij, maar al spoedig drong het door dat het om een bijzondere site ging. Het kasteel werd in 1993-1995 grondig gerestaureerd. Zelfs de in 1719 gesloopte donjon en de in 1825 gesloopte neerhofgebouwen, inclusief de poorttoren, werden – met de ets van Harrewijn in de hand – gereconstrueerd. In het kasteel werd een feestzaalcomplex ondergebracht en in het neerhof een stoeterij van Belgische trekpaarden.

Harrewijn en de figuratieve kaart van 1699 waren ook de inspiratiebron voor de aanleg rond het gerestaureerde kasteelcomplex. De slotgrachten met

hun kaaimuren en de vijvers werden hersteld – zelfs het eilandje in de grote vijver met een schietwilg (*Salix alba*, of *S. x rubens*) – maar het aantal vijvers (twee in plaats van de oorspronkelijke drie) en de golvende oevers verschillen enigszins van de strakke oevers op de ets van Harrewijn. De wegen tussen en omheen de vijvers zijn brede, met lava gestabiliseerde grasstroken, die worden afgezoomd door rijaanplantingen van grauwe abeel (*Populus canescens*) en bloemrijke bermen – margriet (*Leucanthemum vulgare*), grote ratelaar (*Rhinanthus angustifolius* subsp. *grandiflorus*), gewone brunel (*Prunella vulgaris*), egelboterbloem (*Ranunculus flammula*), korenbloem (*Centaurea cyanus*), grote klapproos (*Papaver rhoeas*)... – in combinatie met kragen van gele lis (*Iris pseudacorus*), riet (*Phragmites australis*) en grote lisdodde (*Typha latifolia*) zijn bijzonder schilderachtig. Paarden moeten ook

Het 'Kasteeltje' vanuit het zuidwesten vóór de restauratie (foto C. Demaegd, 1972)

Het gerestaureerde, gedeeltelijk gereconstrueerde kasteelcomplex Diepensteyn in een gereconstrueerd landschap (foto R. Deneef, 2007)

Grauwe abelen en bloemrijke bermen tussen de vijvers van Diepensteyn (foto R. Deneef, 2007)

met het element water vertrouwd geraken; daarom zijn in de zuidelijke vijver doorwaadbare plaatsen voorzien. Tuin- en landschapsarchitect Erik Dhont bedacht ook een functionele evocatie van de 17de eeuwse parterre tuin ten noorden van het kasteel in de vorm van een 'menzone' of behendigheidsparcours voor paarden, afgebakend door hagen, massieven en struwelen van liguster (*Ligustrum ovalifolium*), haagbeuk (*Carpinus betulus*), hulst (*Ilex aquifolium*), sering (*Syringa vulgaris*)... en verlevendigd door solitaire exemplaren haagbeuk, gewone es (*Fraxinus excelsior*) en grijze walnoot (*Juglans cinerea*)

NOTEN

- (1) Op de stafkaart van 1909 (ICM, 1925) worden de grachten nog afgebeeld, niet meer op die van 1930 (ICM, 1947).
- (2) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (X), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1969, p. 76-77.
- (3) VERTONGHEN J., VERHASSELT L. & T'KINT J., *Geschiedenis van Steenhuffel*, uitgave Abdij Affligem, 1975.
- (4) Uit het 'Caertboeck der generale metinghe van de Prochie ende Graefschappe van Steenhuffel gedaen by Jan Van Acoleyen ten jaere 1699' (Gemeentearchief Londerzeel), gereproduceerd o.a. in VRANCKAERT F., *Naar de kern van Diepensteyn*, Geschied- en Heemkundige Kring van Londerzeel, 1992, 24 pp.
- (5) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, IV (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 238.

Roger Deneef & Jo Wijnant

LONDERZEEL (STEENHUFFEL): KAASHOF

PLAS 25, 1840 STEENHUFFEL

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het Kaashof vanuit
het park; het tracé
van een verdwenen
pad tekent zich af
in het microreliëf
op de voorgrond
(foto R. Deneef,
2007)

**Tuin van circa 1,5 hectare bij een
17de-eeuws landhuis dat, oorspronkelijk
omgracht, in 1883 werd verbouwd en
uitgebreid; monumentale zomereiken.**

De oudste afbeelding van het Kaashof is een figuratieve kaart in het *'caertboeck der generale metinghe van de Prochie ende Graefschappe van Steenhuffel'* opgemaakt door Jan van Acoleyen in 1699 (1). Onder de naam 'Hof te Cloote' wordt het voorgesteld als een omwald complex met een U-vormige, naar het zuiden geopende plattegrond. Het dateert vermoedelijk uit de eerste helft van de 17de eeuw, een vermoeden dat versterkt wordt door de drie monumentale zomereiken (*Quercus robur*) langs de westrand van het landgoed. Op de niet altijd nauwkeurige Ferrariskaart wordt de *'Cense ter Clooten'*

in een gewijzigde vorm en zonder ringgracht afgebeeld. Opmerkelijk is het aanpalende bosperceel met zijn Sint-Andrieskruis.

Dit bos van 1,5 hectare ligt aan de overzijde van de straat, maar hoort bij de hoeve. Een arm van de ringgracht rond het Kaashof vinden we nog terug op de Primitieve kadasterkaart, opgemaakt door J.L. Voncken in 1821. De herkomst van de namen Keeshoven en Keesveld op de Primitieve kadasterkaart is onduidelijk, temeer omdat in de Primitieve legger van Kerkveld wordt gesproken. Het landgoed wordt rond 1830 als buitenverblijf gebruikt door legerkapitein Guillaume Van den Elsken en vormt de kern van 14,5 hectare landerijen. Het hof wordt omringd door drie percelen tuin, samen 20 are, een boomgaard van 68 are en het als vijver vermelde overblijfsel van de ringgracht (2). Het voor-

De 'Cense ter Clooten' en het bos met het Sint-Andrieskruis op de Ferrariskaart, 1771-1775

melde bos met het Sint-Andrieskruis maakt op dat moment ook deel uit van het landgoed.

Van den Elskens zoon Emmanuel (3) liet rond 1865 de overgebleven grachtarm dempen, de noordvleugel van het complex slopen en de dienstvleugel langs de oostzijde uitbreiden tot een U-vormige plattegrond, zodat er een strikte scheiding ontstond tussen het landhuis enerzijds en het landbouwbedrijf met het neerhof anderzijds (4). Voor het eerste verschijnt de term 'lusthof' in de kadastrale legger, een perceel

van 36 are ten noorden aansluitend bij het landhuis. De voornaamste verbouwingen worden rond 1883 uitgevoerd onder Emmanuels schoonzoon en erfgenaam, Jules Quirini. Het 17de-eeuwse 'speelhuis' – een bescheiden baksteenbouw van twee bouwlagen (met natuurstenen negblokken en onderdorpels) van drie bij drie travéeën onder een zadeldak en tussen twee met vlechtingen afgewerkte puntgevels – wordt naar het noorden toe verlengd met een even grote uitbouw (5). De getrapte puntgevels zouden het geheel een traditionalistisch uitzicht geven en de verbouwingssporen en naden worden weggewerkt onder een dikke pleisterlaag. De nieuwe hoofdtoegang in de zuidgevel wordt voorafgegaan door een met leilinden omzoomd pleintje, een miniversie van de traditionele 'cour d'honneur'. De rij Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica') (6) langs de westgevel en een witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) wat verderop behoren ongetwijfeld tot de door Quirini aangebrachte stoffering van de 'lustgrond'. De opslag van linde (*Tilia x europaea*) in deze zone zou een relict kunnen zijn van een prieel. De monumentale inrijpoort met hardstenen pijlers en een smeedijzeren hek langs de steenweg Steenhuffel-Malderen dateren vermoedelijk van later.

Toen René Carton de Wiart, de schoonzoon van Quirini, in 1905 eigenaar werd, had dat geen ingrijpende gevolgen. Hij behoorde samen met zijn

Het Kaashof, resultaat van een verbouwing circa 1883, vanaf de straat op een in 1913 afgestempelde ansichtkaart (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

neef, jurist Léon, tot de kring van zakenlui, industriëlen en juristen rond baron Edouard Empain, de bouwer van Heliopolis (7). Als Belgisch consul in Caïro en vertrouweling van de Egyptische onderkoning ('khedive') bekleedde hij de rang van luitenant-kolonel in het Ottomaans-Egyptische leger. Het beheer van het Kaashof was dus zeker niet zijn voornaamste zorg, maar na zijn dood in 1907 (8) keerde zijn weduwe, Gabrielle Quirini, terug naar België en verbleef tot haar dood in 1943 vaak op het Kaashof. Zij breidde het park uit in noordelijke richting ten koste van de boomgaard en legde het net van paden aan, dat op een schets van rond de Eerste Wereldoorlog wordt afgebeeld en nog ten dele in het microreliëf zichtbaar is. Het centrale heuveltje met de beuk (*Fagus sylvatica*) en een tweede heuveltje langs de westrand – wellicht bedoeld als uitzichtpunt – maakten deel uit van de nieuwe lay-out. De bomengordel rond het park werd verrijkt met witte paardenkastanje, bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), Hollandse linde (*Tilia x europaea*) en robinia (*Robinia pseudoacacia*). Het achterste, noordelijkste gedeelte van het voormalige boomgaardperceel werd als moestuin door een haag van de rest afgescheiden. De siertuin, waarin een Arabische volbloed ronddraafde die de weduwe "Carton de Wiart Bey" uit Egypte had laten overkomen, besloeg *de facto* circa 1 hectare 25 are. Toen het landgoed in 1976 door de huidige eige-

naars werd opgekocht, verkeerde het in een verregaande staat van verval. Het huis werd grotendeels ontleisterd en het interieur vernieuwd. De moestuin achteraan was sinds lang door vlierstruiken en opslag allerhande overwoekerd; deze zone bleef grotendeels ongemoeid. In het vroegere parkgedeelte, een open gazon dat gedeeltelijk door solitaire bomen overschaduwd wordt, herinneren enkele fruitbomen – onder meer een liggende zwarte moerbeï (*Morus nigra*) – nog aan de oorspronkelijke boomgaard. De drukke verbindingsweg tussen Steenhuffel en Malderen zorgt voor de onvermijdelijke geluidshinder, maar desondanks gaat van de plek een zekere bekoring uit.

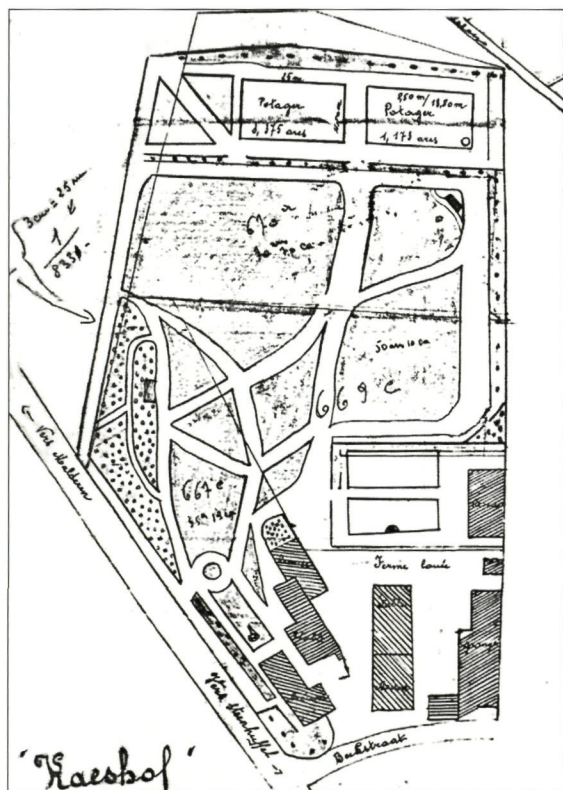
Merkwaardige bomen

(opname 4 oktober 2007)

9. zomereik (*Quercus robur*) **497** (70)
10. gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*) **370** (80)
11. zomereik (*Quercus robur*) **422** (120)
12. zomereik (*Quercus robur*) **432**

NOTEN

- (1) Op het eerste kaartblad (Gemeentearchief Londerzeel), geproduceerd in VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (X), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1969, na p. 88.
- (2) Oudste kadastrale legger Steenhuffel, art. 367.
- (3) In 1852 vermeld als schepen te Elsen in HOCHSTEYN L., *L'ordre de Léopold. Liste de tous les dignitaires depuis la fondation* [...], Bruxelles, L. Hochsteyn, 1877, p. 1887.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Steenhuffel 1865 nr. 6.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Steenhuffel 1884 nr. 13. Oudste kadastrale legger Steenhuffel, art. 1440 nrs. 20 en 29.
- (6) waarvan er nog één overblijft.
- (7) RAAFAT S., The Belgians of Egypt, *Egyptian Mail*, May 13, 1995.
- (8) Te Napels tijdens de terugreis uit Egypte, cf. DE RIDDER A. & DE SCHAEETZEN M. *La noblesse belge*, 1931-1932 (II), Bruxelles-Paris, Bibliothèque nationale d'Art et d'Histoire, 133.

De indeling van het landgoed bij het Kaashof volgens een schets van rond de Eerste Wereldoorlog (archief Pauwels, Steenhuffel)

Stefan Vidts,
m.m.v. Roger Deneef

MEISE (MEISE): DOMEIN VAN BOUCHOUT – NATIONALE PLANTENTUIN VAN BELGIË

NIEWELAAN 38, 1860 MEISE

Het kasteel
van Bouchout
(foto O. Pauwels,
2010)

Park in landschappelijke stijl van 143 hectare, ontstaan uit de samenvoeging van tot de 12de eeuw opklimmende domeinen: Meise en Bouchout, in 1879-1881 aangekocht door koning Leopold II voor zijn zuster Charlotte en omgewerkt tot één landschappelijk park met twee kastelen; circa 1700 een barok lustslot (Meise) en een feodale burcht (Bouchout), beide rond 1810 omringd door 'Engelse' tuinen met diverse 'fabriekjes' en 'follies', die wellicht een maçonnieke betekenis hadden, onder meer een rustieke rotsbrug annex grot (Bouchout) en een neoclassicistische 'Vriendschapstempel' (Meise), met ook

nog een monumentale oranjerie (Meise) en een 'hermitage' in neogotische 'troubadourstijl' (Bouchout); in 1938 aangekocht door de Belgische Staat, vestiging van de Nationale Plantentuin; het kasteel van Meise werd in 1944 zwaar beschadigd en gesloopt; bouw van een imposant serrencomplex ('Plantenpaleis') in 1947-1958 en van een elegant, laat-modernistisch herbarium- en bibliotheekgebouw in 1959-1962; diverse belangrijke collecties van onder meer magnolia en rododendron; een van de interessantste domeinen van België op historisch, landschappelijk, botanisch en dendrologisch gebied.

De Nationale Plantentuin, ook domein van Bouchout genoemd, is ontstaan uit de samensmelting van de kernen van twee heerlijke domeinen, waarvan de oorsprong teruggaat tot de hoge middeleeuwen en de kernen gelegen zijn op het grondgebied van de gemeente Meise. De heerlijkheid van Meise hoorde toe aan de heren van Grimbergen, tot 1160 de Berthouts, en was sensu stricto het dorpskasteel van Meise. Het domein van Bouchout stond daarentegen rechtstreeks onder het gezag van de hertog van Brabant en is waarschijnlijk ontstaan als een voorpost in zijn strijd met de heren van Grimbergen (1). Vanaf de 18de eeuw groeien er via huwelijken familiale banden tussen de beide domeinen. Die zullen pas in de late 19de eeuw door koning Leopold II worden verenigd. In 1879 kocht hij het domein Bouchout en de aanpalende landerijen in naam van zijn zuster, 'keizerin' Charlotte, de weduwe van Maximiliaan van Oostenrijk, kortstondig keizer van Mexico. Twee jaar later verkocht baron Vanderlinden d'Hooghevorst het domein van Meise aan de koning. Onder hem versmolten beide entiteiten tot één groot romantisch park.

Twee domeinen, twee families

Vanaf de late 17de eeuw was *Bouchout* in handen van de familie Roose. Peeter-Ferdinand Roose, jurist, lid van de Raad van Brabant en meier van de stad Antwerpen, kocht het aan in 1677. Melchior Roose, een neef van hem, erfde het domein in 1705. Na het overlijden van zijn eerste vrouw in 1733, huwde Melchior met Maria-Francisca Vanderlinden d'Hooghevorst, dochter van de heer van het naburige hof van Meise. Toen zijn zoon Arnoldus-Melchior in 1760 in de slag van Liegnitz sneuvelde, kwam Bouchout in handen van diens oom Peter-Karel-Jozef de Baisy, die het bij zijn dood in 1776 overliet aan zijn zoon Peter-Alexander-Joan Roose de Baisy. Zowel de vader als de grootvader van deze laatste bekleedden het ambt van meier van de stad Antwerpen. Het sociale leven van de familie Roose speelde zich gedurende de 18de eeuw dan ook voornamelijk af in het Antwerpse.

Van de 13de tot het midden van de 16de eeuw was het goed van *Meise* in het bezit van de familie Van Immersele. In 1544 werd het verkocht aan de familie vander Ee die het op haar beurt, wegens een te zware schuldenlast, in 1671 moest verkopen aan weduwe Barbe Vanderlinden, burchtvrouw van Staye. Bij haar kinderloos overlijden, vermoedelijk rond 1688, liet zij het domein van Meise na aan haar neef Jean-Philippe Vanderlinden, baron van Hooghevorst, later schoonvader van voormelde

Melchior Roose (2). Zijn kleinzoon Jean-Joseph Ghislain zal na het overlijden van zijn eerste vrouw in 1783 trouwen met Maria-Caroline-Jozefa Roose de Baisy, de dochter van zijn buurman.

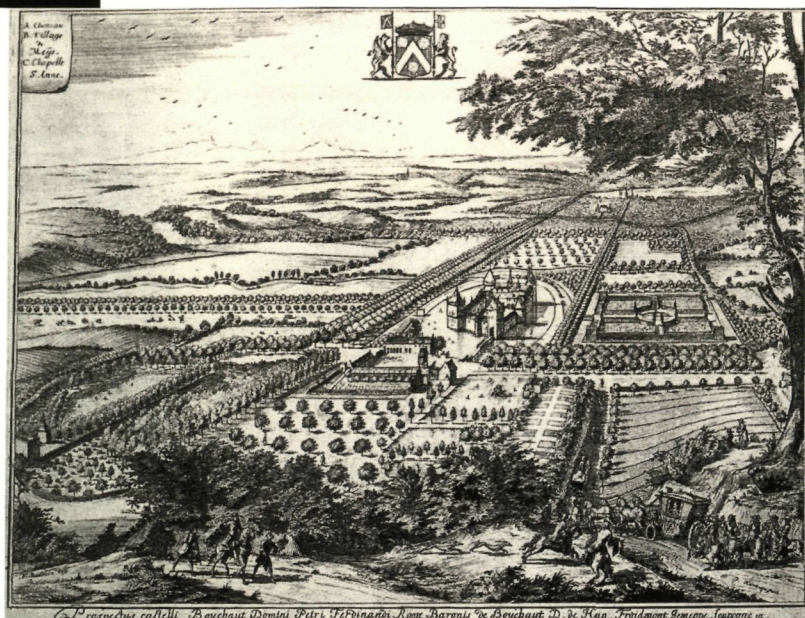
De dubbele structuur van zowel Bouchout als Meise is nog min of meer herkenbaar op kaarten van 1717 en 1725 (cf. infra). In beide gevallen gaat het om twee omwalde entiteiten of een dubbele motte. Op één ervan stond het versterkte herenverblijf of hooghof – in zijn meest primitieve vorm wellicht een houten toren, later een stenen donjon; op de andere motte bevond zich de hoeve of het neerhof. Talrijke neerhoven werden tijdens late middeleeuwen 'gecastelliseerd' en buiten de grachten werd een nieuw neerhof gecreëerd. In Meise heeft zich waarschijnlijk ook een dergelijke verschuiving voorgedaan. De perceelsomschrijving van nr. 22 op het eerste kaartblad in het kaartenboek van 1717 (3), binnen het huidige park van de Nationale Plantentuin aangeduid als de kleine vijver, luidt als volgt: "*plaetse met een mot genaemt berchhuys*". In een stuk uit het archief van de stad Brussel wordt deze oudste castrale motte omschreven als: "*tot deze heerlykheyt [vander Ee] hoort toe een selve motte tweemaal entwaert ende pleeck hier voortijds te staen huys, twelck genoemd was thuys van Immerzele ende nu al vergaen moer daerop blijven staend een cleyne steynen huysken*" (4).

De bouw van een U-vormig barokslot te Meise

Drie kaartenboeken geven een idee van de toestand in de late 17de en de vroege 18de eeuw: dat van de abdij van Grimbergen (5) uit 1699, dat van Meise (6) uit 1717, en dat van Wemmel (7) uit 1725. Net als in de rest van Brabant werden de domeinen gekenmerkt door een opvallende rechthoekige kavelstructuur. De kavels werden gescheiden door een netwerk van dreven, die afgezoomd waren met rijen bomen, meestal enkele rijen, soms dubbele. Uit de beschrijving van gelijkaardige dreven, terug te vinden in de tekstboeken bij het kaartenboek van Meise en dat van Grimbergen, kan worden afgeleid dat ze in hoofdzaak beplant waren met linde, iep en eik. Dat wordt bevestigd door '*Manuel de l'Arboriste et du Forestier Beligiques*' uit 1772 van baron de Poederlé, waarin hij een overzicht en aanduidingen geeft voor de aanplant van bosbestanden en dreven (8).

In het archief van de stad Brussel (farde 475) zit een document gedateerd 1653 waarin jonkvrouw Anna vander Ee de volgende beschrijving geeft van

Het domein van Bouchout op een ets van Harrewijn in Le Roys *Castella et praetoria nobilium Brabantiae*, 1694

het kasteel van Meise en zijn onmiddellijke omgeving: "...een schoon en playsant gebouw, 't casteel in 't voorzicht op zijn Italiaans met schoone thorens, schoone bassecourt, quadraat met schoone stallinge ende 't bassecourt besloten in zijn muren ende thorekens. Schoon innecomen ofte entree door grooten boomgaert. Hoven, parteiren, bemden en boomen, prieelen, vijvers, kwekerije, pruynderijen, wijnberge ende vijgenboschken ende groote keukenhoff, het perspectief van boomen dat gesien wordt van den grooten saletten. Doelhofboschken, sternboschken ende het Block om pijnboomen tegen de fraaie trunckdreve. [...] Den pruymenhoff met den hof boven de trappen ende groote bankenhof met dreve daaraan gelegen ende tegen de kwekerije ineen geplant met dreven en schoone haegen" (9).

Deze beschrijving van het kasteelgoed beantwoordt aan het beeld op een ets van Harrewijn in Le Roys *'Castella et praetoria nobilium Brabantiae'* van 1699 (10). Het heeft een symmetrisch, U-vormig grondplan, hoge ramen met kruiskoziijnen – sommige ingelijst met voluten en driehoekige frontons – en twee hoektorens met golvende tentdaken en ajuinspitsen. Het is typisch voor de 17de eeuw, maar een precieze bouwdatum is niet bekend. In de linker bovenhoek van de ets bevindt zich het wapenschild van de familie vander Ee. Dit wapenschild, in combinatie met het bovenstaande citaat, laat vermoeden dat de gesloten middeleeuwse burcht onder vander Ee verbouwd is in de eerste helft van de 17de eeuw, dus vóór de verkoop aan de familie Vanderlinden in 1671. In de omschrijving van de

Het kasteel van Meise op een ets van Harrewijn in Le Roys <i>Castella et praetoria nobilium Brabantiae</i> , 1694, hergebruikt in	De Cantillons Vermakelykheden van Brabant en deszelfs onderhoorige landen, 1770
---	---

omgevings- en tuinaanleg is er sprake van 'pruynderijen', te lezen als boomgaarden waar pruimen gekweekt werden. De regio was vanouds gekend voor de commerciële teelt van pruimen (11). In het landschap is daar vandaag weinig van terug te vinden, maar in de museumtuin bij het kasteel van Gaasbeek heeft men een groot deel van deze historische streekgebonden pruimenrassen opnieuw samengebracht (12).

Bouchout in de 17de eeuw

In vergelijking met de grootschalige, vroegbarokke transformaties rond het kasteel van Meise bleef in Bouchout alles bij het oude. De herenmotte groeide er uit tot een gekanteelde feodale burcht, die voor het eerst wordt afgebeeld in Gramayes *'Vilvordia cum Pagis Comitatus sive Territorii Bruxellensis'*, uitgegeven in 1606 (13). Het *'Bocholdia Castrum'*, dat met het vasteland verbonden was door een lange, houten brug met halverwege een poorthek en ten slotte een ophaalbrug, wordt getoond vanuit het zuidoosten, maar van de omgeving zijn alleen de brede slotgracht en de dubbele rij bomen op de oevers zichtbaar. De massieve, vierkante westertoren met zijn tentdak, kantelen en machicoulis stamt af van de primitieve donjon. De vier andere torens droegen (halve) kegel- of tentdaken, waarvan er een met een trapgevel was afgewerkt. De ruime noordelijke vleugel was ongetwijfeld het herenverblijf. Op een latere 17de-eeuwse lavistekening die bewaard wordt in het Louvre (14) en op twee etsen van Harrewijn opgenomen in Le Roys *'Castella et Praetoria nobilium Brabantiae'*, is er aan het gebouw

weinig veranderd. Bovenaan de ets van Harrewijn, die de waterburcht en zijn omgevingsaanleg toont, prijkt het wapenschild van de familie Roose, want Peeter-Ferdinand Roose had het domein in 1678 aangekocht. De tekst onder de etsen van Harrewijn vermeldt dat hij het kasteel moderniseerde en de eilandtuin aanlegde (15).

In het omschrijvende tekstboek bij het kaartenboek van Meise uit 1717 wordt deze eilandtuin, afgebeeld onder het perceelnummer 16, omschreven als de “*nieuwen hof met d'water daerom*”. Waarschijnlijk bevond zich op dit eiland het oorspronkelijke neerhof. Op voornoemde kaarten en etsen is deze eilandtuin gedetailleerd uitgetekend als een formele tuin met ‘*compartiments en broderie*’ omsloten door meer dan manshoge hagen, berceaux en groenpaviljoenen. In het centrum bevindt zich een rond bekken met een opspuitende fontein. Deze omsloten eilandtuin, typisch voor de hoge renaissance, komt aan het einde van de 17de eeuw eerder als een anachronisme over.

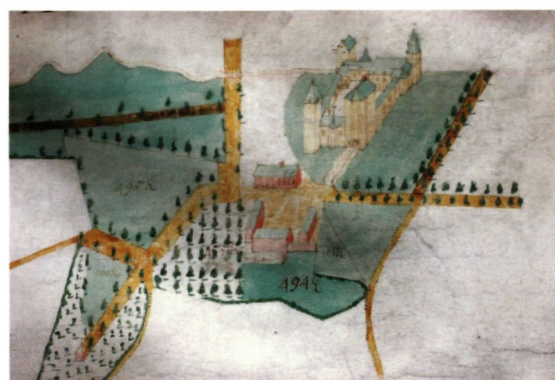
Een vergelijking tussen de site van Bouchout en die van het Prinsenkasteel te Grimbergen* zoals weergegeven in het kaartenboek van Grimbergen (16) aan het einde van de 17de eeuw, leidt tot de vaststelling dat in beide domeinen het neerhof zich heeft ontwikkeld westelijk van de ophaalbrug, dus buiten de wallen. Deze fase in de evolutie van de kastelen wordt vandaag ook wel de eerste fase van het ‘castellisatieproces’ genoemd. De tweede fase – het openbreken van de gesloten burcht en zijn omvorming tot een U-vormig lustslot naar Frans model, met aansluitend een parterretuin waarvan de hoofdas op het kasteel georiënteerd is – werd op dat moment in geen van beide gevallen aangevat. Zowel Bouchout als Grimbergen heeft rond 1700 een eilandtuin. Dergelijke eilandtuinen komen frequent voor en zijn doorgaans relictten van ofwel de oorspronkelijke neerhofmotte (zoals in Bouchout), ofwel de primitieve castrale motte. Rond het Prinsenkasteel* te Grimbergen werd westelijk van het slot reeds vóór 1699 een indrukwekkende, voor die tijd ‘moderne’, barokke tuin aangelegd. De eilandtuin van baron Roose de Baisy te Bouchout was daarentegen zelfs niet visueel verbonden met het kasteel, wat voor die tijd totaal uit de mode is. De etsen van Harrewijn informeren vrij gedetailleerd over de ruimere omgevingsaanleg. Met behulp van de perceelsbeschrijving bij het eerste kaartenblad van het kaartenboek van 1717 zijn verschillende structuren te duiden. Ten zuiden van het neerhof van Bouchout lag toen een grote boomgaard

De burcht van Bouchout op het eerste kaartblad van de Metinghe ende Caertboek der Prochie ende Juredictie van Meys, 1717

Het kasteel van Meise op het tweede kaartblad van de Metinghe ende Caertboek der Prochie ende Juredictie van Meys, 1717

Het kasteel van Bouchout met zijn neerhof in het kaartenboek van Wemmel, 1725

en verder naar het zuidwesten, in een dalzone die vandaag de *Machoechel* genoemd wordt, was er een grote, naar het zuiden spits uitlopende vijver, omringd door beboste hellingen. Het dalhoofd werd ingenomen door een kleine, gekanteelde toren. Op ongeveer dezelfde locatie bevindt zich vandaag een achthoekig belvédèrepaviljoen dat in de 19de eeuw werd gebouwd, het zogenaamde Jachtpaviljoen [foto p. 200], wat waarschijnlijk een verwijzing is naar het historisch gebruik van de locatie. Het oorspronkelijk jachtpaviljoen was, voortgaand op de gravure, een stenen schuilhut van waaruit men kon schieten op de eenden en de andere watervogels, die tijdens de trek voor een rustpauze neerstreken op de door bos-

De kastelen van Meise en Bouchout op een anoniem schilderij (fragment) uit het 2de kwart van de 18de eeuw bewaard in de voormalige pastorie van Meise (foto R. Deneef)

singels beschutte vijver. Dit paviljoen wordt weergegeven op de ets van Harrewijn (tegen de linkerrand) en op de figuratieve kaart van Wemmel van 1725.

Zowel op de kaart van Meise (1717) als op die van Wemmel (1725) verschijnt het oude neerhof van Bouchout als een U-vormig, naar de kasteelpoort geopend complex. Het had twee moestuinen: de 'coolhoff' achter het neerhof, en de 'Ouden coolhoff', een grote, langwerpige, noord-zuidgeoriënteerde moestuin. Die werd langs het oosten begrensd door de oorspronkelijke toegangsdreef, langs de westzijde door twee kleine vijvers. Hij was verdeeld in bedden langs een overlangse as en met bomen omzoomd (perceel 4 op de kaart van 1717). Een glooiend, landschappelijk gazon, anno 2009 de 'Magnoliaweide' genoemd, bevindt zich vandaag ongeveer op de locatie van de voormalige moestuin. De vijvers zijn verdwenen.

Bouchout in de 18de eeuw

Tijdens het eerste kwart van de 18de eeuw gebeuren geen ingrijpende wijzigingen te Bouchout. Het domein is in ongeveer dezelfde gedaante terug te vinden op een panoramisch schilderij van Meise te dateren rond 1730 (17). Om een beeld te krijgen van eventuele wijzigingen tijdens de 18de eeuw is de kaartenatlas van Ferraris (1771-1775) de meest betrouwbare en gedetailleerde referentie. Ferraris tekende Bouchout op als de hierboven beschreven gesloten, omwalde, feodale burcht, die toen een volslagen anachronisme was. De 'coolhoff' ten zuidoosten van het kasteel was blijkbaar nog in

De kastelen van Bouchout en Meise (door ons rood ingekleurd) op de Ferrariskaart, 1771-1775

functie. De contouren van de eilandtuin zijn nog herkenbaar, maar hij werd ingekleurd als een hakhoutbestand waartussen, op grote tussenafstand, solitaire hoogstambomen staan. Uit deze informatie valt te besluiten dat de voormalige eilandtuin aan het einde van de 18de eeuw werd beheerd zoals het aanpalende broekbos langs de Maelbeek. Het is opvallend dat van de tweede fase van de 'castellisatie', die in Vlaanderen algemeen plaatsgrijpt vanaf de 17de en vooral in de loop van de 18de eeuw, te Bouchout nog niets te bespeuren valt. Bij het Prinsenkasteel te Grimbergen gebeurde dat wel: het kasteel werd opengebroken en de eilandmotte weggegraven om zo te komen tot de grote spiegelvijver die het lusthof en zijn omgeving oneindig weerpiegelden.

Het sociale leven van de familie Roose de Baisy, die in de 17de en de 18de eeuw tot de meest welgestelde notabelen van de Nederlanden kunnen worden gerekend, speelt zich zowat de hele 18de eeuw af in en rond Antwerpen. Zo kocht graaf Peter-Alexander-Joan in 1777 het rococopaleis op de Meir, dat vandaag gekend is als het 'Koninklijk Paleis'. Hieruit kan worden besloten dat Bouchout voor de familie Roose in eerste instantie een statussymbool was, dat hen verbond met de oude feodale adel van het hertogdom Brabant.

Het kasteel van Meise in de 18de eeuw, van lustslot naar productiedomein

De heerlijkheid Meise, feodaal afhankelijk van de heren van Grimbergen, was veel nauwer betrokken bij het dorp dan Bouchout, dat rechtsreeks onder de hertog stond. Van de riantie omgevingsaanleg zoals beschreven door jonkvrouw Anna vander Ee in het midden van de 17de eeuw, blijkt bij de aan-

vang van de 18de eeuw nog vrij weinig terug te vinden. De percelen rond het kasteel en hun bijbehorende beschrijvingen in de tekstboeken bij het kaartenboeken van Grimbergen (1699) en – meer gedetailleerd – Meise (1717), wijzen eerder op een gereduceerde tuinaanleg. Het kasteel en het neerhof met in zijn centrum een vierkant stenen bekken met opspuitende fontein zijn bewaard, net als de kleine siertuin (perceel nr. 73), ‘den bogaert genoemd den leenman’ (nr.72) op het oosten en ‘den Casteel bogaert’ (nr. 76) zuidwestelijk van het kasteel. Het voormalige sterrenbos, (nr.78) werd vereenvoudigd en wordt in het Kaartenboek van Meise omschreven als ‘hoff ende eeckelen bos’. Perceel nr. 79 is aangeduid als ‘lant de krieckerij’, een duidelijk verwijzing naar een steenfruitboomgaard en naar de eerder op productie gerichte bestemming. Uit het tekstboek is ook op te maken dat de vijvers te Meise net als de kasteelhoeve (nr. 67) verpacht werden. De drie vijvers langs de zuidzijde van het kasteel werden niet omgewerkt tot één grote spiegelvijver, een vast onderdeel bij de omgevingsaanleg van de tweede ‘castellisatie’.

Twee enorme tamme kastanjes, relict van de 18de-eeuwse parkaanleg (foto S. Vids, 2007)

De overige niet bebouwde percelen werden aangeduid als ‘lant’ of ‘weijden’ en hadden dus een louter agrarische functie. De percelen langs de Maelbeek (ook Meisebeek of Amelvonnesbeek) werden omschreven als bos. Deze zones zijn tot vandaag in beheer als natbos of broekbos waarin nog enkele uitgegroeide meerstammige hakhoutstoven voorkomen. Op de Ferrariskaart zijn deze zones ingekleurd als hakhout, waarin op ruime tussenafstand hoogstammige bomen stonden. Open hakhout met hoogstammen op regelmatige tussenafstand was sinds de hoge middeleeuwen een algemeen verspreid beheertype (18). In tegenstelling met de familie vander Ee, die het hof van Meise tot 1671 beheerde, hechtten de Vanderlindens veel meer belang aan een productieve landbouwuitbating. De bouw van een imposante vierkantshoeve in 1717 – vandaag gekend als het Drietorenhof of het hof van baron Van Gysel – illustreert dit (19). Door de bouw van deze nieuwe landbouwuitbating wordt te Meise de eeuwenoude nauwe band tussen herenhof en neerhof verbroken; dit wordt ook wel de eerste stap in de derde fase van de ‘castellisatie’ genoemd.

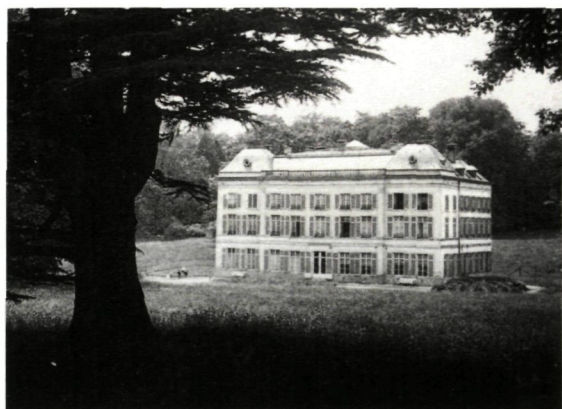
Relicten van 18de-eeuwse parkaanleg

De kaarten geven weinig concrete informatie over de boomsoorten die gebruikt werden om de dreven te beplanten, maar een artikel in ‘La Tribune Horticole’ van 1907 maakt melding van diverse omvang-

rijke, eeuwenoude linden, eiken, beuken en iepen (20), mogelijk nog in de late 17de eeuw aangeplant door Peeter-Ferdinand Roose. De auteur van dit artikel, Henry Van Dievoet – een bevoorrechte getuige want zijn vader was de hofmeester van baron d’Hooghvorst op het domein van Meise – vermeldt ook aanplantingen in de late 18de eeuw. In de huidige Nationale Plantentuin zijn vandaag enkel op de site van het voormalige kasteeldomein van Meise drie bomen terug te vinden die met zekerheid teruggaan tot de 18de eeuw. Langs de westelijke grens van het voormalige bos van Meise, het voornoemde ‘Sterrenbos’ of ‘eeckelen bos’, groeit een zomereik (*Quercus robur*) met een stamomtrek van 456 cm en twee tamme kastanjes (*Castanea sativa*) met stamomtrekken van respectievelijk 557 cm en 462 cm. Volgens Van Dievoet zou te Bouchout op aanwijzing van een zekere Verlée (zie verder) in 1785 een nieuwe dreef met honderd beuken zijn aangeplant – de zogenaamde Grimbergse dreef, die gericht was op de toren van de abdijkerk van Grimbergen en er als het ware een ‘vista’ naartoe vormde. Deze dreef bestaat nog steeds onder dezelfde naam. In 1907 hadden deze beuken (*Fagus sylvatica*) stamomtrekken tussen 4 en 5 m. Twee van deze beuken vielen om in respectievelijk 1991 en 1995; hun stamomtrek bedroeg circa 645 cm en er werden bij benadering 200 jaarlingen geteld (21). Vandaag

Het kasteel van Meise rond 1900 met op de voorgrond een libanonceder die in 1779 zou zijn aangeplant (archief Nationale Plantentuin, Meise)

meten de drie dikste beuken respectievelijk 465 cm, 425 cm en 418 cm; ze gaan vermoedelijk terug tot de vroege 19de eeuw.

Ook in de jaren 1780 werd de dreef langs de kasteelvijver – vandaag Koninginnedreef – de nieuwe toegangs-dreef tot het kasteel. Hij werd met een dubbele rij rode beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') beplant; de dikste relictboom van deze in de loop van de jaren sterk uitgedunde dreef meet 465 cm en kan dus eveneens gesitueerd worden in de vroege 19de eeuw. Men kan dus stellen dat in de loop van de 18de eeuw beuk en tamme kastanje aloude laanbomen als linde, iep en eik kwamen vergezellen. Deze nieuwe soorten werden vooral aangewend in de dreven die naar het kasteel leiden. In de zone waar zich vandaag het 'fructicetum' bevindt, staat een monumentale zomereik met een recht opgaande stam en een stamomtrek van 415 cm (22). Hij is een laatste restant van de dreef die tot het einde van de 19de eeuw deze zone doormidden sneed en dateert waarschijnlijk uit het begin van de 19de eeuw. Twee geënte, compact groeiende tamme kastanjes met respectieve stamomtrekken van 385 cm en 448 cm, zijn mogelijk ook 18de-eeuwse relicten van een dreef die naar het kasteel liep. Deze zone werd na 1800 herhaaldelijk opnieuw geprofileerd en de bodem is er ook vandaag nog zeer compact. Dit is wellicht de oorzaak van de gedrongen groei, zowel in de hoogte als in de breedte. Voor een optimale groei verlangt de tamme kastanje een goed gedraineerde en diep doorwortelbare bodem (23). Op de oudste ansichtkaarten van het kasteel van Meise prijkt nog een libanonceder (*Cedrus libani*), die volgens Van Dievoet zou zijn aangeplant in 1779. Het zou gaan om een stek van de beroemde libanonceder die door de Franse botanicus Bernard de Jussieu in 1734 in de Parijse 'Jardin des Plantes' werd aangeplant.

Van het oude rechthoekige drevenpatroon bleef op het historische domein van Bouchout nog een relict bewaard. Het betreft een met beuken afgezoomde dreef aan de rand van de boszone begrensd door grasland, een historische slibweide, langs de westzijde van het kasteel en de neogotische 'klui-zenaarshut' (zie verder). Deze bomen hebben stamomtrekken van 3 tot 4 m.

Vermeldenswaardig is ook het blok van bospercelen (nr. 79 op de kaart van 1717), die door landbouwgrond omgeven worden. Vandaag is deze zone nog steeds als bos en bostuin voor collectieplanten in beheer. Het is een gebied met een rijke voorjaarsflora, waarvan bosanemoon (*Anemone nemorosa*) – door sommigen beschouwd als een indicatorsoort voor 'oude' bossen (24) – het meest in het oog springt.

Het domein van Bouchout in de vroege 19de eeuw

In 1817 overleed Karel-Peter-Jozef Roose de Baisy. Het domein kwam in handen van zijn dochter Elisabeth, die in 1830 huwde met Amedée de Beaufort. Tot nu toe werd aangenomen dat dit echtpaar het kasteel en het domein van Bouchout heeft getransformeerd (25). Graaf de Beaufort heeft uiteraard in belangrijke mate het huidige uitzicht van het kasteel bepaald, maar uit verschillende bronnen blijkt dat het kasteel en in het bijzonder de tuin en de aanpalende gronden twee decennia eerder al een belangrijke gedaanteverwisseling hadden ondergaan. Op de Primitieve kadasterkaart, opge-maakt door Bastendorff in 1821, is de vleugel met de poorttoren al verdwenen en ligt de burcht open naar het zuidoosten. Tijdens de Franse Revolutie zou de burcht bezet zijn geweest door Franse troepen, die – althans volgens één auteur (26) – om gemakkelijker met hun kanonnen op het binnenplein te geraken de poorttoren met de belendende vleugels en de toegangsbrug sloopten. Na de revolutie zou, volgens dezelfde auteur, het kasteel slechts minimaal hersteld zijn. Dit lijkt onwaarschijnlijk. In de loop van de 17de en de 18de eeuw werden tal van feodale burchten omgebouwd tot lustslot. Gesloten complexen werden meestal naar één zijde opengelegd, kregen indien mogelijk een U-vormige plattegrond en vormden voortaan het middelpunt van een tuin of park, strak geometrisch of vanaf het einde van de 18de eeuw landschappelijk.

Karel-Peter-Jozef Roose de Baisy, die in 1785 op 17-jarige leeftijd zijn vader opvolgde als eigenaar van Bouchout, begon rond deze tijd de omgevingsaanleg te wijzigen. De kadasterplannen van Basten-

dorff en enkele afbeeldingen (zie verder) bevestigen dat hij zijn hervormingsplannen bij de aanvang van de 19de eeuw voortzette. Hij opteerde ditmaal resoluut voor de pittoreske landschapsstijl. Opnieuw is het Van Dievoet die de naam 'Verlée' aanhaalt, net als voor de Engelse tuin rond het kasteel van Meise in 1818. 'Verlée' kan hier ongetwijfeld als 'Verly' geïnterpreteerd worden. François Verly (1760-1822) was een Franse architect, gevormd in Rijsel en Parijs. In 1801 vestigde hij zich definitief in de voormalige Oostenrijkse Nederlanden, in het spoor van Napoleon. Hij werd belast met belangrijke openbare opdrachten en werkte mee aan de heraanleg van diverse privé domeinen (27). Zijn denken ligt volledig in de lijn van het symbolisch-visionair classicisme en hij is dan ook te beschouwen als een belangrijke volgeling van gerenommeerde architecten als Claude-Nicolas Ledoux en Étienne-Louis Boullée. Hun architectuur wordt gekenmerkt door solide, vaak gesloten, bouwvolumes en een spel van kubussen en bollen volgens de regels van de gulden snede. Deze karakteristieken zijn ook terug te vinden in de projecten van Verly. Hij werkte als architect, ontwerper van interieurs, stedenbouwkundige en landschapsarchitect, onder meer in het kasteel van Duras (28). Tijdens de Revolutiejaren ontwierp hij ook heel wat gelegenheidsarchitectuur voor de grote revolutionaire feesten. Een groot deel van zijn oeuvre kan vandaag enkel nog aan de hand van plannen en projecten beoordeeld worden. De 'Vriendschapstempel' en het omliggende landschapspark bij het kasteel van Meise (zie verder) behoren tot de laatste, nog bestaande realisaties van zijn hand. Verly was echter ook één van de eersten die de pittoreske, speelse, op de gotiek gebaseerde vormtaal, die meestal als 'genre troubadour' wordt omschreven, in de architectuur introduceerde, onder meer in 1811 in het kasteel van Wissekerke te Bazel (29).

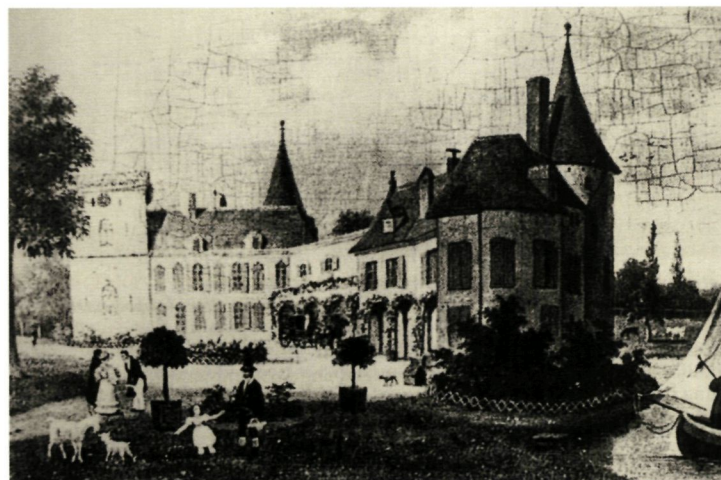
Het kasteel van Meise of d'Hoogvorst en het kasteel van Bouchout, beide omringd door een park, op de Primitieve kadasterkaart door J.P. Bastendorff, 1821 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Het neerhof van Bouchout op de Primitieve kadasterkaart van Wemmel door Dupaix, 1821 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Geen enkel document heeft tot nog toe aange- toond dat Verly voor de familie Roose de Baisy heeft gewerkt. Alleen de op 'oral history' gebaseerde uitspraak van Van Dievoet (zie hoger) brengt hem ('Verlée') met Bouchout in ver- band. Contacten met Karel-Peter-Jo- zef Roose de Baisy lijken echter niet uitgesloten, want als deze in 1812 zijn paleis op de Meir te Antwerpen ver- koopt, wordt Verly door de nieuwe eigenaar, Napoleon Bonaparte, belast met het ontwerpen van een nieuw in- terieur. Bovendien was er de familiale én de ruimtelijke link met het kasteel

Het kasteel van Bouchout rond 1813, na de afbraak van de poorttoren en de aangrenzende vleugels, in een pittoresk landschap- pelijk park (collectie markiezin F. de Beaufort)

van Meise, waar Verly in 1818 aan de slag ging. De stelling dat Verly beide domeinen zou hebben ontworpen, zou ook verklaren waarom ze visueel bijna naadloos in elkaar overlopen. Deze visuele eenheid, die al vóór de samensmelting aan het einde van de 19de eeuw een feit was, wordt bevestigd door ooggetuige De Cloet, die in 1825 in zijn *'Voyage pittoresque dans le royaume des Pays-Bas'* opmerkt "*Le voisinage du château de Meysse, dont les promenades paraissent continuer celles de Bouchout*" (30).

De wijzigingen van Karel-Peter-Jozef Roose de Baisy

Twee afbeeldingen van het kasteel van Bouchout uit de vroege 19de eeuw – een anoniem schilderij in het bezit van de familie de Beaufort en een litho van Jobart in voormelde *'Voyage pittoresque'* – maken duidelijk dat er meer aan de hand was dan wat minimale herstellingen om het kasteel weer bewoonbaar te maken en, bovendien, dat er zwaar geïnvesteerd is in de tuinaanleg. Rechts op de litho van Jobard is een neoklassiek gebouw te zien, waarvan de westelijke gevel geritmeerd wordt door pilasters en blinde nissen onder segmentbogen: de koetsenstelplaats annex paardenstal (als dusdanig vermeld onder het perceelnummer 194 op het Primitief kadasterplan). Dit koetshuis zal in 1869 worden afgebroken en is vandaag te situeren in de schaduw van een imposante eenbladige es (*Fraxinus excelsior* 'Diversifolia' met 485 cm stamomtrek). De noordwestelijke vleugel van het kasteel (perceel nr. 196) onderscheidt zich door een arcade, waarin zich de hoofdingang bevindt. Beide afbeeldingen tonen een ovaal bloemperk (vermoedelijk rozen) op het ereplein en de nog bestaande es ervoor. Op het schilderij wordt dit perk afgeboord door een laag hek in latwerk en zijn de pilaren van de arcade met

Het kasteel van Bouchout door J.B. Madou in De Cloets *Voyage pittoresque dans le royaume des Pays-Bas*, 1825

Château de Bouchout, près de Bruxelles.

klimrozen begroeid. Bakken met laurierboompjes, een hondenhok en een zeilbootje op wat overblijft van de slotgracht verlevendigen het beeld. Links op zowel de litho als het schilderij is de oude donjon herkenbaar, die zijn oorspronkelijke gevelopeningen heeft bewaard, maar het piramidedak werd omgevormd tot een laag tentdak. Het voornoemde schilderij geeft een meer gedetailleerd en rianter beeld van het kasteel vóór 1825. Het heeft grote, 'Franse' vensters, die in de westelijke vleugel (die aansluit bij de donjon, maar grotendeels verscholen ligt achter een boom op de litho van Jobard) *spitsboogvormige* bovenlichten hebben. Dit is één van de vroegste uitingen van de neogotiek in België.

De Primitieve kadasterkaart (1821) [zie p. 197] toont niet alleen dat er aan het kasteel werd gewerkt, maar ook dat het domein werd omgevormd tot een pittoreske landschappelijke tuin, waarvan de gazons doorlopen tot op het ereplein van het kasteel. De dijk tussen de slotgracht en de eilandtuin werd weggegraven, waardoor één grote vijver ontstond. De oevers kregen een onregelmatig slingerend verloop en de scherpe hoeken van het eiland werden afgerond, zodat de vijver er min of meer natuurlijk ging uitzien. Het eiland paste als verwijzing naar het aan Aphrodite gewijde eiland Cythera of het eiland van Robinson Crusoe ongetwijfeld in een romantische visie. De opdrachtgever van al deze transformaties, Karel-Peter-Jozef Roose de Baisy, overleed in 1817. Het is dus waarschijnlijk dat deze transformaties werden uitgevoerd tussen 1800 en 1817, met een sterk vermoeden tussen 1805 en 1810, de periode waarin een groot aantal vroege *'Jardin Anglais'* het licht zagen (31). Het kasteel met zijn torens en galerie, waarvan de zuilen met klimplanten begroeid waren, worden door De Cloet in zijn *'Voyage pittoresque'* beschreven als de kern van een bijzonder schilderachtig geheel: "*Les promenades, qui renferment une colline, deux pièces d'eau considérables, des prairies et de belles allées, présentent une variété étonnante de sites, auxquels l'ondulation du terrain ajoute de nouveaux charmes*".

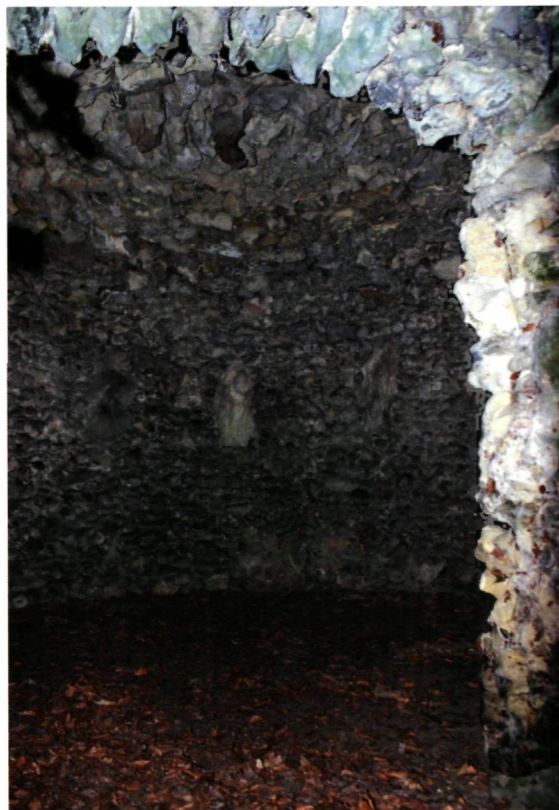
In deze 'Engelse' tuin, in de kadastrale legger omschreven als 'lusthof', verschenen in die periode diverse 'follies'. Zij moesten het wandelparcours verlevendigen maar hadden wellicht ook een emblematisch karakter.

1° De *'Engelse brug'* met langs de oostelijke ingang een grot. Ze wordt gesuggereerd op het Primitief kadasterplan van Meise (1821). Ze is oost-west georiënteerd en langs de buitenzijde volledig afge-

De 'Engelse' brug met de ingang van de grot bij het kasteel van Bouchout (foto Martin Schacht, 2010)

De grot in de 'Engelse' brug met organisch aandoende steenfragmenten (foto R. Deneef, 2008)

werkt met harde zandsteenknollen. Vandaag is deze rustieke afwerking voor een groot gedeelte met klimop overgroeid. De oost-westoriëntatie verwijst naar de cyclus van de zon: de opkomende zon of het licht, symbool voor kennis met zijn antipode in het westen, een verwijzing naar het einde van het leven en de onderwereld. Deze symboliek sluit aan bij het in die tijd populaire 'elysium', naar het voorbeeld van de door William Kent in 1735 ontworpen galerij met borstbeelden van 'British Worthies' in het park van Stowe (Buckinghamshire, Engeland) (32). De diverse nissen in de zijwanden versterken dit vermoeden. Waarschijnlijk hebben er ooit bustes gestaan van historische beroemdheden of filosofen. In de zuidelijke zijwand onder de brug bevindt zich een marmeren haut-relief, dat waarschijnlijk de herrijzenis van de feniks voorstelt. Op de tegenoverstaande wand, eigenaardig genoeg tegen de grond aan, bevindt zich een steen met een blazoën dat teruggaat tot de late 16de of de vroege 17de eeuw. Volgens de heraldici Johan Roelstraete en Pieter Donche (33) verwijzen de kwartieren 1 en 4 naar het Bourgondische hof, meer bepaald naar Filips de Goede. Het wapenschild zou toebehoren aan een afstammeling van Karel van Bourgondië, zoon van Boudewijn van Bourgondië, een erkende bastaardzoon van Filips de Goede. Onder het blazoën is de wapenspreuk "*Bon Devoir Gaigne*" te lezen. Deze bastaardlijn heeft geen enkele connectie met de heren van Bouchout of zelfs het hertogdom Brabant. De wapenstein werd waarschijnlijk na de Franse revolutie, bij de aanvang van de 19de eeuw, door Roose de Baisy als antiquarisch element aangekocht en ingepast in de brugfolly. De 'Engelse' tuin van Bouchout is zo goed als zeker aangelegd tijdens de hoogdagen van het Napoleontische rijk en Napoleon spiegelde zich openlijk aan het Bourgondische hof. In de context van dit 'elysium' valt

dit blazoën, in combinatie met de feniks, mogelijk te interpreteren als de herrijzenis van het nieuwe groot-Europese rijk van Napoleon.

In de wanden van de grot, die deel uitmaakt van de brugconstructie, zijn tussen de kalkzandsteenknollen op diverse plaatsen organisch aandoende steenfragmenten verwerkt die aan menselijke ledematen doen denken. Het lijkt alsof er versteende menselijke fragmenten tussen de muren gevangen zitten. Een directe inspiratiebron waren misschien Pompeï en Herculaneum, die in de loop van de 18de eeuw voor een groot stuk werden vrijgelegd. Van de holtes die door de verkoolde mensen in de versteende lava werden achtergelaten, werden afgietsels gemaakt. Gravures van deze sites gingen rond door heel Europa (34). Waarschijnlijk was deze grot, als onderdeel van het 'elysium', een huldebetoon aan de voorvaders van de familie de Roose, want boven de ingang van de grot prijkt, vandaag door klimop onzichtbaar geworden, een gerecupereerde wapenstein met het balzoen van de familie.

2° Het octogonale belvédèrepaviljoen, vandaag omschreven als '*Jachtpaviljoen*'. Vermoedelijk werd het in deze periode gebouwd, maar er is ook later aan gewerkt. Zo zijn de bakstenen afgewerkt met knipvoegen, een werkwijze die vooral vanaf de tweede helft van de 19de eeuw werd toegepast.

Het Jachtpaviljoen
bij het kasteel van
Bouchout
(foto S. Vidts, 2007)

Relict van een
rustieke folly bij het
kasteel van Bou-
chout: de taxushou-
ten lantaarn van
het 'Roothuisje'
(foto S. Vidts, 2006)

Neogotische folly in
'troubadourstijl' bij
het kasteel van
Bouchout: De
'hermitage' met op
de achtergrond de
oranjerie van het
kasteel van Meise
(foto S. Vidts, 2006)

3° Het 'Roothuisje', een rustieke folly van ruwe taxusstammen met een leien tentdak bekroond door een open lantaarn, een typische 'cabane rustique', evenals de grot en de rustieke brug wellicht een verwijzing naar de oorsprong van de architectuur (de primitieve hut van de bosbewoner versus de spelonk, rond 1800 een populaire tegenstelling). Het wordt niet aangeduid op de Primitieve kadasterkaart. Het werd gerenoveerd in 1954, maar is in 1997 ingestort. De lantaarn werd gerecupereerd met het oog op een eventuele reconstructie.

4° De 'hermitage' in neogotische 'troubadourstijl', een bakstenen gebouw met een parement van witte zandsteenknollen, oorspronkelijk afgedekt met een uitkragend rieten dak, evenmin op de kadasterkaart

aangeduid. De toegangsdeur bestaat uit neogotisch schrijnwerk. Tijdens een storm in 1989 gingen in de Plantentuin circa 200 bomen tegen de vlakte en één daarvan viel op de hermitage; de schade is nog niet hersteld.

Van Dievoet vermeldt als tuinier van graaf Roose de Baisy een zekere Vandezande, telg uit een familie die gedurende circa 250 jaar, ook onder Amedée de Beaufort, tuinmannen heeft geleverd. Onder impuls van deze tuinman zouden er in het domein van Bouchout talrijke coniferen zijn aangeplant (35).

De Beaufort en Suys

In 1830 trouwde Elisabeth Roose de Baisy met graaf Amedée de Beaufort, die aan architect Tilman-François Suys (36) de opdracht gaf om het kasteel opnieuw te verbouwen. Tussen 1832 en 1840 kreeg het zijn huidige gestalte. Deze verbouwing wordt meestal omschreven als een restauratie, maar is met het huidige taalgebruik het best te karakteriseren als een grondige verbouwing in een romantische, neogotische stijl en door de uitbreiding van de rechtervleugel (waardoor een ereplein werd gecreëerd) werd het ook merkkelijk groter (37). Alle gevels werden met kantelen en boogfriezen bekroond en kregen grote, rechthoekige ramen met neogotisch houtwerk en geprofileerde arduinen omlijstingen. De tent- en zadeldaken verdwenen, evenals de arcade met de ingang. Een groot gedeelte van het opgaande buitenmetselwerk werd uitgevoerd in baksteen en afgewerkt met witte kalkverf. Bij een gevelrenovatie in 1987 werd al het baksteenmetselwerk echter vervangen door witte zandsteen.

Tussen 1850 en 1855 liet Amedée de Beaufort ook de eredreef aanleggen tussen de Nieuwelaan en het kasteel. De dikste beuken (stamomtrek tussen 400 en 410 cm) getuigen van de oorspronkelijke aanplanting. Befamd was zijn collectie druivelaars, zijn veertig azaleacultivars, zijn rododendrons en zijn geraniums (lees *Pelargonium zonale* hybriden) met gevlekte bladen.

De 'Jardin Anglais' in het domein d'Hooghvorst

In 1806 ging het kasteel van Meise over op Emmanuel Vanderlinden baron d'Hooghvorst. Toen hij in 1816 tot kamerheer van koning Willem I werd gepromoveerd, was de tijd rijp om het 17de-eeuwse barokke lustslot een grondige facelift te geven. In 1818 werd op de oude funderingen een nieuw kasteel gebouwd, dat beantwoordde aan zijn status en aan de mode en de nieuwe normen qua architec-

bakstenen gebouw met een leien tentdak op een hoge plint van blauwe hardsteen. Elf boogvormige poortramen ritmeren de zuidgevel; in de noordgevel zijn dit boogvormige uitsparingen, op de centrale nis na waar eveneens een poortraam voorzien was als toegang tot de moestuin (39). Links en rechts bevonden zich de slaap- en de woonplaats van de tuinman. Het gebouw is volledig onderkelderd en de kelders deden dienst als opslagplaats voor (knolvormende) groenten en bewaarplaats voor fruit. Een concaaf ommuurde moestuin (ongeveer 1 hectare) op een kunstmatig verhoogd plateau sluit aan bij de oranjerie. De muren waren begroeid met leifruit. Van Dievoet vermeldt in *'La Tribune horticole'* dat het domein van Meise onder Vanderlinden d'Hooghvorst bekend was voor het forceren van druiven en ook voor zijn mooie collectie oranjerieplanten, waaronder camelia's (40).

Het kasteel van Meise in De Cloets
Châteaux et monuments des Pays-Bas, 1830

tuur: een comfortabele, witgekalkte, neoklassieke 'manoir' met ruime vertrekken en grote vensters op een bijna vierkant grondplan. Het had een souterrain met daarop drie bouwlagen, waarvan de hoogte naar boven toe afneemt. De gevel met de ingang omvatte negen traveeën en werd omkaderd door twee torenachtige hoekrisalieten met afgeknotte tentdaken, een configuratie die verdacht veel aan het kasteel van Malmaison (Île-de-France, Frankrijk) doet denken (zie verder) (38).

Ten oosten van het kasteel werd een monumentale oranjerie opgetrokken, die grote gelijkenissen vertoont met de oranjerie die architect Ghislain-Joseph Henry rond dezelfde tijd bouwde voor koning Willem I in het domein Schonenberg te Laken. Ze is een groots voorbeeld van de oranjeriebouw in de vroege 19de eeuw: een neoklassiek, balkvormig,

Met het puin van het oude kasteel werd de slotgracht gedempt. Rond het kasteel werd een park aangelegd in landschappelijke stijl. De weg van Meise naar Brussel, die door het domein liep, werd naar het oosten verlegd en een hoeve die op dit tracé lag (de hoeve Swerts) werd gesloopt. De gazons liepen door tot aan het kasteel, zodat kasteel en park één geheel vormden, in overeenstemming met de principes van Capability Brown. In het park verscheen een rijke verzameling bomen uit de 'Nieuwe Wereld' en zeldzame cultivars – bijzondere, zeldzame of exotische bomen, waarvan sommige de tand des tijds hebben weerstaan, met name moerascipres (*Taxodium distichum*), Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), zwarte els met ingesneden blad (*Alnus glutinosa* 'Imperialis'), oosterse plataan (*Platanus orientalis*), doornloze

De oranjerie bij het kasteel van Meise
(foto Martin Schacht, 2010)

De ommuurde moestuin en de achterzijde van de oranjerie bij het kasteel van Meise
(foto S. Vidts, 2007)

De 'Vriendschapstempel' bij het kasteel van Meise (foto Christel Dardenne)

De terrazzovloer van de Vriendschapstempel (foto S. Vidts, 2006)

Eén van de lauwerkransen in het meanderlabyrint van de terrazzovloer van de Vriendschapstempel (foto S. Vidts, 2006)

robinia (*Robinia pseudoacacia* 'Inermis') en Vilmo-rinokkernoot (*Juglans x intermedia* 'Vilmoreana'). Een litho van J.-B. Madou in de '*Voyage pittoresque dans le royaume des Pays-Bas*' [zie p. 201] toont het kasteel rond 1818 vanuit het zuidoosten, omka-rd door een gevarieerd bomenbestand, o.a. twee sparachtigen en twee groepjes zuilvormige bomen, vermoedelijk Italiaanse populieren. Uiterst rechts zien we de oranjerie en, half verscholen achter een bosschage, het donkere silhouet van de paarden- en koetsenstalling. Op de achtergrond: de torenspits van de dorpskerk van Meise.

De drie oorspronkelijke vijvers werden verenigd tot één grote landschappelijke waterpartij, die de voorgrond vormt van de litho. In tegenstelling tot vele andere parken uit die periode trachtte de ontwerper niet de indruk te wekken van een weids rivierlandschap; de bovenloop van de Onze-Lieve-Heersbeek werd zelfs overwelfd, zodat de vijver abrupt voor het kasteel eindigde in plaats van uit de verte te voorschijn te 'stromen'. Links achter het kasteel is er tussen de bomen een kleine 'folly', een paviljoen (mogelijk een '*cabane rustique*') dat waarschijnlijk een ijskelder verhulde. Op deze plaats bevindt zich vandaag een terp die een bak-stenen koepel omhult, waarschijnlijk een relict van een 18de-eeuwse ijskelder. In 1818 wordt onder een andere 'folly', die niet op de litho van Madou zichtbaar is – de '*Vriendschapstempel*' –, een nieu-we, grotere en beter geïsoleerde ijskelder gebouwd. Zowel de oude ijskelder als de Vriendschapstempel met de nieuwe ijskelder worden weergegeven op de Primitieve kadasterkaart (1821) [zie p. 197]. De boszone ten zuidwesten van het kasteel, die in het kaartenboek van Meise omschreven wordt als de '*eekelen bos*' (perceel nr. 79 op de kaart van 1717), kreeg een slingerende padenstructuur, die aansloot op het oude rechte dreventracé dat het toen achterliggende landbouwgebied ontsloot. Tijdens het Ancien Régime was de abdij van Grimbergen eigenaar van een groot gedeelte van deze gronden, maar bij de eeuwwisseling werden ze verworven door de familie d'Hooghvorst. In de eerste kadas-trale legger van 1821 staan ze op naam van baron Vanderlinden.

Om bepaalde paden of uitzichten te accentueren, werden ze afgelijnd met taxus en/of buxus. De meeste van deze taxussen hebben opeenvolgende wijzigingen in de parkarchitectuur overleefd. Ze groeiden in de loop der jaren uit tot bomen en werden geïntegreerd in de huidige massieven. Hun ver-spreiding is een belangrijke hulp bij de reconstruc-

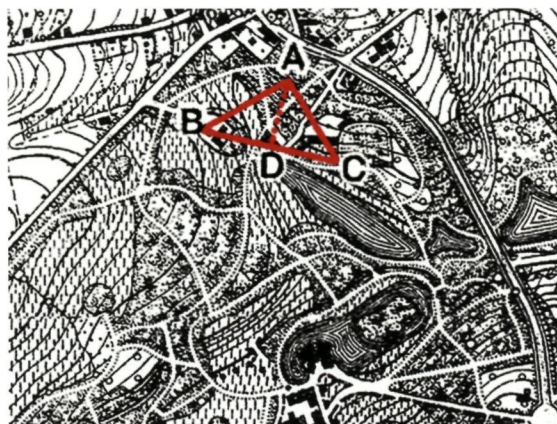

tie van de initiële padenstructuur, die blijkbaar exact wordt weergegeven op de stafkaart van 1864. Om deze ingrijpende en omvangrijke tuinaanleg te verwezenlijken, nam baron d'Hooghvorst architect François Verly in de arm (41). Mogelijk heeft Verly, net zoals te Wissekerke en Duras, samengewerkt met een plaatselijke (Zuidnederlandse) architect. (42)

De emblematische landschapstuin en de Vriendschapstempel

De emblematische landschapstuin, ook wel *'jardin anglais'* of *'jardin pittoresque'* genoemd, kende in Frankrijk net vóór de Revolutie een eerste hoogtepunt onder een verlichte elite en zou dankzij publicaties als graaf Alexandre de Laborde's *'Description des nouveaux jardins de la France'* (43) in 1808 een ruimere weerklank en verspreiding krijgen in het keizerrijk van Napoleon. Het wordt ook de tuin-stijl van de elite, die in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden tussen 1815 en 1830 op zoek gaat naar waarden en ideeën om haar herwonnen status en zelfbewustzijn te bevestigen. De toen, vooral voor de Zuidelijke Nederlanden, groots opgezette kasteeltuinen puilen uit van symbolische en emblematische verwijzingen, die vooral gematerialiseerd worden in de fabriekjes of *'folies'*. Vaak kan hun vormtaal gerelateerd worden aan de rituelen en de symboliek, die ook de vrijmetselarij hanteert in de vroege 19de eeuw (44). Dat de vrijmetselarij mede dankzij het Hollandse koningshuis een gewichtige rol speelde, heeft hier zeker toe bijgedragen. Baron d'Hooghvorst heeft zich via architect Verly ongetwijfeld laten inspireren door de Laborde en de maçonnieke vormtaal. Nader onderzoek heeft uitgewezen dat deze romantische, op het eerste gezicht natuurlijk ogende tuin opgebouwd is volgens een complexe, mathematische rasterstructuur, waarin vooral de primaire bomen zoals eik en tamme kastanje en de constructies referentiepunten vormen. De gelijkbenige driehoek waarvan de Vriendschapstempel deel uitmaakt, is tot vandaag het vlotst te traceren. Ook hier duikt andermaal een parallel op met het voormelde domein van Malmaison, waar een vergelijkbaar driehoekig patroon voorkomt.

De Vriendschapstempel vormt de top van de driehoek, de oranjerie en de zogenaamde Valckhoeve zijn de hoekpunten van de basis. Deze hoeve in rustieke stijl werd gebouwd op de plek van een kleine boerderij, die in oorsprong buiten het private domein lag – eigenaardig gezien het domein al een volwaardig pachthof telde, het Torenhof, goed

Emblematische driehoek in het 'Engels' park van Emmanuel d'Hooghvorst met de Vriendschapstempel (A), de Valckhoeve (B), de oranjerie (C) en het kasteel (D) op het eindpunt van de loodlijn vanuit de Vriendschapstempel – op de stafkaart van 1909 (ICM, 1925)

500 meter buiten het domein. Deze nieuwe, geïdealiseerde hoeve, een verwijzing naar de 'primitieve' mens, wordt omgeven door een cirkelvormige wegenstructuur, wellicht symbool voor de mens in de kosmos. Het rechthoekige volume van de oranjerie, opgebouwd uit gelijke vierkanten (op basis van Franse voeten), staat dan symbool voor wetenschap en kennis. De top van de driehoek, de Vriendschapstempel op de heuvel, zou tenslotte de 'gnosis' symboliseren – een diepere kennis die slechts de ingewijde ten deel valt en waarin de schijnbare tegenstellingen tussen de diverse godsdiensten vervallen. De ingang van het kasteel bevindt zich op het eindpunt van de loodlijn vanuit de Vriendschapstempel. Het kasteel vormt op zijn beurt het middelpunt van een padentracé dat aan een winkelhaak doet denken, waarbij het lijkt of de heer des huizes onder de godheid een evenwichtspositie inneemt tussen de kosmos enerzijds, en wetenschap en kennis anderzijds. Deze symbolische interpretatie kan doorgetrokken worden in het florale beeldhouwwerk op de Vriendschapstempel, tot voor kort 'Dianatempel' genoemd – ten onrechte want het gebouw bevat geen verwijzingen naar de godin van de jacht, in het exterieur noch in het interieur. Het is echter, net als de onderhuidse tuinstructuur, beladen met mogelijke vrijmetselaarssymbolen. Een dergelijke tempel vinden we in Frankrijk in de kasteeltuin van Betz (Oise, Frankrijk) (45). Deze *'Temple de l'Amitié'* en de bijbehorende pittoreske tuin worden uitvoerig beschreven in het werk van graaf de Laborde.

De Vriendschapstempel te Meise valt op door zijn gesloten karakter. De vensterdeur in de façade is de enige opening. De deur heeft een vast bovenlicht in de vorm van een rondboog met een geprofileerde lijst, die wordt afgedekt met een decoratieve guirlande. Ze is geplaatst in een verdiepte portiek en

Zeldzame cultivars in de eerste 'Engelse' tuin rond het kasteel van Meise: de zwarte els met ingesneden bladeren (*Alnus glutinosa* 'Imperialis') nabij de Vriend-schapstempel (foto S. Vids, 2007)

geflankeerd door massieve Toscaanse zuilen. Binnen een maçonnieke symboliek zou dit perfect de toegang tot de tempel van Salomon kunnen voorstellen met, respectievelijk rechts en links, de zuilen 'Jakín' en 'Boas' (46). De pronkgevel is gebouwd in de harde zandsteen van Rochefort, het decoratieve beeldhouwwerk in het broze witte krijt van Avesnes. Dit laatste is vandaag bijna onleesbaar verweerd. De laag bakstenen onder de kapitelen van de zuilen toont aan dat het gebouw van meet af aan geverfd was; anders zou op die plaats zeker zandsteen zijn gebruikt.

Het interieur van de tempel is cirkelvormig. Het entablement of hoofdgestel met de tempelkoepel wordt geschraagd door acht slanke zuilen met een papyruskapiteel. Het ronde daklicht in het midden van de koepel wordt momenteel verduisterd door een bovenliggend zinken zadeldak, maar in stopverfresten van het gesmede chassis werden fragmenten van gekleurd 'kathedraalglas' (47) teruggevonden. Het motief van de vlammeende ster in het daklicht wordt uitvergroot herhaald in het centrum van de schitterende terrazzovloer. 'Terrazzo', in België ook wel '*granito*' genoemd, is een vloerbedekking van mager marmerbeton waarin gekleurde mozaïeken in glas of marmer worden gedrukt. Na het opdrogen wordt het geheel glad gepolijst zodat een gespikkeld granieteffect ontstaat. Tijdens de vroege 19de eeuw was terrazzo een dure en arbeidsintensieve techniek, die door rondtrekkende Italiaanse ambachtslui werd beoefend. Pas aan het einde van de 19de eeuw wordt terrazzo beduidend goedkoper, dankzij polijstmachines. De

terrazzovloer van de Vriendschapstempel is ongetwijfeld een van de oudste van België. De vloer is opgebouwd uit verschillende concentrische cirkels. De buitencirkel wordt gevormd door een marmeren mozaïekband met een meanderlabyrint, dat waarschijnlijk de moeizame inwijdingstocht naar het 'centrum' symboliseert, de kern van het leven, waarna men zichzelf tot een hoger niveau kan tillen. De blauwmarmeren mozaïekband zou kunnen verwijzen naar de broederketen van de zogenaamde *blauwe* vrijmetselarij (48). De vier lauwerkransen in de buitenrand van het terrazzo zijn gericht op de vier windstreken en meer centraal komen nog kleine, vierkant geblokte kruisen voor, waarvan de hoekpunten eveneens de windrichtingen aanduiden. De lauwerkransen worden gevormd door twee geveerde bladeren of lauriertwijgen. Ze zijn met een lint van blauwe steentjes samengeknoopt dat wordt voortgezet in de aangehaalde cirkel van blauwe mozaïeken. Deze geknoopte krans komt ook opvallend overeen met de voorstelling van de acaciatakken op maçonnieke schootsvellen of tableaux uit dezelfde periode. Binnen het maçonnieke ritueel wordt de geknoopte acacia gebruikt bij de verheffing tot de meestergraad (49).

De banden met de maçonnieke rituele symboliek kunnen doorgetrokken worden tot in alle details van Emmanuel d'Hooghvorsts emblematische tuin. Deze interpretatie maakt het leggen van effectieve verbanden met loge en vrijmetselarij zeer verleidelijk en, gezien het karakter van het park, zou men al snel durven stellen dat d'Hoogvorst zelf een vooraanstaand lid was van een Brusselse loge. In tegenstelling tot zijn broer Joseph, was Emmanuel echter nooit lid van een loge en zeker nooit geïnitieerd in de hoogste graden van de vrijmetselarij, waarnaar de symbolen in het park lijken te verwijzen. De inbreng van deze doorgedreven en consequente symbolische verwijzingen komen dus zo goed als zeker volledig op naam van François Verly, die wel degelijk in een Rijksse en waarschijnlijk ook in een Brusselse loge geïnitieerd was. Hoe duidelijk de verwijzingen naar maçonnieke ritten ook mogen zijn, de emblematische tuin van baron d'Hooghvorst doet vermoeden dat niet elke landschapstuin die beladen is met emblemen, hoe perfect de samenhang van symbolische elementen ook mag lijken, *sensu stricto* als een maçonnieke tuin kan worden geïnterpreteerd. De aangehaalde symboliek, die vandaag vooral met een zuiver maçonnieke initiatie of beleving geassocieerd wordt, was toen waarschijnlijk veel breder verspreid en had waarschijnlijk ook een algemeen raakvlak met

de cultuur en de opvoeding van de adel en de hoge bourgeoisie. Het lijkt onlogisch dat Verly een zo complexe structuur zou hebben uitgewerkt zonder dat de opdrachtgever daar iets van kon vatten. Het gelaagde en meerduidige denken, dat de vormtaal van de architectuur en de tuinkunst sinds de renaissance beheerste, leefde bij de aanvang van de 19de eeuw nog duidelijk voort. Misschien bereikte deze cultuur in dergelijke tuinen wel haar hoogste complexiteit, waarna er noodgedwongen een versobering kwam. Vanaf 1850 verschaalt de tuinsymboliek onder druk van een nieuwe elite (50). De opkomende industriële topklaag moet geld verdienen en heeft geen tijd meer voor complexe interpretatiespelletjes. De tuin wordt een park gericht op vermaak; thematische 'fabriekjes' als vriendschapstempels worden vervangen door erotische spelereien zoals schaars geklede Diana's.

De kasteeldomeinen van Meise en Bouchout rond 1860

De eerste militaire topografische kaart (1864) [zie p. 206] toont de domeinen van Bouchout en Meise zoals ze door de Beaufort en Vanderlinden d'Hoogvorst werden aangelegd. De landschappelijke aanleg rond het '*Château du Baron d'Hoogvorst*', ten noorden van de Amelvonnesbeek, was duidelijk meer doorgedreven dan deze rond het kasteel van Bouchout, waar de rechte lijn bleef primeren. In het domein van Bouchout bleef ook nog, doorheen de aanleg in landschappelijke stijl, de oude dubbelstructuur (hoog- en neerhof) leesbaar. De twee parken liepen niettemin onmerkbaar in elkaar over. De visuele eenheid, die al rond 1820 een feit was, wordt in 1855 herbevestigd door ooggetuige Alphonse Wauters (51). De twee parken liepen ook geleidelijk over in het omringende agrarische landschap. Enkel langs de oostelijke rand, langs de weg naar Brussel, vormde een muur de enige visuele en reële barrière, die dan nog doorbroken werd door een uitloper van het park naar de vijver bij het in 1717 gebouwde Torenhof.

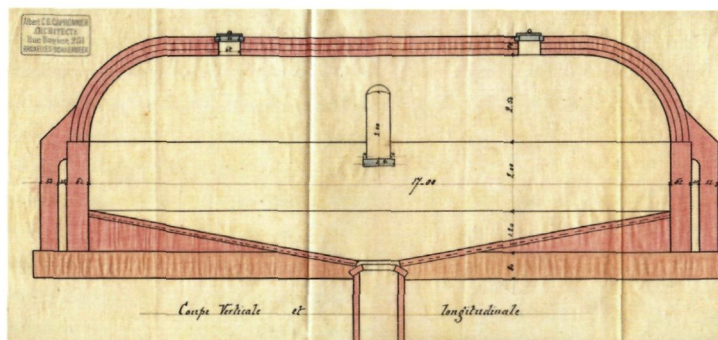
In de jaren 1850 wordt het neerhof van Bouchout grondig vernieuwd [zie p. 207]. Het resultaat zijn drie losstaande vleugels, pittoreske baksteenarchitectuur, vroeg eclecticisme waarvoor een modellenboek van Cluysenaar mogelijk inspiratie heeft geleverd (52), maar de ontwerper is onbekend. Het vernieuwde neerhof omvat twee vleugels op plinten van witte zandsteen, telkens vijf traveeën en één bouwlaag onder leien schilddaken, boogfriezen onder de daklijst en steekboogramen met omlijstingen van gesinterde baksteentjes. De hoofd vleugel

(1854 volgens een jaarsteen) leunt aan tegen een toren met een spits tentdak. De derde vleugel – een bakstenen gebouw met gekoppelde zadeldaken en vier rondboogpoorten – is een typisch koetshuis uit het midden van de 19de eeuw.

Bouchout en Meise verenigd tot één groot park

Toen 'keizerin' Charlotte op 31 juli 1867, na de dramatische afloop van haar avontuur in Mexico (53), in België terugkeerde, nam ze eerst haar intrek in het paleis van Laken. Na een kort intermezzo in het kasteel van Miramar bij Trieste, verhuisde ze naar het kasteel van Tervuren, dat op 3 maart 1879 echter volledig in vlammen opging. Op 5 april daaropvolgend vond ze tenslotte onderdak in het kasteel van Bouchout, dat haar broer Leopold II in haar naam van graaf Léopold de Beaufort had gekocht. Op 16 april 1881 kocht de koning met geld uit het privéfortuin van zijn zuster ook het kasteel van baron d'Hoogvorst. Beide domeinen werden samengevoegd tot een geheel van meer dan 80 hectare. De zone waar nu het herbariumgebouw staat, was toen nog landbouwgebied en lag buiten het privépark van de ex-keizerin, maar tijdens de periode dat ze het domein bewoonde werd het uitgebreid tot 143 hectare; gestadig werden gronden en huizen in de gemeenten Meise, Wemmel, Strombeek-Bever en Grimbergen toegevoegd. Charlotte en haar hofdames bewoonden het kasteel van Bouchout. De 'commandant', die het domein beheerde, woonde vanaf 1887 in het kasteel van Meise (54). Samen met een controleur, die de financiën superviseerde, vormde hij de spil van de administratie van het 'Huis van de Keizerin'. Het nieuw gevormde domein – voortaan globaal als dat van Bouchout aangeduid – werd beheerd als een heus Victoriaans landgoed, dat zoveel mogelijk in de eigen behoeften voorzorg. De hoeven werden niet meer verpacht en de moestuinen dekten volledig de behoeften van de keizerin en haar hofhouding, zoals blijkt uit de lijsten van goederen bestemd voor de keuken.

Ontwerp door Albert Capronnier van één van de laatste en grootste ijskelders ooit in België gebouwd (archief Nationale Plantentuin, Meise)

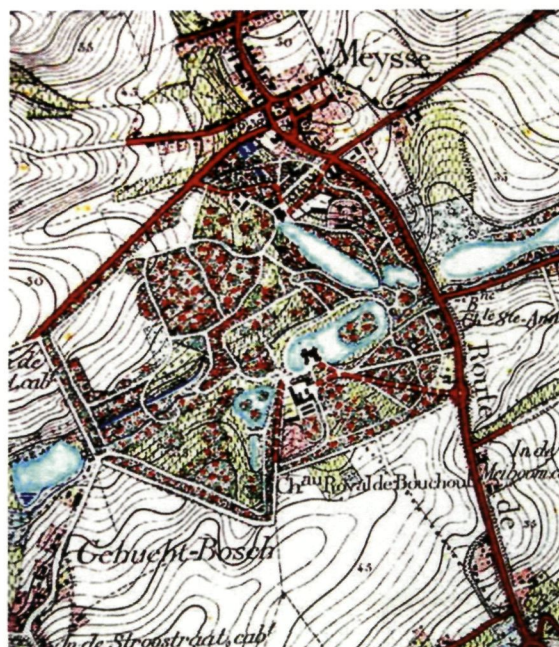

De kasteeldomeinen van Bouchout en Meise op de stafkaart van 1864 (DLG, 1867) en verenigd tot het koninklijk domein van Bouchout op de stafkaarten van 1892, 1909 en 1930 (ICM, 1895, 1923 en 1936)

1864

1892

1909

1930

Uit één van de eerste ingrepen na de aankoop blijkt het belang dat de nieuwe eigenaars aan de voedselvoorziening hechtten. In 1879 werd in de helling langs de eredreef tussen het kasteel van Bouchout en de Brusselsesteenweg naar ontwerp van architect Albert Capronnier (55) één van de laatste en grootste ijskelders van België gebouwd, een langwerpig bakstenen volume met een oppervlakte van 105 m². Een andere belangrijke toevoeging in de loop van de jaren 1880 was de zogenaamde *Vlaamse*

Hoeve – traditionele bak- en zandsteenbouw onder leien zadeldaken op een U-vormige plattegrond, getrapte dakkapellen en zijgevels, de belangrijkste ramen met kruiskozijnen –, waarschijnlijk ook van Capronnier (56). Het werd opgetrokken rechts van het toegangshek aan de Brusselsesteenweg, ter vervanging van een kleiner gebouw uit de tijd van de Beaufort. Uit dezelfde periode dateert waarschijnlijk ook het monumentale toegangshek tot de eredreef aan de Brusselsesteenweg, geflankeerd

door geblokte bakstenen en met blauwe hardsteen beklede pilaren, bekroond door siervazen.

In tegenstelling tot vroeger was het domein van de buitenwereld afgesloten; de grote doorkijken naar het omringende landschap en het natuurlijk in elkaar overvloeien van agrarisch en parklandschap behoorden tot het verleden.

De landschappelijke eenheid, die de twee domeinen al sinds het einde van de 18de eeuw kenmerkte, werd versterkt. Parallel aan de openbare weg die rond het domein liep, werd in het domein een brede ringweg aangelegd, ideaal voor zomerse ritjes in een open, door twee paarden getrokken berliner. De bomensingels tussen de openbare weg en de nieuwe ringweg werden uitgebreid en verdicht met heesters en wintergroene struiken. Langs de buitenzijde werd het domein van een haag en een draadafsluiting voorzien. Langs het bestaande ringpad werden deze hagen en afsluitingen dagelijks door één van de vijf bewakers gecontroleerd. In het reglement voor de opzieners wordt vermeld dat de tweede bewaker elke avond om 7 uur de fazanten en het neerhof zal verzorgen en vervolgens zijn ronde doen door het park om na te gaan of er geen gaten in de hagen zijn. Pogingen van buitenstaanders om in het domein door te dringen, zullen zijn volle aandacht opeisen en de namen van eventuele overtreders zullen door hem genoteerd worden. Het plukken of afslaan van fruit, bloemen, hazel- en okkernoten zal hij te allen prijze verhinderen (57). Deze bepaling geeft duidelijk het gesloten karakter aan van het domein, dat ook af te lezen is uit de structuur ervan. In het domein werd aanzienlijk geïnvesteerd. De jaarrekeningen geven aan dat het jaarlijks enkele honderdduizenden franken van Charlottes privéfortuin opslopte, maar anderzijds werd er zo zuinig mogelijk mee omgesprongen. De moestuinen en de serres produceerden eetbare gewassen voor het kasteel, alsook bloemen en sierplanten voor de decoratie ervan. Het domein werd onderhouden door een dertigtal arbeiders, onder leiding van twee hoveniers voor respectievelijk het park en de moestuinen.

Het nieuwe domein van Bouchout valt het best te omschrijven als een 'parc agricole' zoals beschreven door Edouard André in zijn *L'art des jardins* (58) – een park met een typisch laatromantische padenstructuur, waarin gestreefd wordt naar productiviteit. Het verzamelen van botanische zeldzaamheden – een belangrijke doelstelling voor d'Hooghvorst en de Beauafort – speelde geen noemenswaardige rol meer. Er werden wel nog enkele

Het in de jaren 1850 in pittoreske baksteenarchitectuur heraangeklede pachthof van Bouchout (foto S. Vidts, 2007)

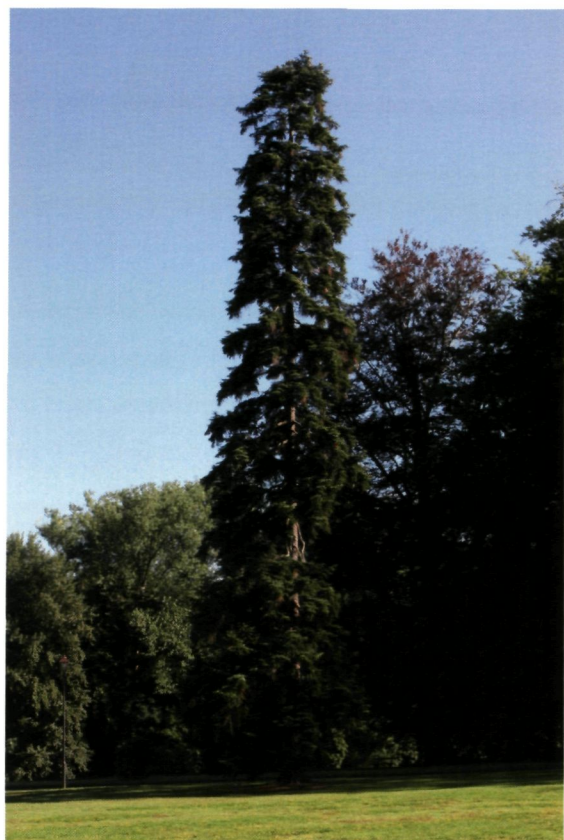
De 'Vlaamse Hoeve' bij de hoofdingang van het domein van Bouchout, waarschijnlijk ook naar ontwerp van Capronnier (foto S. Vidts, 2007)

De oudste aanplantingen in het koninklijk domein: één van de mammoetbomen (foto S. Vidts, 2007)

De oudste aanplantingen in het koninklijk domein: een Kaukasische zilverspar (foto S. Vidts, 2007)

Relict van de zuidelijke toegangs-dreef vanuit het gehucht Drijppikkel, nu deel van een riant villawijk (foto R. Deneef, 2009)

botanische nieuwigheden aangeplant zoals de drie mammoetbomen (*Sequoiadendron giganteum*), een Kaukasische zilverspar (*Abies nordmanniana*) en een blauwe spar (*Picea pungens* 'Koster'), maar het gaat vooral om massabeplantingen met soorten als witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) of gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*), in de eerste plaats bedoeld om effect te geven. Daarnaast werden over het hele domein niet minder dan 1035 vruchtbomen aangeplant, wat duidelijk wijst op het productieve accent van het parkbeheer.

Uitbreiding van het koninklijk domein

De vergelijking van de stafkaarten van 1864, 1892 en 1909 brengt enkele belangrijke ontwikkelingen in het landbouwgebied ten oosten en ten zuiden van het koninklijk domein aan het licht. Deze zone, circa 25 hectare, zal op een plan voor de nationale plantentuin in 1938 als de '*triangle de Drij Pikkell (A)*' worden aangeduid (zie verder). De weiden en de rechthoekige vijver aan de oostzijde van de Nieuwelaan werden tussen 1864 en 1892 bij het domein gevoegd en 'gelandschapd'; de vijver verdubbelde in oppervlakte en kreeg golvende oevers. Rond 1900 werd de zone ten zuiden van het pachthof van Bouchout – het Bouchout Veld (grondgebied Wemmel) – in de parkaanleg betrokken door de aanleg van twee rechte, dub-

bele dreven: de huidige Kruidtuinlaan, die nu de zuidoostelijke grens van de Nationale Plantentuin vormt, en, bijna loodrecht hierop, tussen de huidige J. Van Gijssellaan en de Bouchoutlaan, de dreef die de zuidpunt van het domein van Bouchout (de omgeving van het Jachtpaviljoen) verbindt met het gehucht Drijpikkel. De tracés van beide dreven werden niet afgelijnd met bomenrijen, maar met onregelmatig verspreide bomengroepjes. De dreef tussen Drijpikkel en het domein eindigde op een 'lunet', een halve cirkel met een toegangshek tussen pijlers van blauwe zandsteen, de zogenaamde Linnaeuspoort. Deze dreef met zijn oorspronkelijke aanplantingen heeft de verkaveling van het Boekhoutveld in de jaren 1940-1950 overleefd in de vorm van een 30 m brede, grazige strook, tussen en evenwijdig met de J. Van Gijssellaan en de Bouchoutlaan. Langs de randen zijn de oorspronkelijke 'clumps' nog aanwezig, homogene groepjes van bomen – bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropurpurea'), gewone esdoorn met donkerrood blad (*Acer pseudoplatanus* 'Atropurpureum'), zilversdoorn (*Acer saccharinum*), gewone platan (*Platanus x hispanica*) – aangeplant op licht opgehoogde grond. De parkuitbreiding ten oosten van de Nieuwelaan en de autosnelweg Brussel-Antwerpen (A12) werd bij de verkoop in 1938 van het koninklijk domein afgescheiden; het vormt momenteel samen met een hoeve aan de Koninklijke Kasteeldreef, het Torenhof, een afzonderlijk landgoed.

De Nationale Plantentuin van België

Na de dood van prinses Charlotte in 1927 werd het beheer van het koninklijk domein tot een noodzakelijk minimum gereduceerd. In 1938 werd het aangekocht door de Belgische Staat. Het zou onderdak bieden aan de Nationale Plantentuin, die toen nog gevestigd was in de Koningstraat te Brussel (Sint-Joost-ten-Node, momenteel cultureel centrum 'Le Botanique' van de Franse gemeenschap). De nieuwe functie bracht een omvangrijk bouwprogramma op gang, zodat de huidige plantentuin meer dan 55 verschillende gebouwen omvat – onder meer een modernistisch aandoend dienstgebouw; kweekkassen; een pompstation; een station om het water te ontzouten; een 'paardenbarak voor de paarden die gebruikt werden bij de onderhoudswerken; een stookgebouw met een hoge betonnen schouw; een wachterslokaal; een 'aardappelkelder' als vorstvrije bewaarplaats voor zomerbloeiende knollen zoals canna's, dahlia's en begonia's; werkplaatsen en hangars. In 1944 werd het kasteel van Meise door een vliegende bom zwaar beschadigd en enkele jaren later gesloopt. De funderingen wer-

Plan van de heraanleg van het koninklijk domein van Meise met het oog op de vestiging van de nationale plantentuin (archief Nationale Plantentuin, Meise)

den weggegraven en de kasteelvijver werd verlengd. De zandstenen plint werd gerecycleerd in de keermuren van het terras voor de orangerie.

De markantste toevoeging na de overdracht van het koninklijk domein was het 'Plantenpaleis', waarvan de bouw werd aangevat in 1947. Het werd plechtig geïnaugureerd in 1958 door de toenmalige minister van Openbare Werken en Wederopbouw, Omer Van Audenhove, maar de oplevering zou pas in 1965 plaatsvinden. Het werd vlak vóór de oorlog ontworpen door een zekere Cole (59), waarover ons geen verdere gegevens bekend zijn, en het geldt op Europees vlak als een van de interessantste kassencomplexen uit die periode. Het complex rust op een gemetselde plint van schistblokken en bestaat uit een opeenvolging van dertien imposante kassen, die een 8-vormige plattegrond vormen. De hoogste kas (13 m) vormt de ingangspartij, waar tropische planten en bomen tot indrukwekkende proporties kunnen uitgroeien. Langs de buitenzijde wordt het complex vooral gekenmerkt door een sterke horizontale belijning, waardoor de verschillende hoogten van de kassen en de breuken in de hellingen van

Het 'Plantenpaleis',
gebouwd in 1947-
1958 naar ontwerp
van architect Cole
(foto Martin Schacht,
2010)

De 'Balatkas' of
'Kroonserra', in
1854 ontworpen
door Alphonse Balat,
werd in 1941

vanuit de 'Botani-
que' in Brussel
overgebracht naar
Meise
(foto S. Vidts, 2007)

de opeenvolgende zwak hellende schilddaken het complex een zekere gelaagdheid geven, die ook wat oosters aandoet en het gestileerde dakenspel van een Chinees tempelpaleis evoceert (60). Het ligt bovendien op een kunstmatige heuvel op de helling aan de zuidrand van het domein, waardoor het benaderen iets majestueus krijgt. De structuur wordt gevormd door een inwendig metalen skelet, dat ter hoogte van de kroonlijst door een brede ringbalk (meer dan 1 km lang) van gewapend beton wordt samengehouden. De dak- en muurvlakken (15.000 m² in het totaal) zijn ingevuld met raamwerk van teakhout, waarin het serreglas met spijkers en mastiek werd vastgezet. Op de twee binnenplaatsen bevinden zich de collectiekassen, die verbonden worden door een centrale middengang en die niet op Coles ontwerp voorkomen. Sinds 1997 wordt het dak van het complex stapsgewijs vernieuwd, waarbij de houten kozijnen om redenen van veiligheid en energiebesparing vervangen worden door aluminium structuren met dubbel veiligheidsglas.

In 1941 werden de dekstenen, de bakstenen plint en het metalen geraamte van de zogenaamde *Victoriaserre* overgebracht vanuit de voormalige plantentuin te Sint-Joost-ten-Node naar het domein van Bouchout. Deze serre, in 1854 ontworpen door Alphonse Balat (vandaar ook 'Balatkas') voor

Het herbariumgebouw, een elegante (maar later mishandelde) laatmodernistische constructie uit 1959-1962 (foto S. Vids, 2007)

de zoo van Brussel, werd in 1878 aan de Belgische Staat geschonken en verhuisde naar de plantentuin in de Koningsstraat. In deze serre werden de eerste reuzenwaterlelies (*Victoria amazonica*) op het Europese vasteland (na Engeland) gekweekt. Het is een achthoekige constructie van gebogen profielen, bekroond door een sierlijke kroon (vandaar ook 'Kroonserre'). De ontluikende neogotiek is merkbaar in de spitsboogvormige uitsprongen op elke zijde. Het is een van onze oudste, nog bewaarde kassen van getrokken plaatglas en smeedijzer. Deze revolutionaire bouwtechniek zorgde ervoor dat de massieve, gesloten orangerieën stilaan de plaats ruimen voor plantenpaleizen van glas en staal. Zij werd in het begin van de 19de eeuw ontwikkeld

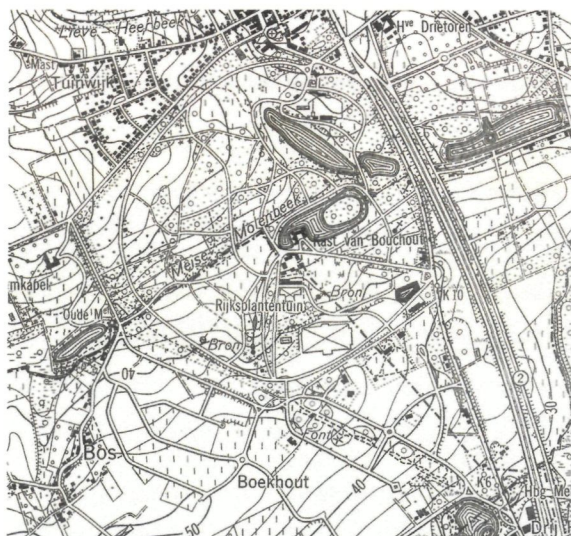
De eerste reuzenwaterlelies (*Victoria amazonica*) op het Europese continent werden in de 'Balatkas' gekweekt (foto Martin Schacht, 2006)

1961

De Nationale Plantentuin van België in 1961, vlak na de bouw van het Plantenpaleis en het herbariumgebouw, en in 1977, temidden van riante villa's (MGI, 1966; NGI, 1980)

1977

door de Schotse agronoom, architect en uitgever John Claudius Loudon (61) en kende haar eerste spectaculaire toepassing in de grote serre van Chatsworth, die in 1838 werd ontworpen door Joseph Paxton, een vingeroefening voor het befaamde 'Crystal Palace' (1851).

Het *Herbariumgebouw* uit 1959-1962 is representatief voor het naoorlogse modernisme, 'eerlijke' architectuur waarbij de structuur duidelijk herkenbaar en leesbaar moet zijn – in dit geval een reeks betonspanen, gestileerde handen, die het gebouw als het ware naar een hoger niveau tillen. Het gebouw heeft een lusvormige plattegrond. De ruimte tussen de spanen werd gevuld met glas in een dicht en sterk geverticaliseerd net van uitspringende roeden. In de oorspronkelijke vorm was de invloed van Le Corbusier nog duidelijk zichtbaar, want de benedenverdieping was een open galerij, die naderhand werd dichtgemaakt. Het luchtige, speelse karakter ging daardoor verloren. Het vier verdiepingen tellende ingangsge-

bouw herbergt de bibliotheek (meer dan 200.000 titels), de directie en de administratie. De rest van het gebouw, dat een Y-vorm heeft, biedt onderdak aan de onderzoekers, de informatici, de dienst publiekswerking en – last but not least – het herbarium, waarin meer dan drie miljoen gedroogde specimens worden geconserveerd. In 1987 werd een nieuw herbariumgebouw aan het oude gebouwd, maar de architectuur is duidelijk van mindere kwaliteit.

De Plantentuin tijdens de tweede helft van de 20ste eeuw

Tijdens de eerste jaren van de nieuwe plantentuin ging de aandacht vooral naar de uitbouw van infrastructuur, de uitbouw en de invulling van het kassencomplex en de verhuizing van alle diensten, wat ettelijke jaren duurde. Vanaf 1966 wordt de aandacht ook toegespitst op de uitbouw van een collectie in open lucht. Het immense grasveld tussen de Ballatkas en het kasteel van Bouchout werd genivelleerd en gedraineerd. Achtereenvolgens werden verschillende thema- en collectietuinen aangelegd: in 1976 werd rond de Ballatkas een *herbetum* aangelegd; in 1977 werd een zone voorbestemd voor *inheemse flora* en werd het *coniferetum* uitgebouwd; in 1979 volgde het *fruticetum*; in 1981 startte de aanleg van een *hortensiaverzameling* en de uitbouw van een *eikenverzameling*; in 1982 werd een *medicinale tuin* aangelegd; in 1983 plantte men een verzameling *esdoorns* aan, waarbij het accent op sierwaarde lag; vanaf 1987 werd begonnen met de uitbouw van een *rododendroncollectie* in het voormalige bos van Meise en een *magnoliacollectie* verspreid over een drietal locaties.

Magnolia 'Manchu Fu', een Gresham-hybride in de magnoliacollectie van Meise (foto S. Vids, 2007)

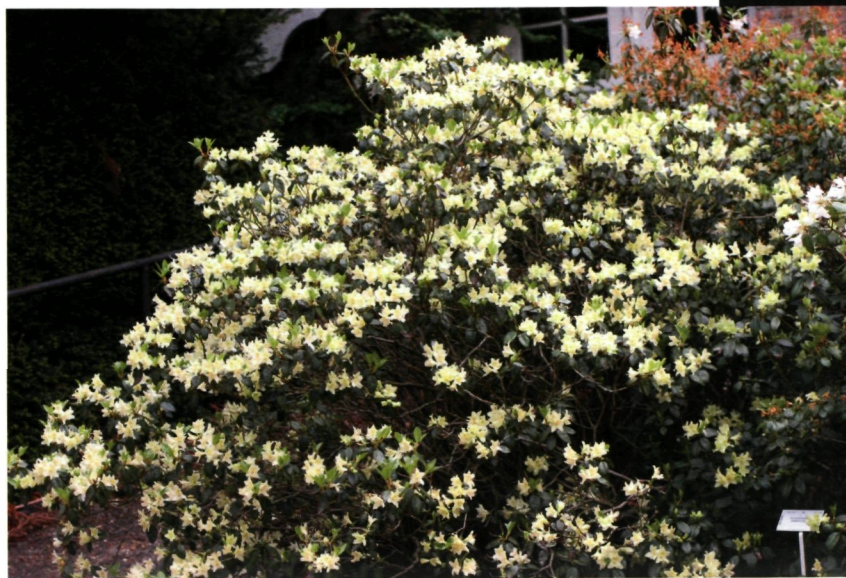

Niet alle verzamelingen zijn in de loop van de voorbije decennia even consequent opgevolgd. Tevens werden er op sommige plaatsen zo eenvormig aangeplant dat de sinds 1967 beschermde, historische parkstructuur aan visuele zeggingskracht heeft ingeboet. Deze organisatorische onvolkomenheden kunnen in de nabije toekomst mits een krachtig beheersen visieplan weggewerkt worden. Collecties die in de loop van de jaren zeer goed werden opgevolgd, zijn de rododendron- en de magnoliaverzamelingen. De intense, in april en mei zelfs overweldigende, bloei van beide plantengeslachten laat bij elke bezoeker een diepe indruk na. Naast het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek op internationaal niveau heeft de plantentuin de ambitie om zijn bezoekers, niet enkel educatief te begeleiden maar binnen de context van dit historisch unieke decor ook te laten of te leren genieten van de bijzondere pracht en de variatie in de plantenwereld.

NOTEN

- (1) WAUTERS, A., *Histoire des environs de Bruxelles*, V (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 206. VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (II), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1964, p. 77-135.
- (2) HEYVAERT, J., *Meise van oorsprong tot 1940*, cultuurraad Meise, 2005, p.334.
- (3) Eerste kaartblad in de *Metinghe ende Caertboeck der Prochie ende Juredictie van Meys volgens de Caerte figuratiff verdeylt in 14 besondere Caertbladen in desen boeck gebonden [...]*, 1717, bewaard in het gemeentearchief van Meise in het gemeentehuis te Wolvenstem.
- (4) HEYVAERT, J., *op cit.* p. 340.
- (5) *Caertboeck Abdijs Grimbergen, den Generaelen Caertboeck ofte Register der goederen des Godtshuys van Grimbergen, in opdracht van Abt Hermannus de Munck opgetekend door meester Jan Van Accoleijen, gesworen Landmeter landmeter in 1699.*
- (6) Het eerste en tweede kaartblad in de *Metinghe ende Caertboeck der Prochie ende Juredictie van Meys [...]*.
- (7) *Kaertenboeck van Wemmel*, 1725. Wat rest van het kaartenboek, wordt bewaard op het gemeentehuis van Wemmel; het is versneden en de kaartenbladen zijn ingekaderd met zuurhoudend papier als achtergrond (zwarte schimmelvlekken beginnen zich te vormen op de tekeningen.).
- (8) DE POEDERLÉ E., *Manuel de l'Arboriste et du Forestier Belges*, Brussel, E. Flon, 1772, p.44-64; 65-75.
- (9) HEYVAERT, J., *op cit.*, p. 340.
- (10) LE ROY J., *Castella et praetoria nobilium Brabantiae coenobiaque celebriora*, Antwerpen, 1699, p. 45.
- (11) VAN DOMMELE H., *Pruimen voor miljoenen: de geschiedenis van slee- tot eierpruim en andere prunussen: verleden, heden en toekomst*, Sint-Niklaas, H. Van Dommele, 1987.

Rhododendron
ambiguum
(foto S. Vids, 2007)

- (12) DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen* (M&L Cahier 11), Brussel, Afdeling Monumenten en Landschappen, 2005, p. 150-151, over de 'museumtuin' in het domein van Gaasbeek.
- (13) Zie afb. nr. 20 in VERBOUWE A., *Iconografie van Vlaams-Brabant* (IV), Kanton Wolvenstem, Brussel, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1942.
- (14) Gereproduceerd onder het nr. 196 (afb. 21) in VERBOUWE A., *op cit.*
- (15) LE ROY J., *op cit.* p. 22.
- (16) *Caertboeck Abdijs Grimbergen*, *op cit.* kaart 12.
- (17) Niet gesigneerd schilderij, tenzij met de naam van de restaurateur, bewaard in de voormalige pastorie van Meise en door VERBOUWE A., *op cit.*, onder icon. nr. 200 gedateerd rond 1672, wat gezien het uitzicht van de pastorie onjuist is.
- (18) TACK G. e.a., *Bossen van Vlaanderen*, Leuven, Davidsfonds, 1993, p. 20-21 en 37-38.
- (19) HEYVAERT, J., *op cit.* p. 342.
- (20) VAN DIEVOET H., in *La Tribune Horticole*, 20 april 1907.
- (21) Opgemeten en geteld door Omer Van de Kerckhove, tekenaar in dienst bij de Nationale Plantentuin.
- (22) Stamomtrek gemeten op 1 m hoogte op 27 juni 2007.
- (23) Zie o.m. RUBIO A. e.a., Soil evaluation for *Castanea sativa* afforestation in Northeastern Spain. *New Forests* 23(2), 2002, p. 131-141.
- (24) Zie de lijst in: TACK G. e.a., *op cit.*, p. 267.
- (25) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 382, stelt dat het kasteel pas in 1832 'geopend' werd.
- (26) Zonder bronvermelding in NOPPEN C., *De heren van Bouchout en hun waterburch te Meise*, Brussel, Drukkerij Poot n.v., 1991, p. 184-185.
- (27) Selectief overzicht in VANDENDAELE R. (red.), *Poelaert en zijn tijd*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1980, p. 120-121. Zie ook GOETGHEBUER P.J., *Choix des monumens, édifices et maisons les plus remarquables du royaume des Pays-Bas*, Gand, A.B.

- Stéven, 1827, p. IV, en DUTHOY J.-Y., Un architecte néo-classique : F. Verly, in *Revue belge d'architecture et d'histoire de l'art*, t. XLI, 1972.
- (28) DE MAEGD C. & VAN DEN BOSSCHE H., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Gingelom, Halen, Herk-de-Stad, Nieuwerkerken, Sint-Truiden* (M&L cahier nr. 8), Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 2003, p. 174-182.
- (29) DE MEY A., *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen* (7n), Brussel, Rijksdienst voor Monumenten- en Landschapszorg, 1981, p. 207-210. Zie ook VAN CLEVEN J., Neogotiek en neogotismen. De neogotiek als component van de 19de-eeuwse stijl in België, p. 28 in: J. De Maeyer (red.), *De Sint-Lucasscholen en de neogotiek, 1862-1914* (Kadoc-studies 5), Universitaire Pers Leuven, 1988.
- (30) DE CLOET, *Voyage pittoresque au royaume des Pays-Bas*, Bruxelles, Jobard, 1825, nr. 186, Château de Bouchout., nr. 186.
- (31) Zie de diverse edities van *Historische tuinen en parken van Vlaanderen* (M&L Cahiers nrs. 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16 en 19).
- (32) Zie foto op p. 29 in DUQUENNE X., *Het park van Wespelaar*, Brussel, Ph. de Spoelberch, 2001.
- (33) Heraldisch college *Vlaamse Vereniging voor Familiekunde*.
- (34) WEISS T., GEYER-KORDESCH J., VON DER THÜSEN J., *Der Vulkan im Wörlitzer Park*, Berlin, Nicolai, 2005, p. 35-74.
- (35) VAN DIEVOET H., in *La Tribune Horticole*, 4 mei 1907.
- (36) Overzicht van het werk van Suys in VANDENDAELE R. (red.), *op. cit.*, p. 121-126, en in VAN LOO A. e.a., *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 526-528.
- (37) Deze verbouwing werd pas geregistreerd in 1939, naar aanleiding van de overdracht van het domein aan de Belgische Staat.
- (38) HAMILTON J., *Napoleon, the empress and the artist: the story of Napoleon and Josephine's garden at Malmaison*, New York, Simon & Schuster, 2000.
- (39) Toen in 1958 deze orangerie werd verbouwd tot restaurant, werden langs de voorzijde, dus de zuidzijde, een terras en een grote trappenpartij aangebouwd. Langs de noordzijde werd de poortdeur in het centrum vervangen door een blinde nis.
- (40) VAN DIEVOET H., Les grands arbres de la Belgique, p. 370-371; Les beaux conifères de Belgique et leur culture, p. 234; Les jardiniers en maison, p. 611-614, in *La Tribune Horticole*, vol. II, Bruxelles, 1907).
- (41) GOETGHEBUER P.J., *op. cit.*, p. 9..
- (42) Er is nog geen onderzoek gebeurd naar de vraag of het tijdens het Hollands bewind wettelijk verplicht was om als buitenlands architect samen te werken met een lokaal architect. Dergelijke samenwerkingsverbanden komen opvallend veel voor.
- (43) DE LABORDE A., *Description des nouveaux jardins de la France et des ses anciens châteaux, mêlée d'observations sur la vie de la campagne et de la composition des jardins*, Paris, Delance, 1808.
- (44) KOPPEN J., Tussen wetenschap en pseudohistoriografie: onderzoek naar vrijmetselarij in België, p. 220-221 in *De tuin van heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*, Brussel, VUB Press, 2007.
- (45) BOUYSSY M., Un philosophe moral dans le parc de Betz: la promenade de Bertrand Barère en 1788, in *Polia, Revue de l'Art des jardins* no. 6, 2006.
- (46) HAMBLIN W.J. & SEELY D.R., *Solomon's temple: myth and history*, London, Thames & Hudson 2007, p. 109.
- (47) Dik, gegoten, getint glas met oneffen oppervlakte.
- (48) Binnen de zogenaamde *blauwe vrijmetselarij* bestaat een universeel driebasisgradensysteem van leerling, gezet en meester. Deze graden moeten systematisch doorlopen worden door elke vrijmetselaar. Alleen een meester-vrijmetselaar heeft de volheid van de lidmaatschapsrechten en -plichten.
- (49) Zie o.m. het themanummer over schootsvellen in *THOTH Tijdschrift voor Vrijmetselaren*, 52ste jaargang (2001), nummer 4 (augustus).
- (50) KOPPEN J., *op. cit.*, p. 220-221.
- (51) WAUTERS A., *op. cit.*, p. 219.
- (52) *Maisons de campagne, châteaux, fermes, maisons de jardinier, garde-chasse et d'ouvriers, etc. exécuté en Belgique par Jean-Pierre Cluysenaar, architecte*, Bruxelles, B. Van der Kolk, 1859.
- (53) Haar echtgenoot aartshertog Maximiliaan, sinds 1863 'keizer' van Mexico, was door een militair tribunaal ter dood veroordeeld en op 19 juni 1867 terechtgesteld. Zie o.m. PAUWELS J. (red.), *De waanzin van Charlotte, prinses van België, keizerin van Mexico*, Berchem, EPO, 2000, 224 pp.
- (54) DESPODT V., *Inventaris van het archief van het Huis van keizerin Charlotte in België (1867-1927)*, verhandeling tot het bekomen van de graad van gediplomeerde in de archivatie, academiejaar 2000-2001, niet gepubliceerd, ter inzage in het Koninklijk Archief, Hertogstraat 2, 1000 Brussel, p. 7-9.
- (55) Bekend als architect van o.m. de neoromaanse Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaartkerk (1899-1903) te Leopoldsburg.
- (56) Mutatieschetsen van het kadaster geven aan dat het gebouw dateert van 1881. In het archief van de keizerin zijn geen plannen teruggevonden, wel ontwerpen voor een niet-uitgevoerde vergelijkbare constructie in dezelfde pittoreske romantische stijl. Deze plannen zijn ondertekend door Capronnier. Op basis hiervan kunnen we stellen dat Capronnier waarschijnlijk de architect is van de Vlaamse Hoeve.
- (57) Archief van de Keizerin, document nr. 104 (Koninklijk Archief, Brussel).
- (58) ANDRÉ E., *L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins*, Paris, G. Masson, 1879.
- (59) BIRGUER A., Le Palais des Plantes à Meise (Belgique), p. 29-32 in *Acier/Stahl/Steel – Revue internationale des applications en acier*, 24(1), 1959.
- (60) Zie o.m. de Verboden Stad in Beijing.
- (61) LOUDON J.C., *Remarks on the Construction of Hothouses*, London, J. Taylor, 1817. Zie o.m. ook GLOAG J., *Mr. Loudon's England. The Life and Work of John Claudius Loudon, and his influence on architecture and furniture design*, Newcastle, Oriel Press, 1970.

*Roger Deneef & Jo Wijnant,
m.m.v. Jef De Cuyper & Jef Heyvaert*

MEISE (MEISE): VOORMALIGE PASTORIE VAN DE SINT-MARTINUSKERK

BRUSSESESTEENWEG, 1860 MEISE

De pastorie van Meise na de restauratie van 1902 door architect Valère Dumortier (met dank aan Jef De Cuyper, Meise)

17de-eeuwse pastorie, gemeentehuis van 1962 tot 2008, omgeven door een tuin van 55 are; sporen van een 18de-eeuwse, regelmatige lusttuin met vijver en paviljoen; tuin gedeeltelijk heraangelegd als parkeerterrein rond 1960.

De pastorie van Meise bestaat uit twee delen – twee ongeveer even grote, overlangs aan elkaar gebouwde volumes met elk een leien zadeldak en evenwijdige nokken. Het oudste gedeelte werd opgetrokken in 1647 ter vervanging van een gebouw uit 1619 (1). Het is nog herkenbaar als een ‘dubbelhuis’ van twee bouwlagen en vijf travéeën in traditionele bak- en zandsteenstijl, met zandstenen plinten, speklagen, steigergaten, negblokken, kruis- en kloosterkozijnen en met een steil zadeldak tussen getrapte puntgevels (2). Een figuratieve kaart uit het kaartboek

van de bouwheer, de abdij van Grimbergen, opge maakt door Jan van Acoleyen in 1690 (3), toont de pastorie nog in haar oorspronkelijke gedaante. Ze vormde het middelpunt van een langs twee zijden ommuurde tuin, die aan de westzijde (rechts op de kaart) begrensd werd door een langwerpige, rechthoekige vijver. Over het concrete uitzicht en gebruik van de tuin geeft deze kaart geen verdere details, evenmin als een kaart uit 1717 van dezelfde landmeter (4). De dienstvleugel met zijn L-vormige plattegrond stond los van het hoofdgebouw en vormde er een naar de straatzijde geopend binnenpleintje mee.

In 1730 werd de dienstvleugel gesloopt en werd in de bak- en zandsteenstijl van het 17de-eeuwse gebouw een tweede volume toegevoegd. De steile helling van het terrein achter de oorspronkelijke pastorie werd in de aanbouw opgevangen door een souterrain. De kruiskozijnen, die in het oudste ge-

De dorpskern van Meise met de kerk en de pastorie in het kaartboek van de abdij van Grimbergen van 1690 door Jan van Acoleyen – noorden onder

Het dorpscentrum en de pastorie van Meise op een anoniem 18de-eeuws schilderij, bewaard in de voormalige pastorie van Meise – fragment (foto Martin Schacht)

deelte bewaard bleven, werden later verwijderd. De pastorie wordt in haar nieuwe gedaante afgebeeld op een niet gesigineerd, panoramisch schilderij, dat bewaard wordt in het pastoriegebouw (5). Het dorp wordt getoond in vogelperspectief vanuit het westen. De voorgrond wordt gevormd door een fictieve heuvel met een pittoreske bomengroep en drie norbertijnse 'witheren', twee ervan in gesprek met een voorname dame, vergezeld van een jongetje; de derde ontfermt zich over enkele toegelopen dorpsbengels. Aan de voet van de heuvel trekt een

boerenkar met muzikanten en feestvierders voorbij. Op de achtergrond zien we de dorpskerk omringd door huizen, dreven en kouters; aan de horizon tekent zich de toren van de abdijkerk van Grimbergen af. Het middenplan wordt ingenomen door – van rechts naar links – het kasteel van Boechout, dat van Meise en de pastorie in zijn verdubbelde vorm (de kastelen zijn niet zichtbaar op het hier getoonde fragment).

De grotendeels ommuurde pastorietaun strekt zich uit voor en naast de pastorie. De hoofdingang tot het goed bevindt zich aan de oostzijde, pal tegenover de kerk. Van het poortje in de muur langs de kerkzijde loopt een lijnrecht, door haagjes afgezoomd pad langs de zuidgevel van de pastorie naar het westelijke uiteinde van de formele tuin. De tuin rechts (ten zuiden) van de pastorie wordt ontsloten door een centraal, door drie dwarswegen gekruist pad. Hij is verdeeld in grote rechthoekige parterres, sommige afgelijnd met buxushaagjes en versierd met in kegel gesnoeide taxusboomjes. In vergelijking met andere landelijke pastorietaunen, was die van Meise een bijzonder luxueus specimen, getuige onder meer de siervazen op de muren van de voortuin. Waar de meeste pastorietaunen 'nut en sier' verenigden, groenten en siergewassen combineerden, is hier het nutsaspect weinig opvallend, misschien omdat de schilder de opvulling van de parterres niet in detail heeft weergegeven. Het nutsge-deelte (fruit- en moestuin) was wellicht gesitueerd in het voorste gedeelte van de tuin (tussen de pastorie en het kerkplein), waar geen snoeiboomjes of haagjes worden afgebeeld. Kleurschakeringen op de muren rond die voortuin suggereren begroeiing, hoogstwaarschijnlijk leifruit. De twee bedden aansluitend bij het souterrain achter de pastorie, waarin vermoedelijk de keuken was ondergebracht, lijken eveneens als moestuin in aanmerking te komen; dit tuintje wordt van het vijfvergeedeelte gescheiden door een houten hek.

Het formele tuinterras met de versierde parterres strekt zich op het schilderij uit naast de pastorie, tot aan een heuveltje met een grote boom – misschien een zomereik – aan de rand van de vijver, waar de omheiningsmuur ook fungeert als keermuur. Een door hoge vierkante pilaren geflankeerde opening in de muur met aansluitend een brede stenen trap van elf treden vormt de doorgang naar het lager gelegen tuingedeelte met de vijver. De schilder laat ons in het ongewisse over dit gedeelte. Een onbestemde groenige kleur met bruine vlekken geeft de plaats aan waar de vijver zou moeten liggen. Werd

het schilderij vervaardigd op het ogenblik dat de benedentuin werd heraangelegd? De muur, die dit gedeelte langs de noordzijde afbakende, werd geflankeerd door een lage aanbouw met een lessenaarsdak, wellicht een schuurtje of een varkenshok. Daarnaast bevond zich een grote inrijpoort. De omheiningsmuur eindigde in de noordwesthoek van de tuin. Langs de west- en de zuidranden worden geen muren afgebeeld. Rechts van de trap, langs de zuidrand, was er nog een derde gebouw, ditmaal met een zadeldak en een door palen gestut afdakje – mogelijk een schuurtje en/of het verblijf van de knecht of tuinman.

De Primitieve kadasterkaart, opgesteld door J.P. Bastendorff in 1821, toont de pastorie aan de noordrand van de 'pastortuin', perceel nr. 91 volgens de bijbehorende legger (6). Dit perceel stemt precies overeen met het formele tuinterras op het schilderij. Het grootste, achterliggende perceel (nr. 93) wordt in de Primitieve kadastrale legger omschreven als een 'lusttuin', die de vijver (nr. 96) omvat. De vijver is niet meer rechthoekig zoals op de kaart van Acoleyen, maar heeft naar het zuiden toe een boogvormige uitstulping, die grotendeels wordt opgevuld door een halfrond eilandje. Deze eigenaardige configuratie was in de 18de eeuw wellicht een getrapte spiegelboog, een geliefd motief in barokke en classicistische ontwerpen. Het vierkante bakstenen paviljoen met zijn geknikt leien tentdak aan de rand van het talud tussen de vijver (nr. 95), dat als een 'gloriette' over de vijver uitkijkt, versterkt de indruk dat het gaat om relictten van de formele, regelmatige lusttuin, die na de uitbreiding van de pastorie in 1730 werd aangelegd. De monumentale, maar zwaar mishandelde en daardoor kwijnende hultsboom (*Ilex aquifolium* f. *heterophylla*) achter de pastorie, een kampioenboom voor België (7), had een overblijfsel kunnen zijn van de 18de-eeuwse beplanting, maar het gaat hier om een vorm met gaafrandige bladeren, die pas op het einde van de 18de-eeuw in omloop werd gebracht.

Mogelijk lagen sommige nutsgedeelten, zoals een boomgaard, buiten de muren, want Karel Van Daelem, pastoor van 1880 tot 1920, vermeldt in de 'manuale pastoris' dat rond 1826 een groot deel van de tuin verloren ging – "al wat tusschen onzen hof en de Krogstraat ligt" en dat er niet veel meer dan een grote vijver overbleef (8). Op het voormelde schilderij is *extra muros* links van de pastorie een onbestemde leegte te zien met enkele struiken en een drietal personages met schapen. De 'Nieuwe Dreef' (de huidige August Van Doorslaerlaan)

De dorpskern van Meise met de kerk en de pastorie (percelen 91 t/m 96) op de Primitieve kadasterkaart, opgesteld door J.P. Bastendorff in 1821 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

De achtertuin van de pastorie op een ansichtkaart van vóór de Eerste Wereldoorlog (met dank aan Jef De Cuyper, Meise)

wordt op de Primitieve kadasterkaart voor het grootste gedeelte nog in potlood aangegeven; de weg was waarschijnlijk nog niet afgewerkt, toen Bastendorff in 1821 zijn kaart voltooide. Aan de overzijde ervan lag inderdaad een vijver (perceel nr. 78), maar geen van de percelen ten noorden van de huidige pastorie hoorde bij het pastoorsgoed.

Toen pastoor Van Daelem in 1880 zijn ambt opnam, werd hij benaderd door een "vermaard architect van tuinen en parken", een zekere Louis Van Acker (ons verder onbekend), met het voorstel om de pastorietuin onder handen te nemen. De werken – inclusief de bouw van serres – namen drie maanden in beslag en kostten 2500 frank. Het resultaat wordt getoond op een ansichtkaart van rond 1910, een foto met de vijver op de voorgrond. Links in beeld zien we, tegen de omheiningsmuur aan, het schuurtje van het 18de-eeuwse schilderij, maar nu met een zadeldak en geflankeerd door twee halve serres. De keermuren en de scherpe hoeken van de 18de-eeuwse aanleg zijn omgewerkt tot zachte glooiingen. De silhouetten van de boompjes rechts

De overgangszone tussen de pastorie en de lusttuin met een monumentale maar kwijnende hulstboom (foto R. Deneef, 2008)

Het 18de-eeuwse paviljoen naast de vijver in de tuin van de voormalige pastorie (foto R. Deneef, 2009)

in beeld doen aan fruitbomen denken. De hoge, zuilvormige boom vlakbij de pastorie is waarschijnlijk de voormelde hulstboom; de meer piramidale boom dicht bij de vijver – mogelijk een taxus – is verdwenen. Beide bomen dateren uiteraard van vóór de heraanleg. Dat de ontwerper sterk beïnvloed was door de 'landschappelijke' modellen van de late 19de eeuw, blijkt ook uit het ovaal of rond perk met struiken op de bult links in beeld.

In 1902 werd de pastorie grondig gerestaureerd door architect Valère Dumortier. Van de historiserende aanpak getuigde een door een trapegeveltje omlijst rondboogdeurtje in de muur langs het dorpsplein, die met de helft werd verlengd en bekroond met een smeedijzeren hek tussen vierkante stenen pilaren op een plint van grotendeels witte zandsteen. De voortuin werd in de lijn van de traditie voorzien van een padenkruis met een centrale rotonde; links daarvan lag een kleine boomgaard. Het lage gedeelte rond de vijver behield zijn functie van siertuin en de 3 m hoge, bakstenen om-

heiningsmuur langs de August Van Doorslaerlaan bleef behouden. Deze aanlegcampagne heeft geen sporen nagelaten in de huidige beplantingen.

In 1962, toen de pastorie in dienst werd genomen als gemeentehuis (tot 2008), was de voortuin al gevoelig ingekrompen; de muur met het hekwerk van Dumortier was net voordien gesloopt en vervangen door een lage zandstenen muur dicht bij de pastorie. Het kruispad bleef in verkleinde vorm bewaard, nu met het borstbeeld van een plaatselijke notabele in de rotonde. De rest van de voortuin werd omgevormd tot een parkeerterrein, dat mettertijd zijn tentakels ook tot achter de pastorie uitstrekte in de vorm van een verharde, met geel geverfde lantaarnpalen afgebakende weg. De lusttuin rond de vijver evolueerde tot een klein natuurreservaat, in het voorjaar overwoekerd door daslook (*Alium ursinum*). Twee linden (*Tilia x europaea*), een hemelboom (*Ailanthus altissima*), twee treurwilgen (*Salix alba* 'Tristis') en een magnolia (*Magnolia x soulangeana*) dateren uit de tijd van de overname.

NOTEN

- (1) Volgens DE CUYPER J., *Register Meises erfgoed nr. 14 Pastorij*, in *blog.seniorennet.be/erfgoedmeise*. Zie ook VAN HEMELDONCK L., *De pastorie van St.-Martinus Meise*, in *Berla*, 1983 nr. 1, p. 4-7 en DE CUYPER J., *Meise. Onder de toren van Sint-Martinus*, Sint-Niklaas, Het Streekboek, 2001.
- (2) Beschrijving in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 783.
- (3) 'Het eerste Caertblad der Abdyje goederen onder Meis', gereproduceerd in WAGENAAR W.P. (red.), *Caertboek van de abdy van Grimbergen* (II), Abdy van Grimbergen, 1999, kaart 23.
- (4) *Figuratieve Caertblad der resterende goederen van dese Abdyje* [Grimbergen], *getrocken uit de prochiemetinge van Meys, geschied den jare 1717*.
- (5) Schilderij zonder naam, tenzij die van de restaurateur, door VERBOUWE A., *Iconografie van Vlaams-Brabant* (IV), Kanton Wolvenstem, Brussel, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1942, onder icon. nr. 200 gedateerd rond 1672, wat gezien het uitzicht van de pastorie onjuist is. De handtekening rechts onderaan is die van een restaurateur.
- (6) Oudste kadastrale legger 212 Meise, art. 280 nrs. 49-54, op naam van de gemeente Meise.
- (7) Maar niet vermeld in BAUDOUIN J.C., DE SPOELBERCH Ph. & VAN MEULDER J., *Bomen in België. Dendrologische inventaris 1987-1992*, Stichting Spoelberch Artois i.s.m. de Belgische Dendrologische Vereniging, 1992.
- (8) HEYVAERT J., *Meise, van oorsprong tot 1940*, Cultuurraad Meise, 2005, p. 132.

Roger Deneef & Jo Wijnant

MEISE (MEISE): KASTEEL TER HASSELT

NIEUWELAAN 65, 1860 MEISE

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het kasteel
Ter Hasselt en het
koetshuis met de
duiventoren vanuit
het park
(foto R. Deneef,
2009)

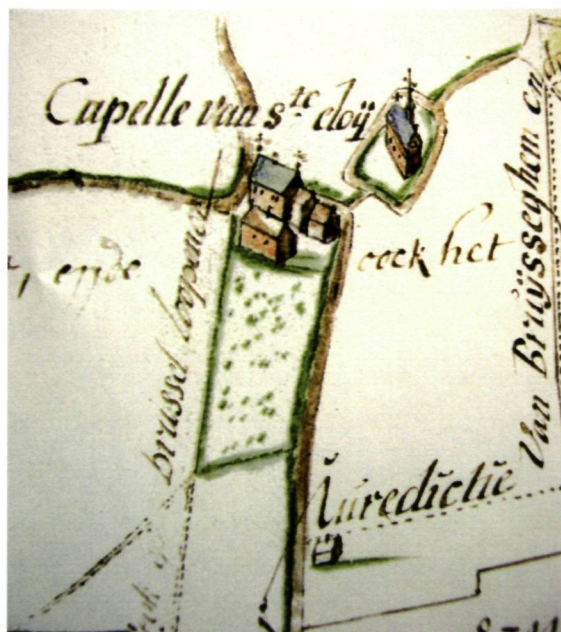
Kasteel in neotraditionele stijl met een kern uit 1662, aan de rand van een park in landschappelijke stijl van circa 1,5 hectare; rond 1800 aanleg van een min of meer symmetrische 'jardin à l'anglaise', die in 1908 opging in een landschappelijk, gedeeltelijk bebost park van meer dan 3,5 hectare, in 1969 door de aanleg van de A12-autoweg gereduceerd tot de huidige oppervlakte; elegant, neoklassiek paviljoen van 1805.

De Sint-Elooikapel in het gehucht Hasselt, op de heuvelrug ten noorden van de dorpskern van Meise, is vermoedelijk de oudste bidplaats van Meise (1). Haar huidige vorm dateert van 1650, maar ze wordt al vermeld in 1222. Het gebouwencomplex aan de overzijde van de straat stamt mogelijk af van

het middeleeuwse 'hof ter Hasselt', dat voor het eerste ter sprake komt in een oorkonde van 1197 ('mansus apud Hasselt'). De kern van het huidige gebouw dateert van 1662, toen het hof eigendom was van Servaas Caimo, een edelman van Italiaanse afkomst (2). Een figuratieve kaart van 1690 uit het kaartboek van de abdij van Grimbergen (3) geeft ons een idee van het oorspronkelijke gebouw, dat ingrijpend werd verbouwd in 1866 en 1886 (4). In 1907 liet wisselagent Léon Courbon het kasteel, dat een neoclassicistisch uitzicht had, historiserend restaureren en vergroten (5), waardoor het min of meer zijn huidige vorm en uitzicht kreeg. Het hoofdgebouw ligt aan de zuidrand van het domein, tegen de Zonnelaan, heeft een L-vormige plattegrond en bevat alle ingrediënten van de traditionele bak- en zandsteenstijl: zandstenen plint, speklagen, steigergaten, negblokken en kruiskozijnen, steile leien zadeldaken en getrapte puntgevels. Courbon voegde langs de tuinzijde een classicistisch geïnspireerde uitbouw toe in de vorm van een galerij

Het gehucht Hasselt met de Sint-Elooiakapel en het hof Ter Hasselt van de familie Caimo in 1690 op het derde kaartblad (noorden links onder) van de abdijsgoederen onder Meise, door Jan van Acoleyen, in het kaartboek van de abdij van Grimbergen

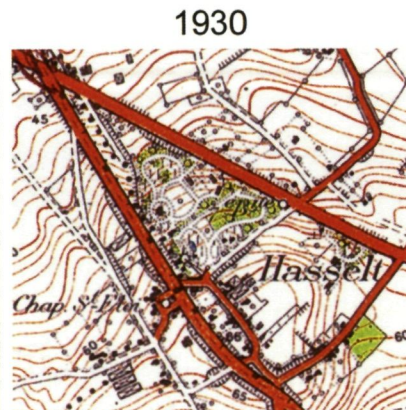
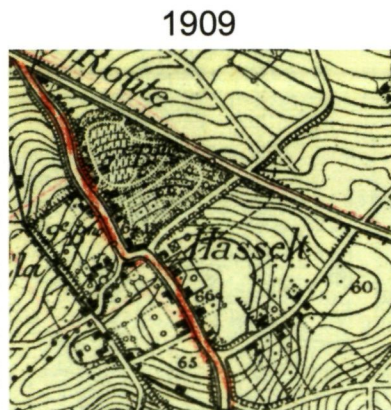
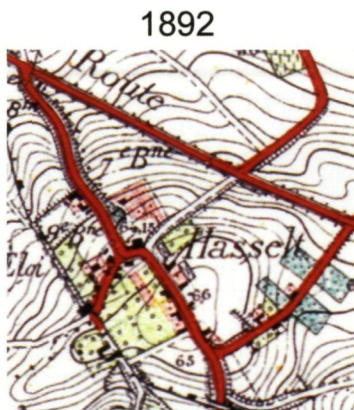
Het kasteel Ter Hasselt op de stafkaart van 1864 met sporen van een vroeger 'jardin anglais' tussen het kasteel en het tuinpaviljoen (DLG, 1867)

met beglaasde korfbogen, de onderbouw voor een terras omgeven door een balustrade. Opmerkelijk is de monumentale poortconstructie, die de hoek vormt van de Nieuwelaan met de Zonnelaan: een brede korfboogpoort en een rondboogdeurtje, omlijst met witte zandsteen en negblokken, in een getrapte bakstenen muur. Nieuw was ook het koetshuis links van de ingangspoort met, aanleunend, een duiventoren – een rank vierkant torentje van baksteen met speklagen, hoekkettingen, kruis- en kloosterkozijnen van witte zandsteen en met een spits tentdak.

Op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt bij het hof ter Hasselt een in vier parterres verdeelde tuin afgebeeld, met aan de noordwestrand en in de lengteas van de tuin een gebouwtje, ongeveer op de plaats waar in 1805 (volgens de jaarsteen) het huidige paviljoen zal worden opgetrokken door de

toenmalige eigenaars, familie Van der Gote. Dit neoclassicistische paviljoen vinden we terug op de Primitieve kadasterkaart (1821), aan de rand van een tuinperceel (nr. 117) van 53 are (6). Het gaat om een sierlijke, achthoekige, bakstenen constructie met hoekkettingen en een deuromlijsting van witte zandsteen onder een leien tentdak, bekroond door een lantaarn met een koepeldakje dat op een spits uitloopt. De stafkaart van 1864 geeft ons nog een idee van de tuinaanleg in het begin van de 19de eeuw. Het gedeeltelijk ommuurde domein van Van der Gote bestond uit twee, ongeveer gelijke delen: 1° een in vierkante perken ingedeelde tuin (op de kaart in roze kleur), ongetwijfeld het nutsgedeelte, de moes- en bloementuin; 2° de 'lusttuin' tussen het paviljoen en het kasteel, samenvallend met tuinperceel 117. De kaart geeft deze tuin weer als drie groene vlekken tegen een geelwitte achtergrond – twee kleine vlekken nabij het kasteel en een grote

Het gehucht Hasselt met de Sint-Elooiakapel en de aanleg rond het kasteel van Hasselt in 1892, 1909 en 1930, vanaf 1909 ook met het huidige Domein Terassel (ICM, 1895, 1923 en 1936)

vlek naar het paviljoen toe, nagenoeg symmetrisch, maar de vlekken hebben onregelmatige, afgeronde, lichtjes golvende contouren. Het kaartbeeld suggereert een 'jardin à l'anglaise' met een merkwaardige symmetrie. Deze 'regelmatige Engelse tuin', geen *contradictio in terminis*, maar een overgangsvorm tussen de strakke aanlegpatronen van de 18de eeuw en de nieuwerwetse 'Engelse' tuinen, treffen we rond 1800 aan op diverse plekken in de regio, zoals bij het kasteel Wolfslinde te Eppegem en bij het Ambrooskasteel te Hofstade (7).

De huidige structuur verschijnt pas op de stafkaart van 1909, tegelijkertijd met die van het aanpalende domein Terassel*. Het domein met het kasteel en zijn dependentiën (paviljoen, broeikas, koetshuis, kippenhok, duiventoren) besloeg in totaal 3 hectare 85 are. De 'lusthof' zou volgens de kadastrale legger (8) niet groter geweest zijn dan 1,5 hectare, maar de stafkaart toont een landschapspark dat bijna 2 hectare groter is en waarvan ook nog vier percelen deel uitmaken, die in de kadastrale legger omschreven worden als bouwland (9). Het besloeg een circa 130 m brede strook tussen de Nieuwelaaan in het westen en de Vilvoordsesteenweg in het oosten. Een rondweg ontsloot het hele domein. De ruimte tussen het kasteel en het oude tuinpaviljoen bleef grotendeels open, maar de zogenaamde bouwlandpercelen, die de oostelijke helft van het park vormden, werden met bomen beplant. Op de stafkaart van 1909 wordt eigenaardig genoeg in dit gedeelte een strak geometrisch ingedeelde tuin afgebeeld, maar vermoedelijk waren de aanlegwerken nog niet afgerond en wordt hier een overgangssituatie getoond. De stafkaart van 1930 brengt het voltooid landschappelijk park in beeld; de geometrische aanleg tussen het kasteel en het tuinpaviljoen heeft dan plaats geruimd voor een gazon met een vijvertje in het verzonken midden.

Courbon leefde in onmin met zijn buur Pierre Parmentier en dat laat zich aflezen uit de locatie van sommige elementen. Om het uitzicht vanuit het oude tuinpaviljoen te verpesten, bouwde Parmentier er pal tegenover een koetshuis. Courbon trachtte een nieuw uitzichtpunt te creëren door 100 m verderop langs de grens van het domein een 6 m hoge heuvel aan te leggen. Fragmenten van 'rotswerk' verspreid op de hellingen laten vermoeden dat de afgeplatte top ooit plaats bood aan een pittoresk terras of een paviljoen. Parmentier wierp daarop langs zijn kant van de perceelsgrens een bijna even hoge heuvel op. De generatie bomen die Courbon liet aanplanten,

Het paviljoen van 1805 op de grens met het domein Terassel (foto R. Deneef, 2009)

domineren nog het huidige parkbeeld. Het gaat meestal om homogene 'clumps' – bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), tamme kastanjes (*Castanea sativa*) en witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*), die in overeenstemming met de landschappelijke canon vaak op kleine verhevenheden zijn aangeplant. Tot de oorspronkelijke generatie bomen behoorde ook een monumentale mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*), die in 1964 werd geveld (10).

In 1956 werd het domein door de nazaten van Courbon verkocht aan de huidige eigenaar, de brouwer Constant De Smedt (11), die na een brand in 1962 het kasteel restaureerde, het park opnieuw bevolkte met beelden en vazen en nieuwe beplantingen uitvoerde. Op de plaats van de vijver bouwde hij een kinderswembad annex stookplaats, een fraai complex van breuksteen met uitwassen van rotswerk, duidelijk geïnspireerd door voorbeelden uit de 'Nouveau Jardin Pittoresque'. Door de aanleg van de A12-autosnelweg in 1969 verloor het domein nagenoeg één derde van zijn oppervlakte. Dit verlies werd slechts voor een klein gedeelte gecompenseerd door het rechte trekken van de oude baan van Wolvertem naar Meise en de aanleg van de huidige Nieuwelaaan, waardoor de oude wegzate binnen het park kwam te liggen.

Het kinderswembad annex stookplaats, een fraai complex van breuksteen met uitwassen van rotswerk, duidelijk geïnspireerd door voorbeelden uit de 'Nouveau Jardin Pittoresque' (foto R. Deneef, 2009)

Merkwaardige bomen

(opname 2 juni 2009)

- 16. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **395**
- 17. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **430**
- 19. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) **485(50)**
- 25. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) **403**
- 30. eenstijlige meidoorn (*Crataegus monogyna*) **170**

NOTEN

- (1) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (II), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1964, p. 127-135.
- (2) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VII (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 232. Over het geslacht Caimo zie DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse belge*, Bruxelles, A. Decq, 1866, p. 91. De opneenvolgende eigenaars vanaf de 13de eeuw worden opgesomd en besproken in DE HOLLANDER W. e.a., *Meise, van oorsprong tot 1940*, Cultuurraad Meise, 2005, p. 149-152.
- (3) K23-F40 – Meise 1ste kaartblad, gereproduceerd in WAGENAAR W.P. (red.), *Caertboek van de abdij van Grimbergen* (II), Abdij van Grimbergen, 1999.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Meise 1886 nr. 13.
- (5) Oudste kadastrale legger 212 Meise, art. 996 nrs. 3-8 en 20-25; art. 1965. Kadastrale opmetingsschets Meise 1908 nr. 8. Een foto van het gebouw vóór de restauratie in HEYVAERT J., *Meise, van oorsprong tot 1940*, Cultuurraad Meise, 2005, p. 148.
- (6) Oudste kadastrale legger 212 Meise, art. 996 nr. 3.
- (7) DENEFF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen* (M&L Cahier 19), Brussel, R-O Vlaanderen, Onroerend Erfgoed, 2009, p. 201-203 en 214-219.
- (8) Oudste kadastrale legger 212 Meise, art. 996 nr. 1965 nr. 9 (perceel 117c).
- (9) Percelen nrs. 122i, 122l, 122m en 122n.
- (10) Met een stamomtrek van 740 cm ter hoogte van het maaiveld (mededeling van de huidige eigenaar, de heer Constant De Smedt, waarvoor onze dank).
- (11) Oude kadastrale legger 212A Meise, art. 1965, 3478 en 3490.

Roger Deneef & Jo Wijnant

MEISE (MEISE): DOMEIN TERASSEL

NIEUWELAAN 71, 1860 MEISE

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

De villa van
Parmentier, heropge-
bouwd na de brand
van 1914, vanuit
het park
(foto R. Deneef,
2008)

Park in landschappelijke stijl van 3 hectare, aanvankelijk 4 hectare, rond een eclectische villa uit de jaren 1890, heropgebouwd na een brand in 1914.

In de late jaren 1890 bouwde de Schaarbeekse rentenier Pierre Parmentier in de spie tussen de Nieuwelaan en de Vilvoordesteeweg, ten noorden van het kasteel van Hasselt*, een riant, naar renaissance zwemende villa, rijk versierd met speklagen van witgeglazuurde steentjes, frontons, houten balkons, cartouches, een achthoekig torentje met een klokdak dat uitloopt in een lantaarn en een dubbele ajuinspits ... (1). Parmentiers kasteeltje werd in 1914 samen met het nabijgelegen Neromhof* en het kasteel van Leefdaal* door de Duitsers in brand gestoken. De heropbouw leidde tot het huidige uitzicht: een baksteenbouw onder een pannenschilddak met een complex volume, onder meer een uitbouw die op een trapgevel uitloopt, een

zeshoekig traptorentje en een erker. Decoratieve kleuraccenten, zoals de speklagen en de omlijstingen van ramen en deuren in witte zandsteen, worden momenteel verdoezeld door de witte beschijdering. Het dienstgebouw (koetshuis en stallen) is eveneens het resultaat van de wederopbouw. Het staat aan de zuidrand van het domein en belemmert het uitzicht vanuit het tuinpaviljoen bij het kasteel van Hasselt – mogelijk met opzet want Parmentier speelde als schepen een belangrijke rol in de dorpspolitiek en leefde om die reden in onmin met zijn buurman. De 4 m hoge heuvel verderop langs de perceelsgrens zou hierdoor eveneens verklaard worden (2). In 1909 werd in het noordoostelijke gedeelte van het domein een serre gebouwd; Parmentiers opvolger, notaris Karel Delporte, voegde daar in 1930 nog een tweede serre aan toe (3).

De 'lusthof' van meer dan 3 hectare 78 are (perceel nr. 111d/2), die Parmentier rond de villa liet aanleggen, wordt met een hoge graad van nauw-

Verborgen tussen opslag: de overblijfselen van de serpentinevijver en het boogbrugje, obligate ingrediënten van de landschappelijke stijl (foto R. Deneef, 2008)

keurigheid afgebeeld op de stafkaart van 1909 [zie p. 220]. Een korte oprit verbindt de ingang in de zuidwestelijke hoek van het domein met de villa, die op het hoogste punt van het park staat. De naar het noorden afhellende open ruimte wordt omgeven door een zachtjes slingerende rondweg en hoogstammig groen – afwisselend groene, bruine en treurbeuken (*Fagus sylvatica*, *F. s.* 'Atropunicea', *F. s.* 'Pendula'), tamme kastanjes (*Castanea sativa*), gewone esdoorns (*Acer pseudoplatanus*), Amerikaanse eiken (*Quercus rubra*), platanen (*Platanus x hispanica*) en enkele steeliepen (*Ulmus laevis*). Het vijvertje halfweg de helling ligt momenteel droog, maar het met zandsteenblokken ingeklede boogbrugje (bakstenen welfsels tussen metalen profielen) en de serpentinevorm getuigen van het model dat de ontwerper van het park voor ogen stond: de 19de-eeuwse landschappelijke tuin. De verzonken rondweg, op sommige plaatsen bijna hol, en diverse beplantingsheuveltjes wijzen ook in die richting. Het wegenpatroon, dat na de wederopbouw enigszins werd gewijzigd en aangevuld (zie de stafkaart

van 1930), bleef voor een groot gedeelte bewaard. Door de aanleg van de autosnelweg Brussel-Antwerpen (de huidige A12) verdwenen de serres en werd het park tot 3 hectare gereduceerd (4). Het goed van Parmentier wordt momenteel onder de naam 'Domein Terassel' uitgebaat als restaurant en feest- en receptiezaal.

Merkwaardige bomen

(opname 22 mei 2008)

7. steeliep (*Ulmus laevis*) 297

20. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 402

NOTEN

- (1) Oudste kadastrale legger 212 Meise, art. 1200. Kadastrale opmetingsschets Meise 1897 nr. 4. Zie foto van het oorspronkelijke gebouw in HEYVAERT J., *Meise, van oorsprong tot 1940*, Cultuurraad Meise, 2005, p. 153.
- (2) Althans volgens HEYVAERT J., *op. cit.*
- (3) Kadastrale opmetingsschetsen Meise 1909 nr. 6 en 1931 nr. 34.
- (4) Opgetekend in de kadastrale opmetingsschets Meise 1961 nr. 17. Oude kadastrale legger 212A Meise, art. 2142 nrs. 12-13.

Roger Deneef & Jo Wijnant

MEISE (WOLVERTEM): KASTEEL VAN IMPDE

DREEF 2, 1861 WOLVERTEM

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het neerhof
met de 1673
gedateerde poort-
en duiventoren
(foto R. Deneef,
2008)

Park in landschappelijke stijl rond een neoclassicistisch landhuis, gevormd door een 'eiland' van circa 3 hectare, omringd door een brede waterpartij van 2 hectare met golvende oevers en met landschappelijke 'clumps' bezaaide beemden, aangelegd in 1847-1874 op de site van een barokkasteel met een regelmatige, door diverse eilanden gevormde tuin.

De archipel

De geschiedenis van het kasteel van Impde (ook Imde), gaat terug tot de hoge middeleeuwen, wellicht tot Onulfus van Wolvertem, één van de stichters van de abdij van Dielegem in 1095 (1). In 1605 werd het aangekocht door Louis Verreycken, topdiplomaat en eerste secretaris van de koning (2). Toen in 1694 de eerste gedetailleerde

afbeelding van het kasteel werd gepubliceerd – een ets van Harrewijn in Le Roys '*Castella et Praetoria nobilium Brabantiae*' – was het nog steeds eigendom van zijn afstammelingen. Het kasteelcomplex wordt door Harrewijn afgebeeld vanuit het noordoosten als een waterkasteel met een U-vormige, naar het noordwesten geopende plattegrond. De vierkante poorttoren met bewimpeld tentdak stamt wellicht nog af van de middeleeuwse donjon, de vierkante torens met omlopende balkons en klok-dakjes aan de uiteinden van de U zijn vermoedelijk van recente datum. Rechts van het kasteel is de aanzet van een gekanteelde muur zichtbaar, die het pleintje ten noordwesten van het kasteel – het niet bebouwde gedeelte van het kasteleiland (9,5 are) – omsluit. De kruiskozijnen, de horizontale banden op de gevels, de duidelijk gemarkeerde steigergaten en de getrapte dakvensters suggereren traditionele bak- en zandsteenbouw, maar het deurvenster met balkonnetje en vooral de enorme steunbeer tegen

Het kasteel van Impde in 1694 op een kopergravure van J. Harrewijn volgens een tekening van J. Van Croes, oorspronkelijk in *Castella et praetoria nobilium Brabantiae* van J. Le Roy, hier uit *De Cantilons Vermakelykheiden*, 1770

de noordoostelijke kasteelgevel, die in feite de latrines herbergt, wijzen op een voor die tijd zeldzaam comfort. Rechts van de uitbouw met de latrines bevindt zich een boothuisje of een overdekte aanlegsteiger. De enige toegang is de van balustrades voorziene, stenen boogbrug van drie traveeën, langs de kant van het kasteel verlengd in een houten ophaalbrug.

Het neerhofeiland (25,5 are), links in beeld, wordt aan de zuidwestelijke zijde afgeschermd door een langgerekt gebouw met de stallen, het koetshuis (met twee korfboogpoorten) en de verblijven voor het personeel; aan de zuidoostelijke zijde door de buitenpoort met een steil schilddak; aan de andere zijden slechts door manshoge muren. Het poortgebouw en het koetshuis met de stallen zijn relictten van het primitieve neerhof, want de landbouwfunctie werd rond 1670 (3) verbannen naar het nieuwe neerhofcomplex ten zuiden van het kasteel. De mesthoop op het oude neerhofplein – dan gepromoveerd tot ‘cour d'honneur’ – heeft plaats

Het kasteeldomein van Impde zonder kasteel op de Primitieve kadastraal kaart opgemaakt door J.B. Vandenstein in 1821 – noorden in de rechterbovenhoek (archief Kadaster Brabant, Brussel)

gemaakt voor een stenen, met spiegelbogen omzoomd bekken met een hoog opspuitende fontein. Voor de rest: aarde of grind; de hoofdzakelijke verkeersfunctie van het plein wordt door geen andere versieringen gehinderd. Op de ets valt overigens geen spoor van formele tuinaanleg te bespeuren. Dit heeft misschien te maken met de gezichtshoek van de tekenaar die de ets van Harrewijn voortekende, Jacques van Croes. Hij stond op een derde eiland, waarvan hij de oeverzone op de voorgrond weergeeft – volgens de ets onbewerkte grond met een natuurlijke oeverbegroeiing, maar op de Ferrariskaart (1771-1775) zien we dat het de oever is van een 70 are grote, rechthoekige eilandtuin, met bomen afgezoomd en in parterres verdeeld volgens een 130 m lange, centrale as. Dit beeld wordt tot in het detail bevestigd door de Primitieve kadastraal kaart, opgemaakt door J.B. Vandenstein in 1821. Bestond die eilandtuin al in 1694? Mogelijk werd hij pas aangelegd in opdracht van prins (‘Fürst’) Eugen Alexander von Thurn und Taxis (ook de la Tour et Tassis), erfelijk grootmeester van het keizerlijke postwezen, die in 1700 via een stroman het kasteeldomein van de laatste Verreyckens had overgekocht. Aan wie hij als ‘absentee owner’, wonend in Frankfort, het kasteel verhuurde is niet bekend.

Het gehucht Impde op de Ferrariskaart, 1771-1775, met centraal in beeld het kasteel van Impde, ten noorden ervan het omwalde Impdenhof

De Cantillon spreekt in 1770 in zijn *'Vermakelykheden van Brabant'* vol lof over Impde met zijn kasteel "van een reguliere en hedendaagsche bouwkunst, voorzien van een tooren, met een wandelgalery rondsom, een fraaije steenen brug met drie boogen, eene plaats verciert met springende waateren, en boven dit alles, indien men van het inwendige wil oordeelen, in gevolg van het uitwendige van dit gebouw, de kostelykheid der vertrekken, de balcoens en het aangename uitzicht, zo vervullen ze alles wat er aan tuinen of wandelplaatzen mocht ontbreken" (4). Hieruit zou men kunnen afleiden dat rond 1750 de aanleg rond het kasteel niet zo indrukwekkend was, maar dat dit gebrek ruimschoots door de kwaliteiten van het gebouw werd gecompenseerd.

Op de Ferrariskaart en op de Primitieve kadasterkaart wordt de uitgestrektheid van de aanleg getoond – een 4,5 hectare groot meer met een heuse archipel, want ten zuiden van het neerhofeiland ligt nog een vierde eiland, in de Primitieve kadastrale legger (5) omschreven als weide, bijna 44 are groot. Op dit eiland mondt de dreef uit die het kasteeldomein van Impde verbindt met het centrum van Wolvertem, de eerste 700 m lijnrecht, aangelegd volgens het klassieke model en door vier bomenrijen afgezoomd, ongetwijfeld de ceremoniële oprijlaan. Het 'meer' wordt gevoed door de Molenbeek en fungeert dus ook als reservoir voor de watermolen op de noordelijke oever, een complex van vier gebouwen, van waaruit een tweede dreef noordwaarts naar het centrum van het gehucht Impde vertrekt. De kasteelboerderij, het 'nieuwe neerhof', ligt ten zuiden van het 'meer'. Als in 1821 de Primitieve kadasterkaart wordt uitgetekend, is het kasteel verdwenen (6); het kasteleilandje (perceel nr. 8), de buitenpoort en de stal-en-koetshuisvleu-

gel bestaan dan nog, evenals de kasteelboerderij en de vier gebouwen van de watermolen. De indeling van de eilandtuin in zes parterres langs een centrale as wordt nog expliciet weergegeven, maar van een siertuin is er in de kadastrale legger geen sprake meer. Maximilian Karl von Thurn und Taxis – de familie is ondertussen van Frankfort naar Regensburg verhuisd (7) – wordt in de Primitieve kadastrale legger als eigenaar opgegeven. Zijn grondbezit in Wolvertem beslaat op dat ogenblik 313 hectare, bijna één zesde van het gemeentelijk grondgebied.

Het park in landschappelijke stijl

In 1836 wordt het kasteeldomein van Impde verkocht aan jonker François Pangaert (later *Pangaert d'Opdorp*), die naar aanleiding van de transactie tevergeefs probeert de titel van baron van Impde mee over te kopen (8). In zijn opdracht worden in 1847 de werken aangevat die het uitzicht van het domein grondig zullen veranderen en die in een kadastrale opmetingsschets van 1866 worden samengevat (9). Ongeveer op dezelfde plek waar ooit Verreyckens waterkasteel stond, laat Pangaert een neoclassicistisch kasteel bouwen, waarvan de eerste steen wordt gelegd in 1855. Het is twee bouwlagen hoog en vijf traveeën breed, maar de drie middelste traveeën werden langs de noordwestelijke zijde gebundeld in een risalietachtig middendeel, dat samenvalt met een trappenbordes en een portiek en dat bekroond wordt door een attiek met siervazen. Het symmetrische 'dubbelhuis' en de mezzanine onder een overkragend leien schilddak zijn typisch voor een groot aantal bepleisterde en witgeschilderde landhuizen uit de periode 1840-1865, maar met de ornamenten werd hier kwistiger omgesprongen dan gebruikelijk (arduinen vensteromlijstingen met boog- en drie-hoekige frontons, hoekkettingen en kordonlijsten).

Omvorming van de slotgracht naar een landschappelijke vijver op een kadastrale opmetingsschets van 1866 – noorden in de linkerbovenhoek (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Het in 1855 door Pangaerts gebouwde kasteel, geflankeerd door Italiaanse populieren, een typisch landhuis uit het midden van de 19de eeuw (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

De monumentale brug naar het kasteleiland op een oude ansichtkaart (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

Het kasteeldomein van Impde met de omringende beemden 'gelandschap', op de staffkaarten van 1864, 1892, 1909 en 1930 (DLG, 1867; ICM, 1895, 1925 en 1947)

De kasteelboerderij behoudt haar hoofdzakelijk 17de-eeuwse vorm: een gesloten hoeve met een vierkante, 1673 gedateerde poorttoren onder een gebogen leien tentdak met een duiventil. Maar dichterbij het nieuwe kasteel verrijst een nieuw complex met een koetshuis, stallen en personeelsverblijven – een langgerekt 'dubbelhuis' onder een leien schilddak, twee bouwlagen en dertien traveeën groot, de drie middelste met rondboogpoorten en samengevoegd tot een middenrisaliet bekroond door een horloge en daarboven een klokkenstoel met een spits tentdakje. Dit gebouw vormt de naar het kasteel gekeerde hoofd vleugel van een semigesloten complex met serres en een orangerie, dat paalt aan een gedeeltelijk ommuurde moestuin (10). De kaarsrechte dreef, die vanuit het zuidoosten de hoofdtoegang vormde tot het kasteelcomplex, blijft behouden, maar de door Pangaert geconcipeerde

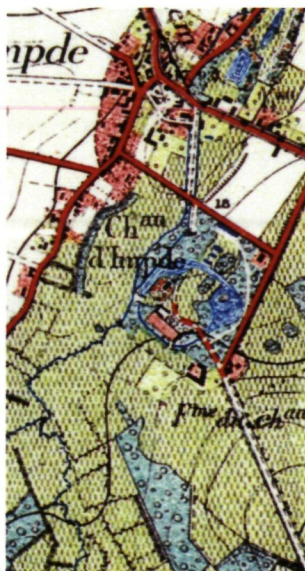
arduinen brug over de ringgracht weerspiegelt vermoedelijk zijn 'dynastieke' ambities: balustrades die uitlopen op vier zittende leeuwen, die elk een wapenschild tornen – onder meer een met twee posthoorns, als verwijzing naar de vorige eigenaar. Ten westen van het kasteel is er nog een tweede, ditmaal onversierde brug. Er werd waarschijnlijk volop gerecycleerd, want de 'leeuwenbrug' en ook het ronde waterbekken met opspuitende fontein in de gazons voor het kasteel bevinden zich op precies dezelfde plaats als de toegangsbrug en de fontein op de ets van Harrewijn (11).

De rest van het landschap ondergaat ingrijpende veranderingen. De oppervlakte aan water wordt met bijna één derde gereduceerd. De 'archipel' maakt plaats voor één groot eiland van meer dan 3 hectare. In zijn peervormige contouren tekent zich nog vaag de oude eilandtuin af, maar de strakke lijnen behoren tot het verleden. Met zijn golvende oevers, versmallingen en verbredingen behoort de landschappelijke vijver, in feite een grote ringgracht, tot het 'riviertype'. Het beeld dat de ontwerper of de eigenaar voor ogen stond is ongetwijfeld dat van een arcadisch landschap met een statig meanderende rivier. Op de beboste noordelijke lob van het kasteleiland bouwde Pangaerts een ijskelder van het meest gangbare model: een eivormige bewaar ruimte voorafgegaan door een recht, gewelfd sas met (en dit is vrij uitzonderlijk) een hoge verlichtingsschouw. Het nieuwe kasteel staat 'droog' in een bijna onmerkbaar glooiend landschap. De Italiaanse populieren die op oude ansichtkaarten het kasteel flankeren, accentueren de arcadische

1864

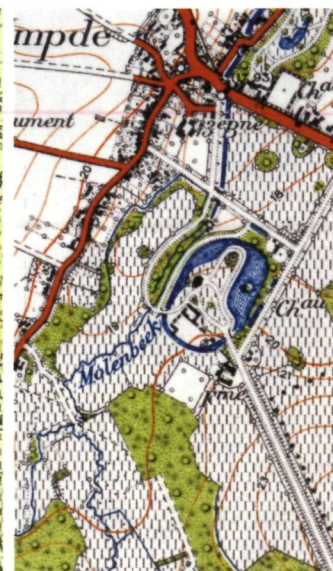
1892

1909

1930

ambiance. Toen François Pangaert in 1857 stierf, waren de werken lang niet voltooid. Zijn zoon Egide zette de werkzaamheden voort. Volgens sommige bronnen (12) zouden ze tot 1874 hebben aangesleept, maar op de stafkaart van 1892 wordt de noordelijke uitbreiding, waarin ook de oude watermolensite wordt opgenomen, nog niet weergegeven; pas op de stafkaart van 1909 verschijnt de topografie, conform de mutatieschets van 1866.

De oppervlakte van de nieuwe 'lustgrond' bedraagt 2 hectare 79 are, maar al op de stafkaart van 1864 is te zien dat de beemden aan de overzijde van de molenbeek, ten westen van het eigenlijke park, ook werden opgedirkt, 'gelandsaped'. Verspreide bosjes of groenmassieven tekenen zich af tegen een singel van hoogstammig groen, die de huisjes langs de Barbierstraat (ten westen van het domein) aan het gezicht vanuit het kasteel onttrekken. Landschappelijke bosjes verschijnen ook ten zuidoosten van het park. Enkele van deze 'clumps' zijn tot op heden bewaard. Tot de door Pangaert uitgevoerde beplantingen behoren ook enkele indrukwekkende platanen (*Platanus x hispanica*), een monumentale, laagvertakte wingerdbladvige zomerlinde (*Tilia platyphyllos* 'Vitifolia') die waarschijnlijk een 'bundelboom' is (verschillende exemplaren in één plantgat), enkele bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en vermoedelijk ook een Kaukasische vleugelnoot (*Pterocarya fraxinifolia*) die nog voortleeft in de vorm van oude wortelopslag.

In 1876 werd het domein van Impde, inclusief de landerijen, verkocht aan Henri Goethals (13).

De door Pangaert
gebouwde ijskelder
(foto R.Deneef,
2009)

Noch hij, noch zijn zoon Edmond-Marie, die ook burgemeester van Wolvertem werd, noch zijn kleinzoon Joseph hebben noemenswaardige veranderingen aangebracht aan de architectuur en de topografie van het kasteeldomein. Rond 1906 werd de ijskelder ongetwijfeld op non-actief gesteld en vervangen door een meer moderne koelinstallatie, want toen werden de gebouwen van elektriciteit voorzien vanuit een eigen generator, ondergebracht in een 'electric fabrick', een cabine die tegen de

Het door Pangaert
gebouwde kasteel
omgeven door een
landschappelijke
ringvijver, relict van
de oude ringgracht
(foto R.Deneef,
2009)

Een monumentale,
laagvertakte
wingerdbladvige
zomerlinde (*Tilia
platyphyllos* 'Vitifo-
lia') — vermoedelijk
een 'bundelboom'
(foto R.Deneef,
2009)

Het stallen-koets-
huiscomplex
(foto R.Deneef,
2009)

noordmuur van de moestuin werd aangebouwd (14). In 1956 verdeelde Joseph Goethals het domein in vier stukken en verkocht het kasteel met het park, het koetshuis-stallencomplex en de moestuin aan de industrieel Jan Van der Elst. Maar ook deze verkaveling overleefde het domein zonder kleerscheuren.

Merkwaardige bomen

(opname 2007)

- 6. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **442**
- 8. zwarte els (*Alnus glutinosa*) **278**
- 13. gewone moerascipres (*Taxodium distichum*) **429**
- 14. wingerdbladiige zomerlinde (*Tilia platyphyllos* 'Vitifolia') **558(100)**
- 17. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **418**
- 23. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **419**

NOTEN

- (1) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (IV), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1965, p. 77-80.
- (2) Ongeveer tegelijkertijd liet Verreycken bij de Nieuwermolen te Sint-Ulriks-Kapelle een 'huis van plaisantie' bouwen. Zie in DENEEF R. e.a., *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Pajottenland – zuidwesten van Vlaams-Brabant* (Cahier M&L nr. 11), Brussel, Afdeling Monumenten & Landschappen, 2005, p. 115-120.
- (3) Datering van de poorttoren van de kasteelboerderij volgens DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent, Snoeck-Ducaju*, 1977, p. 785.
- (4) DE CANTILLON Ph., *Vermakelykheden van Brabant en deszelfs onderhoorige landen*, II deel (Amsterdam, David Weege, 1770) Anastatische herdruk, Amsterdam/Antwerpen, 1981, B. N° 44, p. 37.
- (5) Oudste kadastrale legger 212 Wolvertem, art. 145 nr. 152.
- (6) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, V (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 257, vermeldt echter dat het kasteel pas in 1828 wordt gesloopt.
- (7) Voor de geschiedenis van het geslacht von Thurn und Taxis, zie de website van de familie: www.thurnundtaxis.de.
- (8) LEFÈVRE J., VERHASSELT L. & t'KINT J., *Geschiedenis van Wolvertem*, Hekelgem, Abdij Affligem, 1978, p. 447-448.
- (9) Kadastrale opmetingsschets Wolvertem 1866, deel 1 nr. 14.
- (10) Oudste kadastrale legger 212 Wolvertem, art. 1319 nrs. 115-126.
- (11) Vergelijk de mutatieschetsen van 1866.
- (12) LEFÈVRE J., VERHASSELT L. & t'KINT J., *op. cit.*, p. 450. Zie ook DE CUYPER J., *Kasteel Imde*, nr. 109 in: blog.senioren-net.be/erfgoedmeisel/archief.php?ID=72553.
- (13) Oudste kadastrale legger 212 Wolvertem, art. 2010 nr. 152.
- (14) Oudste kadastrale legger 212 Wolvertem, art. 2010 nrs. 44 en 169; kadastrale opmetingsschets Wolvertem 1906 nr. 100.

Roger Deneef & Jo Wijnant

MEISE (WOLVERTEM): IMPDENHOF

VIER EIKEN, 1861 WOLVERTEM

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het Impdenhof
heropgebouwd
in neotraditionele
stijl na de brand
van 1914
(foto Martin Schacht,
2007)

Park in landschappelijke stijl van bijna 6 hectare, in de late jaren 1880 aangelegd in een beemdenlandschap, achter een 18de-eeuw landhuis (afgebrand in 1914 en heropgebouwd in neotraditionele stijl in 1923); imitatie van een rivierlandschap met meander, smeedijzeren boogbrug en een als rots verklede overloop; grote ommuurde groente- en fruittuin, momenteel verwilderd; huidig onderhoud gereduceerd tot de onmiddellijke omgeving van het kasteel.

Het omwalde landhuis ten oosten van de kerk van Impde werd in 1768 gebouwd door Petronilla van der Cammen, de weduwe van drossaard Karel Wouters (1). Het beantwoordde aan het in de 18de eeuw vigerende model 'vivre entre cour et jardin'.

Het voorplein werd geflankeerd door twee dienstvleugels; op de Ferrariskaart (1771-1779) wordt er maar één afgebeeld, maar misschien was de bouw nog niet voltooid. Op de Primitieve kadasterkaart, in 1821 opgesteld door landmeter Van den Steen, wordt ook de dienstvleugel op de rechterflank weer gegeven. Impdenhof was op dat ogenblik eigendom van Jean-Baptiste Stevens, gemeenteraadslid in Brussel en eigenaar van de brouwerij 'À l'Étoile'. De hof achter het landhuis, dat als buitenverblijf diende, vormde samen met het huis en het voorplein één omgracht geheel van nagenoeg 85 are. Vermoedelijk ging het om de toen niet ongebruikelijke combinatie van nut en sier, groenten en bloemen. Stevens liet rond 1840 een gedeelte van de oude ringgracht dempen en het huis renoveren (2), maar het 18de-eeuwse model – een vijf traveeën breed, symmetrisch dubbelhuis onder zadeldak tussen puntgevels en geflankeerd door lage aanbouwen met de dienstruimten – bleef herkenbaar, ondanks de bepleistering of de kaleilaag waaronder de oor-

Het gehucht Impde (of Imde), het omwalde Impdenhof en de dreef zuidwaarts naar het kasteel van Impde op de Ferrariskaart, 1771-1775

spronkelijke bak- en zandsteenbouw schuilging, en de mezzanine-achtige zolderverdieping, waardoor de dakhellingen minder steil werden en de trappen of vlechtingen van de zijgevels verdwenen.

Stevens' schoonzoon, Charles-Louis t'Kint, die in 1829 zijn landgoed Ravenstein te Tervuren had verkocht aan prins Frederik van Oranje, volgde in 1847 zijn schoonvader op als eigenaar van Impdenhof en ging er zich ook vestigen. Toen de familie van Thurn und Taxis (ook de la Tour et Tassis, zie kasteel van Impde*) massaal hun Wolvertemse bezittingen te koop aanboden, was hij één van

de voornaamste gegadigden. Bij zijn overlijden in 1859 besloeg zijn grondbezit te Wolvertem meer dan 170 hectare (3). Zijn zoon Louis-Chrétien legde ten oosten van het landhuis een ommuurde groente- en fruittuin van 78 are aan met twee serres en een centraal waterbekken. De laatste overblijfselen van de ringgracht werden opgeruimd en de achtertuin werd geïntegreerd in een langgerekt landschappelijk park van bijna 6 hectare, dat zich uitstreckte in de beemden langs de rechteroever van de Molenbeek (4). Dit park wordt weergegeven op de stafkaarten van 1892 en 1909, maar met twee waterpartijen: een bijna vierkante vijver van circa 40 are nabij het landhuis en een kleinere, spoelvormige vijver verderop. De vierkante vijver werd er door de karteerder wellicht bij gefantaseerd en de huidige situatie, die pas op de stafkaart van 1930 wordt afgebeeld, was vermoedelijk van meet af aan aanwezig: één serpentinevijver in de vorm van een "J". De bedoeling van de onbekende ontwerper is duidelijk: een 'rivier' die in de verte uit een amfitheatervormig rotsmassiefje ontspringt, onder een smeedijzeren boogbrug (uiteraard met als rots verklede bruggenhoofden) in de richting van het kasteel 'stroomt', een brede meander beschrijft en tenslotte achter een massief van bomen en struiken verdwijnt.

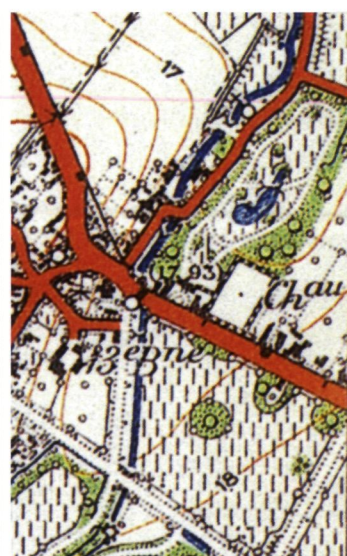
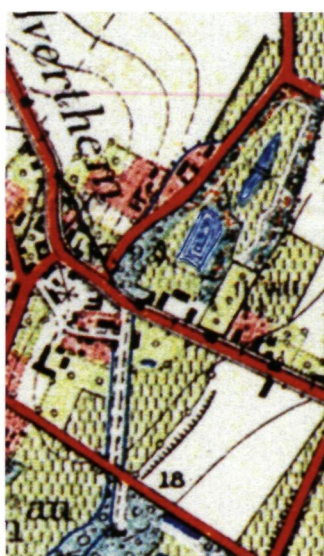
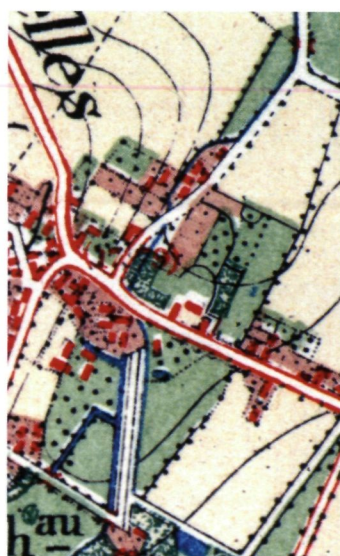
Stroomt? Uiteraard gaat het om grotendeels stilstaand water, gevoed door een netwerk van drainagebuizen en op peil gehouden door een sluisje, dat door het rotswerk gecamoufleerd wordt. De 'verte' is grotendeels trompe-l'oeil, want de 'rivier' is nauwelijks 140 m lang, maar de slingerbeweging en

1864

1892

1930

Midden in beeld het Impdenhof in 1864, 1892 en 1930 (DLG, 1867; ICM, 1895 en 1925)

de versmalling van de vijver naar achteren toe accentueren het vertegevoel. Een vergelijkbare maar 80 jaar oudere mise-en-scène is te bewonderen in het park bij het kasteel van Kruikenburg (5). Met de specie die werd uitgegraven voor de aanleg van de vijver werden langs de rand van het park plantingsheuveltjes aangelegd. Het gevoel van verte en eindeloosheid wordt ook nog versterkt door de naar het noorden toe versmallende open ruimte, die langs weerszijden door bosplantsoen wordt afgezoomd. Het park vormt een gesloten geheel; er is geen doorkijk in het landschap ten noordoosten van het domein, want de smalle noordzijde wordt eveneens gevormd door bosplantsoen. Het plantsoen is gemengd: grauwe abeel (*Populus canescens*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), zomer- en kleinbladige linde (*Tilia platyphyllos*, *T. cordata*), Amerikaanse en zomereik (*Quercus rubra*, *Q. robur*), bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), zilversdoorn (*Acer saccharinum*)...(6). Overvloedige opslag van ruwe iep (*Ulmus glabra*) doet vermoeden dat deze soort ooit – vóór het uitbreken van de iepenziekte circa 1920 – een beeldbepalende rol speelde. Enkele oude haagbeuken (*Carpinus betulus*) aan de zuidwestrand, min of meer op rij, zouden overblijfselen kunnen zijn van de oeverbeplanting van de vroegere ringgracht. Voor-

uitgeschoven massieven en solitairen verlevendigen de open ruimte en de oevers van de 'rivier': groepjes platanen (*Platanus x hispanica*) op een heuveltje bij de brug en helemaal achteraan in het park, een zeldzame es met onregelmatige, kleine blaadjes (*Fraxinus excelsior* 'Elegantissima'), een massief van herfstpaardenkastanje (*Aesculus parviflora*) op de binnenbocht van de 'meander', trompetboom (*Catalpa bignonioides*)...

In 1914 werd het kasteel samen met het nabijgelegen Neromhof* door de Duitsers in brand gestoken. Georges, de zoon van Louis-Chrétien t'Kint, liet het in 1923-1924 heropbouwen in neotraditi-

Het Impdenhof vóór de brand van 1914 (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

De smeedijzeren boogbrug over de 'rivier' (foto R. Deneef, 2007)

Het 'rivierlandschap' achter het Impdenhof op een Ansichtkaart van vóór de Eerste Wereldoorlog (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

De meander in de 'rivier' en het kasteel Impdenhof op de achtergrond, monumentale grauwe abelen links in beeld (foto R. Deneef, 2007)

onele bak- en zandsteenstijl, met een zandstenen plint (vermoedelijk grotendeels de oude), trapgevels, zandstenen kruiskozijsen, banden en negblokken en dankzij de driepassen van de balustrade van het bordes ook een beetje gotisch (7). De volumes van het nieuwe kasteel herinneren nog sterk aan die van het oude – een centraal 'dubbelhuis' van drie brede traveeën (in plaats van vijf smalle) geflankeerd door twee aanbouwen, waarvan het secundaire karakter duidelijk tot uiting komt in de hoogte en de omvang. De steile zadeldaken zonder mezzanine en de gerecycleerde muurankers '1786' in een van de zijgevels grijpen terug naar de 18de-

eeuwse toestand. Het domein ligt sinds geruime tijd verlaten en het onderhoud werd beperkt tot de onmiddellijke omgeving van het kasteel.

Merkwaardige bomen

(opname 21 augustus 2007)

2. grauwe abeel (*Populus canescens*) 342
4. gewone es met onregelmatige, kleine blaadjes (*Fraxinus excelsior* 'Elegantissima') 230
11. grauwe abeel (*Populus canescens*) 341
23. gewone trompetboom (*Catalpa bignonioides*), liggend, zeer breed uitgegroeid

NOTEN

- (1) LEFÈVRE J., VERHASSELT L. & t'KINT J., *Geschiedenis van Wolvtertem*, Hekelgem, Abdij Affligem, 1978, p. 451-454.
- (2) "Amélioration notable" volgens de oudste kadastrale legger 212 Wolvtertem, art. 425 nr. 5. Kadastrale opmetingsschets 1840 nr. 6.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Wolvtertem, art. 444. Over de figuur van Charles-Louis t'Kint en de genealogie van het geslacht t'Kint zie: DELVAUX R. e.a., *Het kasteel van Walfergem, van Hof te Huseghem over Speelgoed van de familie t'Kint tot landhuis van de familie Delvaux*, Asse, Ascania, 2007, p. 368-370 en 881.
- (4) Door toevoeging van het weideperceel nr. 672a (3 hectare 40 are 60 centiare), pas geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Wolvtertem 1906 nr. 32, maar al op de stafkaart van 1892 wordt dit perceel als deel van het park afgebeeld.
- (5) DENEFF R. e.a., in *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Pajottenland – zuidwesten van Vlaams-Brabant* (Cahier M&L nr. 11), Brussel, afdeling Monumenten & Landschappen, 2005, p. 265-269.
- (6) Het plantsoen van kwijnende fijnsparren (*Picea abies*) ten westen van het kasteel is van recente datum.
- (7) Summier vermeld in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent*, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 787. Zie ook oude kadastrale legger 212A Wolvtertem, art. 2724 nr. 78 en de kadastrale opmetingsschets Wolvtertem 1916 nr. 8.

Roger Deneef & Jo Wijnant

MEISE (WOLVERTEM): NEROMHOF

PAPENBOSKANT 1 / DE BIEST 10, 1861 WOLVERTEM

Fragmenten van een
charmille aan de
oostrand van het
domein Neromhof,
relict van een
sierbos ('bosquet')
bij het oude
landhuis Neromhof
(foto R. Deneef,
2007)

Park in landschappelijke stijl van circa 9,5 hectare met vijver, aangelegd in een bosrijke omgeving bij een rond 1905 gebouwde cottage met neerhof; sporen van oudere aanleg; gemeentelijk openbaar park sinds 1977.

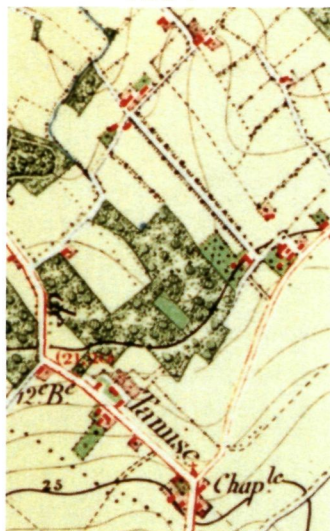
Het huidige park bij het Neromhof – genoemd naar het nabijgelegen gehucht Nerom – werd aangelegd bij het begin van de 20ste eeuw, toen dokter Karel Jacobs in de hoek tussen de Papenboskant en de Biest een grote cottage liet optrekken (1) – de bakstenen benedenverdieping met erkers en drievoudige kruisvensters, de bovenverdieping in pseudovakwerk onder een samengesteld leien zadeldak, door rozenperken omringd, dankzij een vierkante hoektoren indrukwekkend genoeg om door de cartograaf die in 1909 de stafkaart

bijwerkte als 'château' te worden aangemerkt. De boerderij naast de cottage was minstens even imposant: bijna gesloten, met een aan de cottage vastgebouwde koetshuisvleugel en een hoofd vleugel, die met zijn samengesteld leien schilddak en zijn dakruiter met uurwerk de kasteelallures van het complex versterkte. Dat doet ook het poortgebouw met de portiersloge aan de westrand van het domein: een baksteenbouw met arduinen negblokken, venster- en deuromlijstingen, een verdieping in pseudovakwerk onder een samengesteld leien schilddak en met twee torenachtige volumes die de ingang flankeren.

De cottage (2) was geen lang leven beschoren; hij werd in september 1914 door de Duitsers platgebrand. Het neerhof en het poortgebouw bleven gespaard. Bij de heropbouw in de jaren 1920 werd dezelfde plattegrond aangehouden, maar toen het

1864

1892

1909

Het Neromhof in 1864 en 1892 en, met landschappelijk park en kasteelachtige cottage, in 1909 (DLG, 1867, ICM, 1895 & 1923)

gebouw tijdens de Tweede Wereldoorlog opnieuw ernstig werd beschadigd, liet de toenmalige eigenaar, notaris Edmond Van Beneden het slopen en vervangen door het huidige landhuis: een ruime, gepleisterde en witgeschilderde villa van twee lage bouwlagen met een gebogen of, juister gezegd, dubbel geknikte plattegrond en grote, met rode tegelpannen bedekte daken (3). Het pseudovakwerk van de centrale puntgevel in de holte van het gebouw en de geprofileerde schoorstenen verwijzen nog vaag naar de cottagearchitectuur.

Bij de oorspronkelijke aanleg, aansluitend bij de boerderij, hoorde ook een langs drie zijden ommurde moestuin van bijna 63 are – 3 m hoge muren langs de noordwest- en noordoostzijden, een muur van 1,70 m langs de zuidwestzijde. Tal-

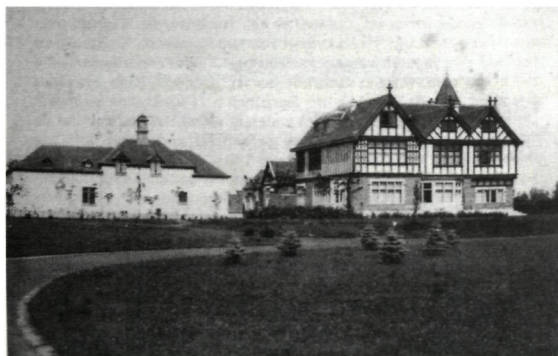
rijke spijkers getuigen van het leifruit dat ooit aan de muren was bevestigd; de lage muur wordt nog gedeeltelijk door leipen bedekt. De huidige, vervallen serre wordt pas in 1949 door het kadaster geregistreerd, maar het ronde stenen bekken in het centrum van de tuin was ongetwijfeld van meet af aan aanwezig. Het domein omvatte twee boomgaarden, die in de aanleg in landschappelijke stijl verwerkt waren: een kleine ten zuidwesten van de moestuin en een grote langs de noordoostelijke rand van het domein. Een 350 m lange oprijlaan liep vanaf het poortgebouw noordoostwaarts op de cottage toe, de eerste 200 m kaarsrecht, om vervolgens een weidse bocht noordwaarts te beschrijven, onderdeel van een grote rotonde, die de bezoekers in staat stelde om een blik te werpen op het park.

De rond 1905 aangelegde landschappelijke vijver (foto R. Deneef, 2007)

Het grootste gedeelte van het domein bestond uit een park in landschappelijke stijl, bijna 9,5 hectare groot, dat grotendeels bewaard bleef. Het park wordt in het noordwesten begrensd door de Papenboskant (straat), in het zuidwesten door de in 1894 aangelegde buurtspoorweg Grimbergen-Londerzeel, in het noordoosten door de Biest (straat), in het zuidoosten door de landerijen langs de Neromstraat. Een landschappelijke vijver van één hectare met een eilandje en golvende oevers vormt het hoofdelement van de aanleg; de overloop in de noordelijke oever werd met rotswerk gecamoufleerd. De vijver ligt in het westen van het park, vlakbij de oprijlaan, en was zichtbaar niet alleen vanuit de cottage, maar ook vanuit het oostelijke, beboste gedeelte van het park dankzij een brede oost-westgerichte doorsteek in het bosmassief, die op de stafkaarten van 1909 en 1930 wordt afgebeeld. Deze vista is

1	2
3	4
	5

1. De met rotswerk gecamoufleerde overloop van de vijver (foto R. Deneef, 2007)

2. Het poortgebouw met de portiersloge werd in de jaren 1920 gebouwd (foto R. Deneef, 2007)

3. De cottage van dokter Jacobs, in 1914 platgebrand (uit: LEFÉFRE J., VERHASSELT L. & t'KINT J., *Geschiedenis van Wolvertem*, 1978)

4. De villa van het Neromhof, heropgebouwd na de Tweede Wereldoorlog (foto R. Deneef, 2007)

5. De voormalige, langs drie zijden ommuurde moestuin met centraal bekken en serres en, op de achtergrond, het neerhof en de villa (foto R. Deneef, 2007)

echter in de loop van de jaren door spontane opslag van bomen en struiken dichtgegroeid. Het bosgedeelte wordt ook in noord-zuidrichting door brede corridors doorkruist, zodat de cottage enkele keren in het gezicht komt vanaf de wandelweg die langs de zuidrand van het park loopt. Deze doorkijken zijn langs de randen opgesmukt met opval-

lende soorten als zilveresdoorn (*Acer saccharinum*), grauwe abeel (*Populus canescens*), Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), treurbeuk en bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula', *F. s. 'Atropunicea'*), Oostenrijkse den (*Pinus nigra* subsp. *nigra*)...

In de huidige beplanting kunnen verschillende generaties onderscheiden worden. Tot de oudste aanplantingen behoren de groepjes platanen (*Platanus x hispanica*), Noorse esdoorns (*Acer platanoides*) en hangende zilverlinden (*Tilia petiolaris*) ten westen van het Neromhof; diverse bomen in de onmiddellijke omgeving van de vijver – onder meer Corsicaanse den (*Pinus nigra* subsp. *laricio*), groepjes fijnspar (*Picea abies*), witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*), bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), Californische en hinokischijncipressen (*Chamaecyparis lawsoniana*, *C. obtusa*), uiteraard ook treurwilg (*Salix alba* 'Tristis') -; diverse rododendronmassieven (*Rhododendron ponticum*), enkele zomereiken (*Quercus robur*) en essen (*Fraxinus excelsior*) in de bosplantsoenen, twee steeliepen (*Ulmus laevis*) in de omgeving van het poortgebouw. De witte paardenkastanjes langs de oprijlaan, een trompetboom met geel blad (*Catalpa bignonioides* 'Aurea'), diverse rode paardenkastanjes (*Aesculus x carnea*) en vederesdoorns (*Acer negundo*) werden aangeplant in de wederopbouwperiode van de jaren 1920. De keermuurtjes in breukstenen en de trappen in flagstones van het talud ten zuiden van de villa wijzen op inspiratie door 'Nouveau Jardin pittoresque'-modellen uit het interbellum, die momenteel echter verdoezeld wordt door hoog opschietende krulwilgen (*Salix matsudana* 'Tortuosa'), fluweelbomen (*Rhus typhina*), buddleia's (*Buddleia davidii*) etc.

In 1976 werd de villa aangekocht door de v.z.w. 'Levedale', die woongelegenheden biedt aan volwassenden met een verstandelijke handicap. De rest van het domein was al een jaar eerder eigendom van de gemeente en werd als openbaar park ingericht. De nieuwe bestemming bracht onvermijdelijk nieuwe infrastructuur met zich mee (speeltuigen, visserskantine), nieuwe aanplantingen en recentelijk ook een 'geboortebos' met bomen die geplant worden naar aanleiding van een geboorte.

In het park rond het Neromhof werden elementen uit een oudere aanleg opgenomen. Het bosplantsoen met de doorkijken en de oude eiken en essen waren overblijfselen van het zogenaamde Secretarisbos. Het oude landhuis Neromhof bevond zich aan de oostrand van het domein, dicht bij het kruispunt van de Neromstraat met de Biest. Op het einde van de 19de eeuw was het eigendom van Jacobs' schoonvader, burgemeester Louis-Chrétien T'Kint (4). Het werd bij de bouw van de cottage gesloopt, maar het huidige jeugdlokaal is nog een relict van de dienstvleugel. Op de stafkaart van 1892 wordt een sierbos of 'bosquet' van nagenoeg 1,5 hectare ten westen van het landhuis met rode spikkels weergegeven. Het werd ontsloten door een centraal ovaalvormig rondpad met uitstralende paden. De dubbele rij oude haagbeuken (*Carpinus betulus*) is wellicht een relict van een 'charmille' langs één van de paden.

Merkwaardige bomen

(opnamen 6 en 12 juli 2007)

1. steeliep (*Ulmus laevis*) **284**
8. Corsicaanse den (*Pinus nigra* subsp. *laricio*) **361(160)**
17. zomereik (*Quercus robur*) **395**
30. zomereik (*Quercus robur*) **332**
31. zomereik (*Quercus robur*) **301**
34. zilveresdoorn (*Acer saccharinum*) **371**
35. grauwe abeel (*Populus canescens*) **311**
42. zachte berk (*Betula pubescens*) **169/162**
52. zwarte els (*Alnus glutinosa*) **232**

NOTEN

- (1) Kadastrale opmetingsschets Wolvertem 1907 nr. 3. Oudste kadastrale legger 212 Wolvertem, art. 2695 nr. 21 en 74, op naam van Jan-Karel-Jozef Jacobs.
- (2) Waarvan een foto in LEFÈFRE J., VERHASSELT L. & T'KINT J., *Geschiedenis van Wolvertem*, Uitgeverij Abdij Affligem, 1978, p. 457-458.
- (3) Oude kadastrale legger 212A Wolvertem, art. 3969 nrs. 3 en 9. Kadastrale opmetingsschets Wolvertem 1949 nr. 6.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Wolvertem, art. 595 nrs. 229-239.